

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 **Гілея**

Науковий вісник

Випуск 167-168 (№ 12-1)

Філософські науки, Політичні науки

Київ – 2022

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації: серія KB № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 6 від 27 січня 2022 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Відповідальна за випуск: Іванець Н. В.**Редакційна рада:**

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Редакційна колегія з філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, проф. (Азербайджан, Баку)

Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)

Дзвінчук Д. І., д-р філос. наук, проф. (Україна, Івано-Франківськ)

Кивлюк О. П., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Миколайчак А., д-р хабілітований, проф. (Польща, Познань)

Тецлав С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)

Редакційна колегія з політичних наук:

Андрусишин Б. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент), (Литва, Маріямполь)

Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Васильчук С. О., д-р політ. наук, доц. (Україна, Черкаси)

Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Срогош Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. – К. : «Видавництво «Гілея», 2022. – Вип. 167-168 (№ 12-1). Філософські науки, Політичні науки. – 74 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

ISSN 2076-1554

NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Academy of Sciences of Ukraine

Publishing House Hileya

Hileya
SCIENTIFIC BULLETIN

Volume 167-168 (No. 12-1)
Philosophical sciences, Political sciences

Kyiv – 2022

The collection is founded in 2004. Printed on a monthly basis

Certificate of printed mass media's state registration (re-registration): Series KB № 22632-12532IIP from April 17th, 2017

Printed by decision

of National Pedagogical Dragomanov University (*protocol № 6 of January 27, 2022*)

The collection is a member of international database

Google Scholar; Index Copernicus (Poland); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (India).

Honored Chief Editor:

Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Chief Editor:

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Responsible for the issue: Ivanets N. V.

Editorial board:

Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Zelenkov A. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)

Kolesnyk V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)

Rafalskii O. O., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Saveliev V. L., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Soldatenko V. F., Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, (Ukraine, Kyiv)

Editorial board Philosophical Sciences:

Abasov A. S., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Azerbaijan, Baku)

Bazaluk O. O., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Gerashymova E. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Garbar G. A., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Mykolaiv)

Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Senior Scientist, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Mykolaichak A., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Poland, Poznan)

Tetslav S., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Poland, Bydgoszcz)

Editorial board Political Sciences:

Andrusyshyn B. I., Doctor of Historical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Andriukaitene R., Doctor of Social Sciences (Management) (Lithuania, Marijampole)

Babkina O. V., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Vasylchuk E. O., Doctor of Political Sciences, Associate Professor, (Ukraine, Cherkasy)

Voinalovych V. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Kizima S. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)

Kotygorenko V. O., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Kras I., Doctor Habilitatus, Professor, (Poland, Chenshohov)

Lapina S. V., Doctor of Social Sciences, Professor, (Belarus, Minsk)

Ostapenko M. A., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv, National Pedagogical Dragomanov University)

Rymarenko S. Y., Doctor of Political Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Srogosh T., Doctor Habilitatus, Professor, (Poland, Chenshohov)

Hileya: Scientific Bulletin. – Kyiv : «Publishing house «Hileya», 2022. – Volume 167-168 (№ 12-1). Philosophical Sciences, Political sciences. – 74 p.

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of formation of informational civilization. The main headings cover areas of historical, philosophical and political sciences. It is designed for specialists in the humanities and socio-political sciences.

ПРЕДСТАВНИЦТВА
збірника «Гілея: науковий вісник» в Україні

Вінницьке представництво

(Вінницький національний технічний університет)
керівник Денисюк С. Г., доктор політичних наук, професор
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

Дніпровське представництво

(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)
керівник Вершина В. А., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: vivi.dp@ukr.net

Запорізьке представництво

(Запорізький національний технічний університет)
керівник Ємельяненко Є. О., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Івано-Франківське представництво

(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник Дзвінчук Д. І., доктор філософських наук, професор
e-mail: fuid@ua.fm

Луганське представництво

(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Дала, м. Северодонецьк)
керівник Михайлюк В. П., доктор історичних наук, професор
e-mail: vital_mih@ukr.net

Львівське представництво

(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник Карівець І. В., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: sacre@ukr.net

Маріупольське представництво

(Маріупольський державний університет)
керівник Булик М., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vorlok@ukr.net

Миколаївське представництво

(Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського)
керівник Макарчук С. С., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
координатор Шкуренко К. О., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sh_kamila@mail.ru

Одеське представництво

(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
керівник Барвінська П. І., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: barwinskaja@ua.fm

Подільське представництво

(Подільський державний аграрно-технічний університет,
м. Кам'янець-Подільський)
керівник Колосюк І. А., кандидат філософських наук, доцент
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

Полтавське представництво

(Полтавський факультет Національної юридичної академії
України ім. Ярослава Мудрого)
керівник Куцєпал С. В., доктор філософських наук, професор
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

Сумське представництво

(Сумський державний університет)
керівник Дегтярьов С. І.,
доктор історичних наук, професор
e-mail: starsergo@bigmir.net

Тернопільське представництво

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)
керівник Кліш А. Б., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

Ужгородське представництво

(Ужгородський національний університет)
керівник Мелеганич Г. І., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: melgi@ukr.net

Уманське представництво

(Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини)
керівник Кривошея І. І., кандидат історичних наук, доцент
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

Харківське представництво

(Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»)
керівник Владленова І. В., доктор філософських наук, професор
e-mail: vladlenova@email.ua

Хмельницьке представництво

(Хмельницький національний університет)
керівник Гоцуляк В. М., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: gotsylak@ukr.net

Черкаське представництво

(Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького)
керівник Васильчук Є. О., доктор політичних наук, доцент
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

Чернігівське представництво

(Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка)
керівник Костирев А. Г., кандидат політичних наук, доцент
e-mail: akostyrev@ukr.net

ПРЕДСТАВНИЦТВО

збірника «Гілея: науковий вісник» в Азербайджані

(Національна Академія Наук Азербайджану, м. Баку)

керівник Махмудов М. А., доктор філософії

e-mail: matlabm@yandex.com

координатор Рагімлі Р., науковий співробітник

e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Білорусі

(Академія управління

при Президенті Республіки Білорусь, м. Мінськ)

керівник Алейнікова С. М., кандидат соціологічних наук, доцент

e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru

(Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, м. Брест)

керівник Шостак Г. В., кандидат педагогічних наук

e-mail: shostak1964@brest.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Польщі

(Університет імені Адама Міцкевича)

керівник Димчик Р., доктор хабілітований,

e-mail: dymczyk@wp.pl

(Інститут історії Академії імені Яна Длугоша)

керівник Моравец Н., доктор хабілітований

e-mail: mornor@wp.pl

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

**Див. також: Сайт Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal**

Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Ukraine

Vinnitsia Agency

(Vinnitsia National Technical University)
Director **Denysiuk S.G.**, Doctor of Political Sciences, Professor
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

Dnipro Agency

(Dnipro National Honchara University)
Director **Vershyna V.A.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: vivi.dp@mail.ru

Zaporizhia Agency

(Zaporizhia National Technical University)
Director **Iemelianenko E.O.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

Ivano-Frankivsk Agency

(Prykarpatskii National Stefanyk University, Ivano-Frankivsk)
Director **Dychkovska G.O.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

Luhansk Agency

(Eastern Ukraine National Dal University, Starobilsk)
Director **Mykhailiuk V.P.**, Doctor of Historical Sciences, Professor
e-mail: vital_mih@ukr.net

Lviv Agency

(National University "LvivslaPolitechnika")
Director **Karivets I.V.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: sacre@ukr.net

Mariupol Agency

(Mariupol National University)
Director **Bulyk M.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: vorlok@ukr.net

Mykolaiv Agency

(Mykolaiv National Sukhomlynskii University)
Director **Makarchuk S.S.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
Coordinator **Shkurenko K.O.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: sh_kamila@mail.ru

Odesa Agency

(Odesa National Mechnykov University)
Director **Barvinska P.I.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: barvinskaja@ukr.net

Podilskyi Agency

(Podilskyi National Agro-Technical University, Kamianets-Podilskyi)
Director **Kolosiuk I.A.**, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: ikolosiuk@ukr.net

Poltava Agency

(Poltava Department of National Juridical Academy)
Director **Kucepal S.V.**, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

Symu Agency

(Symu National University)
Director **Dehtiarov S.I.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: starsergo@bigmir.net

Ternopil Agency

(Ternopil National Pedagogical Hnatiuk University)
Director **Klish A.B.**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
e-mail: klis_andriy@ukr.net

Uzhgorod Agency

(Uzhgorod National University)
Director **Meleganych G.I.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: melgi@ukr.net

Uman Agency

(Uman National Pedagogical Tychyna University)
Director **Kryvosheia I.I.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

Kharkiv Agency

(National Technical University "KharkivPolitechnical Institute")
Director **Vladlenova I.V.**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor
e-mail: vladlenova@email.ua

Khmelnysk Agency

(Khmelnysk National University)
Director **Gotsuliak V.M.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: gotsuliak@ukr.net

Cherkasy Agency

(Cherkasy National Khmelnytskii University)
Director **Vasylchuk E.O.**, Candidate of Political Sciences, Associate Professor
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

Chernigiv Agency

(T. G. Shevchenko National University Chernihiv College)
Director **Kostirev A. G.**, Candidate of Political Science, Associate Professor
e-mail: akostyrev@ukr.net

Agency of collection «Hileya scientific bulletin» in Azerbaijan

(Azerbaijan National Scientific Academy, Baku)
Director **Mahmudov M.A.**, Doctor of Philosophy
e-mail: matlabm@yandex.com
Coordinator **Rahimli R.**, Scientist
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Belarus

(Management Academy by the President of Belarus Republic, Minsk)
Director **Aleinikova S.M.**, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru

(Brest National Pushkin University, Brest)
Director **Shostak G.V.**, Candidate of Pedagogical Science
e-mail: shostak1964@brest.by

Agencies of collection «Hileya scientific bulletin» in Poland

(Adam Mitskevich University, Poznan)
Director **Dymchuk R.**, PhD habilitated
e-mail: dymczyk@wp.pl

(Institute of History of Dlugosha Academy)
Director **Moravets H.**, PhD habilitated
e-mail: mornor@wp.pl

You are welcome to visit our webpage: www.gileya.org
e-mail: gileya.org.ua@gmail.com

Also visit: Webpage of National Vernadskyi Library of Ukraine:
www.nbu.gov.ua/portal

Section: Scientific Publications of Ukraine: magazines and collection of scientific papers

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

UDC 1 (091)

(стаття друкується мовою оригіналу)

CONTEMPORARY PHILOSOPHICAL INHUMANISTIC UNDERSTANDING OF LIFE AND DEATH AS AN ALTERNATIVE TO AGONAL BIOPOLITICS

СУЧАСНЕ ФІЛОСОФСЬКЕ АНТИГУМАНІСТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ЖИТТЯ І СМЕРТІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА АГОНАЛЬНИЙ БІОПОЛІТИЦІ

Kyrychenko M. S.,
candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor of the
Department of History of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of
Kyiv (Ukraine, Kiev) e-mail: mskiri4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9758-3393

Кириченко М. С.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії філософії,
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
(Україна, Київ) e-mail: mskiri4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9758-3393

The article proposes an alternative to modern and postmodern paradigms, as well as to an ordinary and biopolitical approach - the understanding of life and death in the context of "weird philosophies". This work appeals to the theory of agonal politics. In this context it also appeals to real biopolitics in contrast to the array of authors of new ontologies such as B. Woodard, J. Bennett as well as to the intellectual research of T. Ligotti, literary works of J. Vandermeer.

Keywords: *agonal politics, weird philosophy, inhumanism, anthropocene, a priori material, horror, microbiome, limit, annihilation, silicon brain.*

У статті пропонується альтернатива сучасним і постмодерним парадигмам, а також буденному та біополітичному підходу – розуміння життя і смерті в контексті «дивних філософій». Ця робота апелює до теорії агональної політики. У цьому контексті вона також звертається до реальної біополітики на відміну від ряду авторів нових онтологій, таких як Б. Вудард, Дж. Беннет, а також до інтелектуальних досліджень Т. Ліготті, літературних творів Дж. Вандермеєра.

Ключові слова: *агональна політика, дивна філософія, інгуманізм, антропоцен, апріорний матеріал, жах, мікробіом, межа, анігіляція, кремнієвий мозок.*

Agonal biopolitics of death. The dominant lexical narratives in today's political and everyday perspective are illness, death (one could jokingly say - Kierkegaard's, if everything was not so serious). There is also talk about old age, but this talk (and actions) of a discriminatory nature. And also we are getting close to juvenile law, the problem of infringement of the rights of children and adolescents.

It is impossible not to note the modern character of the death narrative in the post-modern world, even after the post-modern era. The modernity of the narratives of life and death consists in their positioning implied as unambiguous meanings of these lexical units, the background of which implies a certain unambiguous reality, which is methodologically impossible based on the modern positions of philosophy.

Life and death appear before us as a theater of war in modern politics and everyday discourse. The proclaimed narrative of death and murder (of the tribunal) is the main narrative of modern politics, carried out agonically (politics as an agonal sphere - S. Mouffe and E. Laclau) [6]. The emotionality of the talk shows descends straight to the executive branch in its agonal transubstantiations and agonal confrontations.

Life and death in a weird philosophy. In professional intellectual communities, the discourse of death can be expressed in a weird philosophy that emerges today in the philosophical reflections of our contemporaries. Among those who reflect on life and death in the context of new philosophical paradigms of speculative realism, object-oriented ontology, philosophy of things, philosophy of actors, there are philosophers such as Graham Harman, Quentin Meillassoux, Ray Brassier; but we are also interested in the offshoots that deal with life and death in its various forms - not only in human. These directions and branches are quite diverse and quite interesting, for example, dark vitalism, flat ontologies, flat philosophies, dark ecology, dark vitalism, philosophical inhumanism, weird philosophies.

Inhuman and inhumanism, anthropocene, material a priori. New in these philosophies consists in leveling and equating different forms of life, comparing these forms of life with the human form of life and attempts to look from a new angle at everything inhuman.

This is an attempt to abandon the anthropological perspective of the thinking of other life forms.

This is a rejection of the anthropocentric form of thinking of other lives and of a person. This is the rejection of the Anthropocene. The Anthropocene is regarded as one of the greatest evils that have led to the catastrophe of mankind today.

For example, Ben Woodard, (dark vitalism), in his "Slime Dynamics" [9], examines the "creep of life" with the example of mushrooms. The mycelium, on the one hand, does not have a centralized mind, it does not have a centrally obeying body as such, on the other hand, a slime mold mushroom is a kind of body that grows and signals that it gets in its way. A slime mold mushroom can amazingly overcome the maze if there is food at the end of the maze. That is, it is a kind of physiological mystical organism. If we compare it with a man, it turns out that his organization in his action can be no less effective in its goal-setting and implementation of its intentions.

It is also interesting to compare humanity and the relationship of people with each other, their coexistence in a social organism as a kind of social body with a developed fragmented fractal physiological structure, represented by the bodies of many or many bodies, with such life forms as a slime mold mushroom. It is like a certain organism of humanity, like a certain organism that has its own senses in different remote corners of the earth and is connected into a single network. Now this network is technically complemented by substitutes for the senses (cameras, etc.), the Internet, wireless technologies - extensions of our bodies and abilities (M. McLuhan) [5].

Such comparisons of different forms of life, including human, give us a new idea of man and his environment, this is a kind of overcoming of the Anthropocene.

But this overcoming is not through the leveling of human nature and human essence, and it is not the lowering of a person to the level of a thing in its primitive understanding. This is the beginning of a discourse about the granting of equal rights to natural entities, beings, things, that is, what Timothy Morton speaks of as a flat valley in which different creatures are in an equal position in relation to each other, but no one is discriminated against among themselves. The material a priori represents an inexhaustible multidimensionality of things, never an exhaustively unknown potential of a thing, always a fundamentally incomplete picture of the world, an always open universe of knowledge, where the whole is never larger than its parts, since the parts are potentially inexhaustible in their possible meanings.

"A Contrivance of Horror" T. Ligotti. In this sense, the position of Thomas Ligotti in his work "The Conspiracy Against The Human Race. A Contrivance of Horror" [4] is interesting. Thomas Ligotti suggests looking at man not as a higher being, but as a being that was the result of a mistake of nature. Nature was mistaken in making man unhappy due to the fact that he possesses self-awareness. This so-called unhappy

consciousness consists in the awareness of one's own mortality. Consciousness and self-awareness can be viewed not as an advantage, but as a disadvantage, as a function that is superfluous for enjoyment and life.

A person - not like other inhabitants of the earth, is endowed with an ability that does not allow him to be happy. Horror and conspiracy, the design of horror is that a person is not able to abstract from the understanding of his own mortality. If natural earthly beings are endowed with perception and consciousness in order to freely exist here and now and enjoy life; in contrast to this, a person is forced to constantly live in awareness and understanding of his own mortality, which makes his life, according to T. Ligotti, unbearable. This is a metaphor for a conspiracy against the human race, a plot of horror.

A person, as it were, lives his whole life in horror and with the awareness of his own mortality, which makes horror the dominant component of his earthly existence, the horror that lies in wait for him behind the gates of death, the horror of the unknown. Thomas Ligotti believes that life thus takes on a terrible connotation, life is seen as a burden to get rid of, and getting rid of life is getting rid of suffering. Naturally, we may also have associations with Schopenhauer's thoughts regarding human suffering associated with human desires and the rejection of human desires as a guarantee of ensuring a minimum of suffering and frustration. But here, as we can see, there is a different context.

Terror also consists in the incomprehensibility of life. This incomprehensibility of life scares, frightens, disgusts and leads to numbness. It is not for nothing that we speak metaphorically here, as we see for the philosophies mentioned above, which not in vain called weird philosophies, it is characteristic to turn to artistic forms of describing the states of horror and that weird, that incomprehensible that makes you numb from this horror.

A characteristic of a weird philosophy, weird philosophies is the appeal to creativity, in particular Howard Lovecraft, which is densely, abundantly saturated with images designed to plunge a person into torpor and horror from the realization of the incomprehensibility and disgust of what a person can face.

This is a global issue that could be generalized to the form of how a person exists apart from his consciousness and self-consciousness. That is, this is the question of what consciousness provides him, what is and what, where are these dark corners of life, the dark side of life, not highlighted either in the mirror, or in our thoughts, or in our consciousness, but this is that, without which consciousness and thought cannot coexist. That is, this is an appeal to the physiological, dark side of life (what, based on the work of J. Deleuze "Leibniz and the Baroque" [2] is behind the filter of our perceptions) as to some processes that

are a priori understood to ensure the presence of consciousness, self-awareness, perception, and so on - feelings, emotions and everything that lies on the surface of our perceptions.

Political “microbiome” J. Bennett. The existence of, for example, the microbiome- is a question that Jane Bennett [1] also raises. And, also, the microbiome as a political factor, a factor of political ecology. This is the so-called political ontology of the invisible among many other new ontologies. Today, this invisible becomes visible as phenomena regulating politics, these are some images circulating in society associated with bacteria, viruses, particles, and on the other hand - visible, that is, politicians who operate with these concepts and thus influence society.

Jane Bennett claims that politics cannot exist without a microbiome, because the microbiome creates the Earth's atmosphere, and if there was no atmosphere, if there was nothing to breathe, then politics could not exist. Why don't we then take into account in this political ontology the real existence of the microbiome as the main underlying reason for the existence of politics? These questions seem to be logical, but completely unexpected from Jane Bennett, unexpected precisely because they deviate from the usual direction of political philosophy.

It seemed to exist, and its existence was taken for granted as an atmosphere, living conditions. But no one said that these could be political actors, that they should be included in the political ontology. This once again speaks of how much a person imagines himself to be the center of the universe (Anthropocene), as if he does not depend on the conditions for the consumption of food, oxygen, water, and so on. This is just the so-called dark side of politics.

The dark side of human life, therefore, is the physiology of gray matter, the cellular level of these signals from dendrites and axons, and so on - something that classical traditional philosophy and even the philosophy of postmodernity do not usually want to deal with. Consciousness got used to considering itself as something Supreme. Self-awareness is accustomed to paying attention only to ideas and what is within the framework of this awareness and self-awareness, that is, it has always been isolation on itself.

Almost never there was a talk about the dark forces that ensure the existence of this consciousness in general. But if we speak within the paradigm of cause-and-effect relationships, then if the cause is some dark forces at the cellular level, at the level of nerves, blood plasma, brain, then life appears before us much more incomprehensible than just thoughts about itself to myself as thoughts about thoughts, as if they were not based on any of this dark, terrible, incomprehensible foundation, the foundation of the beyond.

It is interesting to recall here the metaphor of Jean Baudrillard, when he talks about the coexistence of human, that is, the coexistence of human

consciousness with microbes, viruses, and cells of his body. They seem to coexist. These microbes, cells, viruses, human organs exist and they are the cause, are the basis for the existence of human consciousness, but on the other hand, they are not taken into account in consciousness itself, as enabling the existence of this consciousness.

Well, the second question is: if these cells, organs, gray matter, neural connections, and so on are the reason for the existence of consciousness, then why cannot dark matter be considered as the reason for the presence of certain thoughts, which is not opened out in its immediate existence, occurring in it processes. Consciousness can be seen as a side effect of the seething, vibration of dark matter.

New authors emphasize that it is possible. The time has come to abolish abstraction from matter as from the underpinnings of life and to pay attention to matter as the one that, possibly, is life, and to consider consciousness as a side effect of existence, the seething of matter.

But this is not at all old good or evil materialism or dialectical materialism. This is a kind of new materialism that wants to take root, and through this imagery given above and through the imagery that we meet in the works of Howard Lovecraft and other authors - to understand and pay attention to life that lies outside our consciousness and is not given directly to us as the reasons for the existence of consciousness as a side effect of living matter, a living brain (which, for example, is revealed in one of the works of Howard Lovecraft, when researchers find a mummy, open it and see a living brain in front of them).

In an anthropocene, anthropocentric, anthropomorphic philosophy, the brain is always dead - why, because it is not given to us directly in consciousness and we discard it as something that we cannot speak of as something that does not exist. Hence, in modernity, solipsistic theories appear, theories appear that generally connect a person with a spirit. Today we are dealing with some kind of opposite philosophy, which is trying to penetrate into matter and give it meaning precisely as living, and not as one that lends itself to traditionally Marxist dialectical comprehension.

Although, of course, there is also criticism of this kind of modern trends in philosophy. For example, Boris Groys says that when he reads Quentin Meillassoux, it seems to him that he is reading Stalin. Of course, there could be a separate conversation about each of these authors - regarding Quentin Meillassoux, Ben Woodard, Jane Bennett - and then one could talk about the subtleties and differences.

But it would be possible to approach from the other side to the question of our controllability of our own consciousness, our own body. But really - do we control our bodies and this conversation about death - how it becomes mysterious and how today politicians are trying to reveal the mystery of nature.

If we were in control of our bodies, would we be mortal? If we knew why we exist - would we ask this question? This endless philosophical floundering in one's own consciousness - does it mean a possibility of the assumption that consciousness is a by-product of the body's existence and its survival? Is not the body one of the particles of nature, which conceived its existence as a unit of the whole for the implementation of its design...

That is, consciousness and the social development of a sense of self-preservation, which is regulated by consciousness, and reflection, which is associated with self-consciousness - perhaps this is a kind of mechanism for the preservation of the existence of living cells inside our body. Thus, the organism can be considered as primary and more intelligent than the mind itself, which thinks this organism and, perhaps, the mind is a serving substance or some kind of serving aggregate of this living incomprehensible body. Perhaps consciousness is some kind of addition to the body, designed to serve its survival.

“Philosophy of the Limit” - Vandermeer and Searle. Remarkable is the Vandermeer trilogy which central idea could be called the inability of consciousness to control consciousness in front of physiological changes, the person's inability to control himself in different conditions in which he may find himself.

Vandermeer's trilogy “Southern Limit” consists of three parts - “Annihilation”, “Assimilation”, “Consolidation” [8]. The trilogy shows how at first a person is captured by something else, then assimilated and consolidated into another being, while outwardly remaining the same as he was, thus, something alien penetrates from the “zone” through something familiar.

And what we perceive as familiar, as a person, as another, as similar to ourselves, may not meet our expectations. Behind the appearance of another person, who seems to be like us, may not be a person, but another in the sense of “alien”.

But outwardly this so-called person, will not differ from the person. He disguises himself as a person. This disguise concerns not only the other person, but also oneself. We seem to be disguising from ourselves. We do not see ourselves, except for our manifestation in perception and in our consciousness, in our thoughts, feelings, sensations. At the same time, everything that produces these thoughts, feelings, sensations is inaccessible to us. We are other sides hostages. We are a masquerade for ourselves. We seem to have our own other, our own alien, without which, perhaps, we could not exist as we exist for ourselves.

Suspicion of another expresses suspicion of oneself. Without knowing ourselves, we cannot know the other. There is a “limit” of knowing oneself, beyond which is the unknowable. This phenomenological suspicion is described in Boris Groys's book “Under Suspicion. Phenomenology of Media” [3]. In this concept, we are mediums.

Communication between people is like communication between mediums who do not know themselves what exactly controls them. Accordingly, the perfect suspicion is a sub-medial suspicion which presupposes something most terrible, monstrous outside oneself and outside the other - manifested in any form, but behind which anything can be hidden.

This is what explains the success not only of “Annihilation” as a less known film based on the Vandermeer trilogy [8], but also of “Aliens” - this is already a massive blockbuster movie, known to almost everyone. In “Aliens” it is very physiologically shown how something unknown can be hidden in the body, something unknown in the medical sense can appear, for example, a cancerous tumor. In “Annihilation” it is more about consciousness, when the test of constantly masked consciousness cannot establish the authenticity of this consciousness, when consciousness disappears for the conscious one, consciousness is captured by another and the being is transformed into another being. A leaving from the consciousness being cannot even assume what kind of being its being, its body, body in a meaning of mental body is being transformed to. This is reminiscent of John Searle's “Silicon Brains” [7] thought experiment, when consciousness is extinguished from within and is replaced by something else, but it cannot signal to the outside about its capture by something else. Outwardly, this is still the same person, although his brain is gradually replaced by silicone neural implants...

References

1. Bennett, Jane (2010). *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham, North Carolina: Duke University Press. // [https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.open.ac.uk/ccig/sites/www.open.ac.uk/ccig/files/Chapter%25207%2520%27Political%2520Ecologies%27%2520Vibrant%2520Matter%2520\(Jane%2520Bennett\).pdf&ved=2ahUKEwjRkrjfsfP0AhVNgP0HHYe_BKoQFnoECDkQAQ&usg=AOvVaw0fpDKfpDKi_xfmNZzcXkl](https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://www.open.ac.uk/ccig/sites/www.open.ac.uk/ccig/files/Chapter%25207%2520%27Political%2520Ecologies%27%2520Vibrant%2520Matter%2520(Jane%2520Bennett).pdf&ved=2ahUKEwjRkrjfsfP0AhVNgP0HHYe_BKoQFnoECDkQAQ&usg=AOvVaw0fpDKfpDKi_xfmNZzcXkl)
2. Deleuze, Gilles Le Pli – Leibniz et le baroque, Paris, Les Éditions de Minuit, coll. «Critique», 1988, 191 p.
3. Groys, Boris *Under Suspicion A Phenomenology of Media* // <https://columbia.universitypressscholarship.com/view/10.7312/columbia/9780231146180.001.0001/upso-9780231146180>
4. Ligotti, Thomas *the conspiracy against the human race a contrivance of horror release date: oct. 2, 2018* // <https://www.kirkusreviews.com/book-reviews/thomas-ligotti/the-conspiracy-against-the-human-race/>
5. McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man*. // <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://designopendata.files.wordpress.com/2014/05/understanding-media-mcluhan.f&ved=2ahUKEwiE18mlrPP0AhWHNuWKHwBP AiYQFnoECCoQAQ&usg=AOvVaw07YWEHWxk-gV6eXmRPL8RiO>
6. Mouffe Chantal (with Ernesto Laclau) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Demo-*

cratic Politics. London – New York: Verso, 1985. // https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://altexploit.files.wordpress.com/2017/08/ernesto-laclau-chantal-mouffe-hegemony-and-socialist-strategy_-towards-a-radical-democratic-politics-second-edition-verso-2001.f&ved=2ahUKEwjF6riLqvP0AhURif0HHRGMDY4QFnoECAUQAQ&usg=AOvVaw0E2IPDAfEgKsObISqq943Y

7. Searle, John Rogers The Rediscovery Of Mind // https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://vdoc.pub/documents/the-rediscovery-of-the-mind-2u1tdilaeqgg&ved=2ahUKEwj67OyZt_P0AhXvIYsKHeu3C_MQFnoECAYQAQ&usg=AOvVaw0NGcndMm2hmTYO4sZftZaD

8. VanderMeer, Jeff Southern Reach Trilogy Annihilation (2014) Authority (2014) Acceptance (2014) // https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://oam.ouiaremakers.com/cgi-bin/content/view.php%3Fdata%3Dauthority_the_southern_reach_trilogy_book_2%26filetype%3Dpdf%26id%3Dcde4acfd07abcde7ca3fc8f87db48ff&ved=2ahUKEwiasMSfs_P0AhVL8bsIHSwnBhEQFnoECAkQAQ&usg=AOvVaw03XTeeUtUaD-mLIUaQfm8n

9. Woodard, B. Slime Dynamics — Zero Books; 28 Sept. 2012 — 84 p. // <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://s3.amazonaws.com/hments/962695/6b056205b39c157a6f84ee0bed578fcb.&ved=2ahUKEwjDhZ3grPP0AhUKsaQKHxcJAysQFnoECAYQAQ&usg=AOvVaw1eTsB0VGalJhbf4DwYX8Om>

УДК 56.2

**СПЕЦИФІКА ФІЛОСОФІЇ
СОЦІОГУМАНІТАРНИХ НАУК.
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО
ПІЗНАННЯ**

**SPECIFICS OF PHILOSOPHY
OF SOCIO-HUMANITIES.
PECULIARITIES OF SOCIAL KNOWLEDGE**

Кравчук Л. В.,

доктор історичних наук, доцент
кафедри педагогіки вищої школи і
суспільних дисциплін Тернопільського
національного медичного університету ім.
І. Я. Горбачевського (Україна, Тернопіль)
e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0805-6709>

Дарморис І. В.,

студентка Тернопільського
національного медичного університету імені
І. Я. Горбачевського (Україна, Тернопіль)
e-mail: darmorys_irvo@tdmu.edu.ua

Яворський А. А.,

студент Тернопільського
національного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського
(Україна, Тернопіль)
e-mail: yavorskyj_anar@tdmu.edu.ua

Kravchuk L. V.,

doctor of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of Pedagogy of
the Higher School and Social Sciences of the
I. Ya. Horbachevsky Ternopil National Medical
University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua

Darmorys I. V.,

student of the I. Ya. Horbachevsky
Ternopil National
Medical University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: darmorys_irvo@tdmu.edu.ua

Yavorskyi A. A.,

student of the I. Ya. Horbachevsky
Ternopil National
Medical University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: yavorskyj_anar@tdmu.edu.ua

В статті розкрито шляхи соціогуманітарного пізнання, як важливої складової розуміння природи суспільства, законів природи, та самого процесу мислення. Соціогуманітарне пізнання – це пізнання суспільства, як системи суспільних процесів і явищ (поряд із пізнанням явищ природи, які вивчає природознавство, та пізнанням самого пізнавального процесу і мислення, які вивчають гносеологія, логіка, філософія). Соціогуманітарне пізнання диференціюється на соціальне, гуманітарне, економічне, історичне, політичне, соціологічне, культурологічне.

Ключові слова. Пізнання, наукове пізнання, суб'єкт, об'єкт діалог, філософська концепція, Іс-

тина знання, соціогуманітарні знання мислення, об'єктивність, суб'єктивність.

The article reveals the ways of socio-humanitarian cognition as an important component of understanding the nature of society, the laws of nature, and the very process of thinking. Socio-humanitarian cognition is the knowledge of society as a system of social processes and phenomena (along with the knowledge of natural phenomena studied by natural science and the knowledge of the cognitive process and thinking studied by epistemology, logic, philosophy). Socio-humanitarian knowledge is differentiated into social, humanitarian, economic, historical, political, sociological, cultural.

Keywords: Cognition, scientific knowledge, subject, object, dialogue, philosophical concept, truth of knowledge, socio-humanitarian knowledge of thinking, objectivity, subjectivity.

Соціогуманітарне пізнання – це пізнання суспільства, як системи суспільних процесів і явищ (поряд із пізнанням явищ природи, які вивчає природознавство, та пізнанням самого пізнавального процесу і мислення, які вивчають гносеологія, логіка, філософія). Соціогуманітарне пізнання диференціюється на соціальне, гуманітарне, економічне, історичне, політичне, соціологічне, культурологічне.

Існують два підходи до висвітлення проблеми співвідношення соціогуманітарного і природничо-наукового пізнання:

- між суспільствознавством і природознавством за формами і методами відмінностей немає, бо форми і методи природничо-наукового знання ефективно працюють і в соціогуманітарній сфері: фактично соціогуманітарне знання підпорядковується природничо-науковому як взірцю, еталону;

- протиставлення соціогуманітарного знання природничо-науковому аж до твердження про відсутність між ними будь-чого спільного. В загальному, різні некритичні підходи до цих видів пізнання приводять до двох абсолютизацій: натуралістики як механічного заповнення природничо-наукових методів для соціогуманітарних наук, що породжує редуціонізм у варіантах фізикалізму, фізіологізму, енергетизму, біхевіоризму; гуманітаристики як абсолютизації специфіки соціогуманітарного знання і його методів та мінімізації і навіть дискредитації методів точних наук.

Отже, вирішення проблеми: природничі та гуманітарні науки – гілки однієї глобальної науки як єдиного цілого в єдності їх спільних та відмінних теоретичних і методологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Філософське осмислення соціогуманітарного знання обумовлене переміщенням гуманітарних наук у центр філософської проблематики і характеризується зміною гуманітарної парадигми – «переходом від світу науки до світу життя»

(Г. Гадамер) і визначенням місця зустрічі філософії та гуманітарних наук у суспільно-історичному «світі життя» (Е. Гуссерль), а також усвідомленням історичної спадкоємності, за якою «минуле виступає як момент сьогоденної історичної свідомості» (В. Дільтей).

Розглянемо три напрями осмислення гуманітарного знання: обґрунтування відносної самостійності гуманітарних наук; осмислення предмета й умов розвитку гуманітарних наук – людино-суспільно-історичного світу життя; самоосмислення філософії в її історії. Йдеться про «науки про людину», «життєвий світ», «соціальну онтологію», що формує три складові філософії соціогуманітарних наук: науки про дух, науки про історичний світ і філософія в її історії. При цьому науки про дух означаються як відмінні від природознавства та спрямовані на пізнання суспільно-моральної реальності, зокрема на самоусвідомлення людини в історії.

Гуманітарні науки (науки про дух) охоплюють весь людино-суспільно-історичний світ, в центрі якого знаходиться не абстрактно-розумна, а конкретно-історично-розумна людина (В. Дільтей). Такі науки мають своїм предметом «устрій життя в державі, суспільстві, праві, моралі, вихованні, господарстві, техніці, а також тлумачення світу в мові, міфів, мистецтві, релігії, філософії та науці» (Е. Ротхакер).

В науках про людину, суспільство, історію принципово важливе значення має герменевтика (тлумачення), бо вона забезпечує розуміння явищ і об'єктів суспільної реальності, бо явища природи пізнаються «поясненням», а процеси суспільства – «розумінням» в алгоритмі триади «переживання – вираження – розуміння». Специфіка: йдеться не про формування теорій за взірцем природничих наук, а про поглиблене розуміння «світу життя» (В. Дільтей). Доцільно наголосити, що за допомогою науки можливо з'єднати «обломки» пізнання [1, с. 130].

Дослідна основа методології гуманітарних наук – не спостереження, а переживання, бо предмет вивчення – це не зовнішній об'єкт сам по собі, а внутрішній світ людини як сприйняття цього об'єкта, як проникнення в нього у процесі життєвого взаємозв'язку. В цьому – предмет гуманітарних наук (В. Дільтей);

- «переживання» об'єктивується у «вираженні» – у всьому, до чого людина доклала свої творчі зусилля, тобто матеріалізувала своє переживання в дії, в об'єкті, у відношенні до світу;

- «розуміння» – фундаментальний метод гуманітарного пізнання, що полягає у переході від чуттєвого знака (інформації про об'єкт), даного ззовні, до усвідомлення суті, внутрішньої якості об'єкта, даної зсередини (В. Дільтей);

В процесі своєї діяльності виокремлюємо два типи пізнання людиною світу: істинне, що має своїм предметом незмінне, розумне

та ідеальне (незмінні закони природи), та достовірне, спрямоване на вивчення динамічних суспільно-історичних реалій, як-от мораль, звичаї, традиції, соціальні явища (Д. Віко), тобто пізнання законів суспільства належить до практичного розуму, а законів природи – до теоретичного. По-справжньому людина пізнає тільки те, що створила сама, в процесі пізнання і осмислення себе [2, с. 29]. Тому людина знає тільки ту частину природи, яку освоїла, тобто включила в соціальну сферу;

- об'єктом соціально-гуманітарного пізнання виступають і соціальні феномени, в тому числі «олюднена» природа, і символічні та текстуальні форми, що вимагає специфічного понятійного апарату, концепцій, програм.

Спільне між соціальними науками: опираються на емпіричну базу і здійснюють на її основі первинні узагальнення; спрямовані на розкриття законів і причин явищ, які вивчаються; структурують ідеалізовані об'єкти; використовують механізм логічного доведення; формулюють гіпотези та верифікують або фальсифікують їх (переводять у статус теорії або відкидають).

Предмет соціального пізнання – сфера людської діяльності в усіх її формах, сфера єдності об'єктивного (соціальні закони) і суб'єктивного (індивідуальні людські фактори); це друга форма об'єктивного процесу (після природного) – цілеспрямована діяльність людей по створенню «другої природи».

Соціальне пізнання орієнтоване на дослідження соціальних явищ, на виявлення їх причин, джерел, суті та законів. Відношення до об'єкта пізнання – соціальної дійсності:

- вивчення його в динаміці, а не в статичі соціальних явищ;

- процесам суспільного розвитку характерні чергування біфуркацій, не оберненість, непередбачуваність;

- підходи до пізнання соціальних явищ: перший – пізнання соціальних явищ змінюється швидше, ніж суть самих явищ; другий – темпи розвитку пізнання співпадають із темпами соціальних змін, бо є їх відображенням; третій – темпи пізнання соціальних явищ відстають від соціальних змін. Примітка: В усіх трьох підходах – історизм: суспільство позбавлене стаціонарних станів і перебуває в режимі постійних процесів виникнення, розвитку і перетворення.

Акцент соціального пізнання – на одиничному, індивідуальному, унікальному, в основі якого – загальне і закономірне:

- одиничне явище завжди багатше від загального закону, який завжди «вужчий» від одиничного явища;

- узагальнення, генералізація в соціокультурній сфері затруднені через індивідуальність предметів узагальнення (окремий індивід – завжди тайна, схована від загального і типового);

- пізнання загального важливе, бо індивід включає в себе елемент загального та на основі загального взаємодіє з іншими індивідами;

- найважливіше: на основі загального формується мовний фонд соціогуманітарного знання.

У предмет соціального пізнання постійно включена людина як суб'єкт, тому предметом такого пізнання є не тільки «суб'єкт-об'єктні», й «суб'єкт-суб'єктні» відносини. Це обумовлює складність соціального пізнання: синтез матеріального й ідеального, стихійного і свідомого, емоційного і раціонального, раціонального й ірраціонального, а суперечність між суб'єктом і об'єктом є не видимістю, не ідеальним образом, а реальністю. В якійсь мірі це збір інформації, або даних про кількісні і якісні характеристики об'єкта пізнання [3, с. 200]. При нерівноважності соціального середовища дія індивіда, як атомарного суб'єкта на мікрорівні, може викликати зміни на макрорівні. Вплив суб'єкта-автора-дослідника в соціальному пізнанні значно вагоміший, ніж у природничо-науковому.

Соціогуманітарне пізнання завжди є ціннісно-смысловим освоєнням і відтворенням людинобуття. Категорії «смысл» і «цінність» є провідними у соціальному пізнанні, а людське життя завжди є осмисленим буттям, в якому вищими цінностями виступають Істина, Добро і Краса.

Смысл – це ідеальний зміст, сутність, кінцева мета. Як сенс і цілісний зміст широко висловлювання, мета конкретного вчинку, поміркованість і свідомо спрямованість до чогось. «Побачити смысл – це зрозуміти напрям» (М. Хайдеггер). В соціогуманітарному пізнанні об'єкт аналізується не в його просторово-часових параметрах, а як носій смыслу, як втілення соціальних значень, бо світ даній людині як цінність, яку насамперед потрібно зрозуміти, пояснити, а потім на основі розуміння використати. Отже, об'єкт соціогуманітарного знання не є простором емпірично-фактологічних даних, а простором людських значень, смыслов, цінностей, сенсу життя [4, с. 122].

Цінності – специфічні характеристики соціальних об'єктів, які вказують на їх (об'єктів) позитивне чи негативне значення для людини і суспільства; це властивості об'єктів задоволення потреби соціальних суб'єктів; вони відокремлюють значиме і суттєве для людини від незначимого та несуттєвого «найвищу(вічну) мету її життя. Ціннісні відношення людини до світу: предметні – оцінка суб'єктів у контексті добра і зла, істини і хиб, краси і потворності, справедливості та несправедливості; суб'єктивні – установки, імперативи, заборони як нормативні орієнтири в діяльності людини. Цінності поділяються за об'єктними характеристиками (матеріальні і духовні), за суб'єктом (цінності індивіда, групи, спіль-

ноти, нації, суспільства), за типом потреб суб'єкта (моральні, естетичні, політичні, релігійні). Цінності слугують об'єктом інтересів людини [5, с. 453].

Висновок. Отже, розуміння в соціогуманітарному пізнанні – це пошук смыслу, бо зрозуміти можна тільки те, що має смысл. Розуміння пов'язане із процесом пізнання, проте не зводиться лише до пізнавальної діяльності, а доповнюється предметно-практичними діями, підсилюється інтуїцією, фантазією, інсайтом (збагненням), тлумаченням. Розуміння є осягненням смыслу явища, прихованого у відповідному символі, що висвітлюється герменевтичною процедурою:

- герменевтика, як послідовне здійснення інтерпретацій, розпочинає хід до осягнення смыслу;

- множина герменевтичних інтерпретацій веде до конфлікту між цими інтерпретаціями, найгрунтовніші з яких вказують напрям руху до смыслу;

- розуміння виступає як мистецтво осягнення знаків, що їх несе інтерпретація;

- текст може мати кілька смыслов, які диференціюються (розрізняються) тим самим розумінням;

- досягнення розуміння – це осягнення смыслу явища, його місця у світі та функцій у системі цілого.

Взаємозв'язок суб'єкта і об'єкта соціогуманітарного пізнання має опосередкований характер:

- зв'язок суб'єкта пізнання з пізнаваною реальністю проходить через джерела-посередники (археологічні знахідки, давні тексти, документи тощо), які стають об'єктами дослідження;

- соціогуманітарне знання стає «думкою про думки», «відображенням відображення», поданих у формі тексту і знакових виразів, які специфічно відображає дослідник.

Якщо природничі науки націлені на речі, то соціогуманітарні – на тексти, які для них є значенням, цінністю і смыслом.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. Філософія духа. Москва. 1977. т.3. – 470 с.
2. Кубасєвський М. Філософські роздуми Г. С. Сковороди Про Бога, людину і світ. Тернопіль. 1992 – 54 с.
3. Шевченків М. Бог і Шевченко. Місіонер. 2014. – 447 с.
4. Багнюк А. Філософія ч.2. Підволочиськ. 1999. – 589 с.
5. Розенталь М. М. Філософський словарь. Москва 1972. – 494 с.
6. Гегель Г. Філософская пропедевтика. В 2 т. Москва. 1971. - т.2 - С.205-211.
7. Горак Г. І. Курс лекцій. Київ 1998. - С.118-121.
8. Бичко І. В. Філософія. Київ. 2002. – 405 с.

References

1. Hehel H. *Filosofia dukha*. Moskva.1977. t.3. – 470 s.
2. Kubaievskiy M. *Filosofski rozдумы H. S. Skovorody Pro Boha, liudynu i svit*. Ternopil. 1992 – 54 s.
3. Shevchenkiv M. *Boh i Shevchenko*. Misioner. 2014. – 447 s.
4. Bahniuk A. *Filosofia ch.2*. Pidvolochysk. 1999. – 589 s.
5. Rozental M. M. *Filosofskiy slovar*. Moskva 1972. – 494 s.
6. Hehel H. *Filosofskaia propedevtyka* .V 2 t. Moskva. 1971. - t.2- S.205-211.
7. Horak H. I. *Kurs leksii*. Kyiv 1998. - S.118-121.
8. Bychko I. V. *Filosofia*. Kyiv.2002. – 405 s.

УДК 316.124.5:796.011

ОСВІТНІЙ ВИМІР СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СОЦІУМУ

EDUCATIONAL DIMENSION OF SPORTS ACTIVITY IN THE STRUCTURE OF SOCIAL VALUES OF POST-INDUSTRIAL SOCIETY

Пінчук Є. А.,

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін, Національного університету
фізичного виховання і спорту України
(Україна, Київ) e-mail: Pinchuk205@ukr.net
ORCID - 0000-0001-7755-4173

Олексин І. Я.,

кандидат філософських наук, викладач
кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Національного університету
фізичного виховання і спорту України
(Україна, Київ) e-mail: igoroleks@ukr.net
ORCID - 0000-0002-6650-627X

Pinchuk Y. A.,

doctor of Philosophical, Head of the
Department of Social Sciences and Humanities
of the National University of Ukraine on Physical
Education and Sport (Ukraine, Kiev)
e-mail: Pinchuk205@ukr.net
ORCID - 0000-0001-7755-4173

Oleksyn I.,

candidate of Philosophical, Lecturer of the
Department of Social Sciences and Humanities
of the National University of Ukraine on Physical
Education and Sport (Ukraine, Kiev)
e-mail: igoroleks@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

В статті проаналізована сутність освітнього виміру спортивної діяльності як архетип нової форми культури в складній структурі соціальних цінностей постіндустріального суспільства. Доведено, що цінності є, по-перше, регуляторами та координаторами освітнього процесу, а також чинниками, що програмують процес спілкування як педагога з учнями, так і тренера зі спортсменами, по-друге, цінності слід розуміти у якості пріоритетного підґрунтя організації та функціонування освітнього процесу. Доведено, що соціалізація спортсмена багато в чому здійснюється на міцному фундаменті дотримання таких наріжних цінностей спортивної діяльності як краса, гармонія, сила та досконалість фізично та духовно здорового тіла, що детермінують те, що якраз фізкультурна освіта виконує суттєву роль у становленні й розвитку нерозривної єдності духовного та тілесного в особистості.

Ключові слова: спортивна діяльність, освіта, соціальні цінності, постіндустріальне суспільство, освітній потенціал цінностей спортивної діяльності, тілесність, духовність.

The article analyzes the essence of the educational dimension of sports as an archetype of a new form of culture in the complex structure of social values of post-industrial society. It is proved that values are, firstly, regulators and coordinators of the educational process, as well as factors that program the process of communication between teachers and students and coaches with athletes, and secondly, values should be understood as a priority basis for organization and functioning of the education process. It is proved that the socialization of the athlete is largely based on a solid foundation of such cornerstones of sports as beauty, harmony, strength, and perfection of physically and mentally healthy body, which determine that physical education plays a significant role in the formation and development of inseparable spiritual unity. And corporeal in the individual.

Keywords: sports activity, education, social values, post-industrial society, the educational potential of sports values, physicality, spirituality.

Вступ. Комплексне дослідження фундаментальних цінностей, утвердженню яких у постіндустріальному суспільстві багато в чому сприяє спортивна діяльність, обумовлює необхідність розгляду соціальних цінностей спорту крізь призму освіти у контексті становлення й розвитку гармонійної, збалансованої, цілісної людини. Простір освіти варто розуміти як унікальну царину суспільного буття, в якій втілюється об'єктивна детермінація та суб'єктивні інтенції, потреби та інтереси індивіда, екзистенціали та цінності, раціональність й ірраціональність, традиції та новації, загальнолюдські норми та освічена корисливість, ідеали та свавілля. Більш того, цінність, що вмонтована в тканину спортивної діяльності неминуче надає їй сталий культурний контекст, а тому особистість в умовах постіндустріального соціуму не завжди є захищеною від розмивання та деформації культурної автентичності та має формувати власну ідентичність. В умовах становлення й розвитку постіндустріального суспільства, у якому головним багатством є знання, інтелект, інформація, особливої актуальності набуває питання формування цілісної, збалансованої особистості, яка органічно поєднує як фізичний, так і інтелектуальний розвиток.

Постановка проблеми. Прискорення закономірних процесів суспільних та культурних трансформацій шляхом запровадження інноваційних технологій, утвердження суспільства знань на постіндустріальному ґрунті неминуче спричиняють перегляд традиційних поглядів щодо шляхів формування освітньої реальності та її пропаганди не лише на національному, а й на глобальному рівні, найближчих та віддалених перспектив розвитку освіти.

Разом з тим, перегляд традиційних підходів щодо магістральних шляхів формування освітньої реальності має на меті націленість усіх державних інституцій на гуманізацію усі-

єї сутності освітнього процесу, котрий гарантує розвивально-особистісний зміст професійної підготовки та ефективний саморозвиток, самореалізацію та самоорганізацію індивіда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Багатогранні аспекти розгляду ціннісного потенціалу спорту та спортивної діяльності як архетипової форми культури є об'єктом уваги таких вітчизняних філософів, як С. Бацунов, В. Білогур, Л. Газнюк, М. Єгупов, М. Ібрагімов, О. Кириленко, С. Могільова, Є. Пінчук, Л. Шеремет, так і закордонних дослідників спорту – І. Биховської, М. Візітея, Л. Куна, Л. Лубишевої, А. Лук'янова, Н. Мазова, В. Моргана, О. Передельського, В. Столярова, С. Токарського. Разом з тим питання освітнього виміру спортивної діяльності у системі соціальних цінностей постіндустріального суспільства в сучасній соціально-філософській літературі досліджені не в повному обсязі та потребують свого подальшого, комплексного, всебічного осмислення.

Мета дослідження. Не випадково, що в контексті грантового аналізу шляхів подальшого розвитку спорту як суттєвої компоненти соціокультурної дійсності вкрай актуальним є питання розгляду саме освітнього виміру спортивної діяльності у системі соціальних цінностей постіндустріального суспільства. Тому метою цієї статті є комплексний аналіз освітнього потенціалу цінностей спортивної діяльності як тілесно-духовного опанування спортсменом об'єктивної реальності та потужного засобу, що сприяє поєднанню різноманітних цілей та завдань, реалізація яких уможлиблює формування цілісної, збалансованої особистості.

Виклад основного матеріалу. У багатогранній ієрархії сучасного наукового знання спорт, як дієвий інструмент фіксації сутнісних людських здібностей та можливостей, становить важливу компоненту фізичної культури, а отже, культури загальнолюдської, а тому варто розглядати його як потужний засіб не лише виховання, а й розвитку та творення людиною самої себе як істоти соціальної. Зрозуміло, що саме у процесі спортивної діяльності відбувається не тільки соціалізація особистості, а й здійснюється повсюдний вимір та прояв її потенційних фізичних і духовних можливостей, сил та здібностей. Годиться зауважити, що спорт багато в чому слід розуміти як консервативну діяльність, що базується на досить міцній системі принципів, і з огляду на це, відповідно, може бути дієвою основою конституювання соціальних цінностей. При цьому слід пам'ятати, що аксіологія фізичного виховання і спорту завдяки стрункій системі ціннісних понять формує фізкультурно-спортивний світогляд, якому притаманна об'єктивна, не залежна від свідомості і волі основа, а також суб'єктивна орієнтація на неї кожної особистості, зокрема спортсмена, утворює мораль-

но-відповідальне або байдуже ставлення до фізичної культури та спорту [1, с. 201].

Причому, закони соціального розвитку ціннісної системи варто розуміти у якості законів, що визначають соціальну діяльність таких безпосередніх учасників освітнього процесу, як педагогічні працівники, спортсмени, тренери, учні та їх батьки, організатори та вихователі системи освіти, державні установи, що здійснюють управління та координацію діяльності системи освіти. Ці закони утворюються природним розвитком всієї освітньої системи, нового соціального середовища й соціуму знань, будучи при цьому адекватним суб'єктом формування такого суспільства, здійснюючи керівництво та координацію діяльності системи освіти. Зазначені закони формуються всім ходом розвитку системи освіти, будучи результатом виважених дій багатьох його суб'єктів в тих чи інших ситуаціях, а порушення наявних в освітній системі закономірностей призводить до істотних, нерідко й до необоротних соціальних витрат [2, с. 180].

Своєю чергою, цінності, як основа формування свідомості, визначають широкий спектр зав'язків особистості з соціумом, впливають на її соціальну поведінку, обумовлюють життєву стратегію та забарвлюють її відповідним світоглядним смислом. Окрім цього, цінність необхідно розглядати у якості багатогранного явища, що визначається соціальними обставинами, котрим притаманний чітко заданий культурою смисл, що передбачає або позитивне або негативне сприйняття світу в широкому значенні. Отже, всі, хто залучений у спортивну діяльність, реалізують таким чином входження у соціальне середовище, перетворюючи, при цьому, соціальне на індивідуальне.

Отже, спорт як соціокультурний феномен, якому властива складна й суперечлива сутність, що має пряме відношення до сфери формування як особистісних, так і соціальних цінностей, безпосередньо впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства, утверджуючи при цьому певне бачення природи таких соціальних цінностей, як сім'я, дисципліна, особиста незалежність, рівність, суспільне становище, працьовитість.

Годиться зауважити те, що спорт є чинником гармонійного розвитку особистості, важливою умовою мінімізації дисбалансу в розвитку людини та її самовираження та самореалізації. Разом з тим, як свідчать соціологічні дослідження молоді, яка регулярно займається спортом, останній, багато в чому, сприяє «формуванню первісного уявлення про світ і життя» [3, с. 214].

Досліджуючи сутнісні риси освітнього потенціалу цінностей спортивної діяльності, досить проблематично уявити сучасний освітній процес без застосування аксіологічного підходу, тому, що в ті чи інші історичні часи зміст таких наріжних питань, як «чому вчать?» «на-

віщо вчать?» «хто вчить?» сприймається по-різному. Тому не випадково, що зміст поняття цінностей постає фундаментом як становлення й розвитку, так і організації освітнього процесу, до аналізу сутності якого зверталися такі відомі педагоги, як Я. Коменський, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський.

Так, наприклад, К. Ушинський зауважував, що такі ключові загальнолюдські цінності, як милосердя, добро, любов та віра в людину є надійним фундаментом навчально-виховного процесу будь-якого історичного часу. К. Ушинський наголошував, що виховання варто розглядати як індивідуальну цінність, котра формує другу природу особистості в контексті її прихильності базовим принципам моральності та свободи. «Моральність і свобода, – підкреслював К. Ушинський, – два таких явища, які зумовлюють одне одного і одне без іншого існувати не можуть, оскільки моральна лише та дія, яка випливає з його вільного рішення, і все, що робиться не вільно, чи то під впливом чужої волі, чи під впливом страху, чи під впливом тваринної пристрасті, є, якщо не аморальною, то, у будь-якому випадку, не моральною дією» [4, с. 467]. Таким чином, моральна дія, як безпосереднє втілення другої природи людини є багатоманітним результатом залучення в освітньо-виховний процес ключових принципів толерантності, гуманізму, поза якими практично неможливе формування внутрішньої людини, готовою не лише долати чисельні перешкоди та труднощі на життєвому шляху, а й перемагати себе. Більш того, цінність, що інтегрована у простір соціальної та освітньої реальності, надає їй яскраво вираженого культурного змісту. Ось чому, філософсько-освітні основи «сучасного спорту як соціально-аксіологічної системи, – наголошує В. Білогур, – включають аналіз проблем досягнення цінностей спорту, суперечність між свободою і насиллям, естетичні проблеми типу допінгу, статеваналежність, сильне соціальне й економічне розшарування» [5, с. 10-11], що в значній мірі деформує фундаментальні ідеали гуманізму та олімпізму як надійного підґрунтя спортивної діяльності.

Відомо, що захмарне майнове розшарування сучасного українського соціуму, повсюдна комерціалізація освітньої сфери, інформаційних послуг та культури загалом створюють нерівні стартові можливості для представників різних соціальних шарів щодо отримання якісної освіти та доступу до цінностей духовної і матеріальної культури, що суттєво впливає на залучення до спортивної діяльності значних верств українського населення, насамперед, молоді. Причому, ця негативна тенденція розвитку сучасного українського соціуму, в свою чергу, не може не накладатися на нерівність за станом здоров'я великого числа громадян, котрі внаслідок бідності, а нерідко вже спадкової бідності істотно обмежені в доступі до якісних медичних послуг.

Ось чому, дія вказаних негативних тенденцій розвитку як освітньої, так і сфери охорони здоров'я сучасного українського соціуму істотно звужує соціальну базу подальшого розвитку саме масового спорту та обумовлює функціонування професійного спорту, як поза межами наріжних ідеалів олімпізму та гуманізму, так і в статусі елітарного, фактично не доступного для збіднілих значних верств українців. Варто зауважити, що і в минулі періоди історичного розвитку спорт, як правило, «асоціювали із заможними верствами населення, він був дорого вартісним заняттям мав дозвільно-розважальний характер» [6, с. 103] котре завжди вимагало від спортсмена наявності міцного, як фізичного так і духовного здоров'я.

Необхідно наголосити, що за умов постійного поглиблення майнового розшарування постіндустріального українського суспільства, освіту не слід розуміти як умову переходу особистості, зокрема спортсмена, з одного соціального стану в інший, більш високий, тому, що сьогодні представники розумової праці в своїй масі є уособленням не стільки «нових українців», скільки «нових бідних». Зазначена негативна тенденція значно деформує освітній потенціал цінностей спорту, перш за все в умовах, за яких професійний спорт в ситуації його широкомасштабної комерціалізації функціонує нерідко поза межами гуманізму та дотримання базових ідеалів олімпізму.

Серйозним негативним фактором подальшого розвитку освіти як соціального інституту в сучасному українському суспільстві, що блокує широкий прояв освітнього потенціалу цінностей спортивної діяльності, є бездумне сліпе, копіювання та запозичення «західних моделей освіти, орієнтованих на передачу максимального обсягу знань і освоєння технологій, в Україні неминує спричинить кризу соціально-культурної і особової самоідентичності, бо інструментальна природа цих моделей не враховує духовно-етичної складової освітнього процесу, вихолощуючи тим самим справжню суть даного соціального інституту. Організуюча і «творча» сила освіти полягає в її здатності забезпечувати органічність і цілісність особистості» [7, с. 48-49].

Варто сказати, що сьогодні освітній потенціал українського спорту та фізичної культури використовується далеко не в повному обсязі. Ось чому, досліджуючи зміст освітнього потенціалу спортивної діяльності, необхідно широко застосовувати цінний досвід професора А. Цюся щодо формування ефективної системи залучення школярів до вивчення, ознайомлення, багатьох спортивних, фізкультурних, духовних традицій української нації на уроках фізкультури, що, багато в чому, сприяє формуванню збалансованої, гармонійно розвиненої, цілісної особистості. При цьому досить важливо, щоб вчителі та вихователі

не лише знали особливості характеру, ціннісні орієнтації того чи іншого учня, а й морально-психологічну атмосферу класу, в межах якого здійснюється формування особистості школяра, та постійно враховували вплив колективу на кожного окремого учня у зіставленні з усією системою суспільного виховання [8, с. 34].

Характеризуючи значну роль фізичного виховання і спорту у освітньо-виховному процесі, М. Ібрагімов не без підстав зазначає, що цей процес має таку назву тому, що «він формує образи світу, уявлення про нього, що означає про-світлений, а отже, і визначення на цій основі життєвих намірів, того, що зветься життєвими орієнтирами» [9, с. 161]. Через те, що колишні орієнтири та гасла вже не здатні орієнтувати молодь до систематичних занять фізичною культурою, сьогодні вкрай необхідно відновлювати та активно пропагувати привабливість спортивної діяльності, престиж рухової активності як основи прогресу та чинників збереження здоров'я нації [10, с. 57]. Більш того, поняття національного здоров'я не тотожне лише фізичному здоров'ю, а й передбачає готовність унеможливити чисельні перешкоди та такі прояви «душевної хвороби», як алкоголізм, тютюнопаління, наркоманія, ігроманія, що істотно вкорочують тривалість життя людини, призводять до деформації його сенсу та породжують байдуже ставлення до стану свого здоров'я.

Не випадково, що в наш час повсюдний розвиток фізичного виховання та спорту постає серйозною глобальною проблемою виживання людства як роду, розв'язання якої передбачає широке формування здорового способу життя кожної особистості, формування суспільного ідеалу «здоров'я як змісту життя», широке залучення різних верств населення до систематичних занять з фізичного виховання, прикладних видів спорту, до переформатування спорту на масово-оздоровчий для зміцнення змагальної діяльності людей з метою забезпечення їх тривалої життєдіяльності [10, с. 49] є важливою умовою соціалізації особистості, зокрема спортсмена.

Наголошуючи, що процес соціалізації спортсмена значною мірою розгортається на основі дотримання та визнання таких цінностей спортивної діяльності, як краса, сила фізично та духовно здорового тіла, слід сказати, що саме фізкультурній освіті належить особлива роль у становленні й розвитку гармонійної єдності духовного й тілесного в особистості як соціальної істоти. В контексті нашого аналізу варто звернути увагу на те, що за результатами соціологічного дослідження, здійсненого серед майбутніх вчителів з фізичної культури, виявлено, що серед семи таких життєво значущих орієнтацій, як професійне зростання, здоровий спосіб життя, прагнення до духовного вдосконалення, відпочинок та розваги, взаємини з оточуючими, любов, орієнтація на матеріальне благополуччя, якраз

прагнення до духовного вдосконалення посідає останнє місце серед зазначених життєвих цінностей [11, с. 97-98].

Саме те, що серед згаданих семи життєво актуальних орієнтацій студентів-спортсменів, прагненню до духовного вдосконалення належить останнє місце є прикладом існування не-реалізованого значного потенціалу всієї системи фізкультурно-спортивної освіти. В річищі нашого дослідження змісту освітнього потенціалу спортивної діяльності у системі соціальних цінностей привертає увагу думка Л. Биковської про роль і місце здоров'язберігаючого освітнього простору у формуванні фізичної культури студентів. В цьому плані науковець зауважує, що здоров'язберігаючий освітній простір розуміється кожним студентом у якості особистісної цінності та стимулює зосередження уваги на необхідності формування ціннісного ставлення до здоров'я на актуальних питаннях студентського колективу та відповідає поглядам про сутність виховання як стрункої системи цінностей і стимулює залученню студентів до цінності здоров'я, спонукає використання новітніх активних та інтерактивних прийомів та методів виховання та навчання, для прилучення студентів до цінності здоров'я й оволодіння необхідними навичками, індивідуального досвіду під кутом зору утвердження ціннісного ставлення до здоров'я, його збереження та примноження. Причому, особливістю здоров'язберігаючого освітнього простору у формуванні фізичної культури студентської молоді варто вважати низку планомірних освітніх дій та заходів, орієнтованих на примноження та зміцнення здоров'я студентів в процесі утвердження в них ціннісного, особистісного ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя як міцної основи спортивної діяльності [12, с. 90-91].

Більш того, орієнтація у соціумі «на ідеал інтелектуального генія з посередніми фізичними даними з часом, – справедливо наголошує Н. Ашиток, – може стати чинником суттєвих суспільних змін – ослаблення суспільства загалом. Саме тому актуальним є пропагування всебічно розвинутої особистості» [13, с. 220].

Розглядаючи сутність освітнього потенціалу цінностей спортивної діяльності в умовах постіндустріального суспільства, варто сказати, що на сьогоднішній день суттєво зменшився інтерес «до фізичних навантажень, а також і до ігрового компоненту в культурі», [1, с. 198] що, значною мірою блокує процес функціонування спортивної діяльності як надійного засобу фіксації потенційних фізичних та духовних сил особистості.

Важливою ознакою функціонування спортивної діяльності за умов постіндустріального суспільства є те, що якщо на попередніх стадіях «культурно-цивілізаційного розвитку різні форми фізичних вправ виникали з природної потреби фізичного навантаження на соматич-

ку людини, вродженого тяжіння до грайливих взаємин між біологічними особинами і фіксування даного потягу в створеному і усвідомленому соціумі... , то в сучасних умовах інтелектуалізації всіх сфер суспільної життєдіяльності, такої потреби не існує» [1, с. 198].

Не секрет, що сьогодні увесь зміст навчально-виховного процесу як загальноосвітньої, так і вищої школи орієнтований, багато в чому, на постійне зростання загальної кількості навчально-наукової інформації, що призводить до того, що учні та студенти переважну частку навчального часу мають перебувати у статичному положенні.

Необхідно зауважити, що важливою ознакою вільного часу не лише школярів і студентів, а й молоді загалом, є їх тривале перебування за комп'ютером, що продукує загрозливе розповсюдження гіподинамії, котру слід вважати причиною соціальної пасивності молоді, а «кволе «комп'ютеризоване» людське тіло стає безпорадним у подоланні перешкод, які неминуче очікують молоду людину на її життєвому шляху. У такий спосіб формується апатична, стандартизована і маніпульована генерація, а футурологи заговорили про «відмирання спорту» [6, с. 98-99].

Отже, в освітньому та виховному процесі індивіда, в його відповідних поведінкових діях мають бути присутні як досягнення, перемоги та надбання попередніх поколінь та цілісний образ збалансованої, гармонійно розвиненої особистості, так і новітні передові тенденції у сфері спортивної діяльності та фізичної культури.

Висновки. Аналіз значного пласту соціально-філософської та спортивно-фізкультурної літератури дає можливість констатувати, що спортивній діяльності притаманні вікові традиції та ціннісно-смісловий зміст в освітньому, творчому, оздоровчому, інтелектуальному модернізаційному та інших вимірах, що генерує процес формування збалансованої, всебічно розвиненої, цілісної особистості. Освітній потенціал цінностей спортивної діяльності як архетипової форми культури, полягає в тому, що їх слід розглядати як важливі чинники гармонійного та цілісного розвитку особистості, котра у життєвій стратегії прагне досягнути смисл власного буття.

Список використаних джерел

1. Ібрагімов М. Спортивний інтерес та спортивний егоїзм як категорії філософсько-аксіологічного світогляду / М. Ібрагімов // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2012. - № 4 (112) – С. 196-212.
2. Шеремет Л. А. Спортивна діяльність як структурна складова духовного життя суспільства / Л. А. Шеремет // Практична філософія. – 2015. – № 2 (56). – С. 177 – 184.
3. Долинний Ю. Духовність у спорті вищих досягнень / Ю. О. Долинний, С. О. Черненко, О. М. Олійник // Педагогіка, психологія та медико-

біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2005. – № 10. – С. 212 – 214.

4. Ушинский К. Д. О нравственном элементе воспитания / К. Д. Ушинский // Собрание сочинений: В 11 т. – Т. 2. – Москва – Ленинград: Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – С. 425 – 489.

5. Білогур В. Філософсько-освітні засади спорту як соціально-аксіологічної системи / В. Білогур // «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі»: Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2015. – С. 10 – 12.

6. Ібрагімов М. М. Філософія спорту в генезі історико-культурологічних студій та у вітчизняних перспективах / М. М. Ібрагімов // Філософська думка. – 2014. – № 1. – С. 97 – 110.

7. Баранівський В. Освіта і культура як чинники духовної безпеки українського суспільства / В. Баранівський // «Глобалізований світ: випробування людського буття»: Міжнародна науково-теоретична конференція, 6-7 жовтня: [матеріали доповідей та виступів] / редкол. М. А. Козловець [та ін.]. – Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. – С. 44 – 49.

8. Гац Г. О. Характеристика діагностичних методик в педагогічній діяльності вчителя фізичної культури / Г. О. Гац, А. В. Цьось // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / укл. А. В. Цьось, С. П. Козібродський. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 3 (15). – С. 34-38.

9. Ібрагімов М. М. Філософія спорту як новий антропологічний проект: монографія / М. М. Ібрагімов. – К.: НУФВСУ. Изд-во «Олимп. лит.», 2014. – 296 с.

10. Ібрагімов М. Філософія спорту в контексті екзистенціальної антропології / М. Ібрагімов // Вісник Прикарпатського університету. Філософські та психологічні науки. – 2014. – Вип. 18. – С. 43 – 50.

11. Бибикина Н. В. Детерминанты смыслозначенных ориентаций студентов факультета физической культуры и спорта / Н. В. Бибикина, Е. А. Гринева, О. М. Железнякова, Л. Д. Соломенко // Педагогическо-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. – 2016. – Т.11. – № 2. – С. 95–104. лит.», 2014. – 296 с.

12. Биковська Л. Б. Роль здоров'язберігаючого освітнього середовища у вихованні фізичної культури студентів / Л. Б. Биковська // Збірник наукових праць Херсонського держуніверситету. Педагогічні науки. – Випуск LXXXII. Том. 3. – 2018. – С. 86-91.

13. Ашиток Н. І. Здоров'я людини як фундаментальна цінність у мовній картині світу / Н. І. Ашиток // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2011. – Вип. 4 (102). – С. 215 – 224.

References

1. Ibragimov M. Sportyvnyj interes ta sportyvnyj eghojizm jak kateghoriji filosofskjok-aksiologhichnogho svitoghlyadu / M. Ibragimov // Muljtyversum. Filosofskijy aljmanakh. – 2012. - # 4 (112) – S. 196-212.

2. Sheremet L. A. Sportyvna dijalnistj jak strukturna skladova dukhovnogho zhyttja suspiljstva / L. A. Sheremet // *Praktychna filosofija*. – 2015. – # 2 (56). – S. 177 – 184.

3. Dolynnyj Ju. Dukhovnistj u sporti vyshhykh dosjaghnenj / Ju. O. Dolynnyj, S. O. Chernenko, O. M. Olijnyk // *Pedagoghika, psykholohija ta medyko-biologhichni problemy fizychnogho vykhovannja i sportu*. – 2005. – # 10. – S. 212 – 214.

4. Ushinskiy K. D. O npravstvennom elemente vospitaniya / K. D. Ushinskiy // *Sobranie sochineniy: V 11 t. – T. 2. – Moskva – Leningrad: Izd. Akad. ped. nauk RSFSR, 1948. – S. 425 – 489.*

5. Biloghur V. Filosofsjko-osvitni zasady sportu jak socialjno-aksiologhichnoji systemy / V. Biloghur // «*Filosofija, relighija ta kuljtura u ghlobalizovanomu sviti*»: Vseukrajinsjka naukova-teoretychna konferencija z mizhnarodnoju uchastju, 23 lystopada 2015 roku: [materialy dopovidej ta vystupiv] / redkol. P. Ju. Saukh [ta in.]. – Zhytomyr: Vydavec O. O. Jevenok, 2015. – S. 10 – 12.

6. Ibraghimov M. M. Filosofija sportu v genezi istoryko-kuljturologhichnykh studij ta u vitchyznjanykh perspektyvakh / M. M. Ibraghimov // *Filosofsjka dumka*. – 2014. – # 1. – S. 97 – 110.

7. Baranivsjkyj V. Osvita i kuljtura jak chynnyky dukhovnoji bezpeky ukrajinsjkogho suspiljstva / V. Baranivsjkyj // «*Ghlobalizovanyj svit: vyprobuvannja ljudsjkogho buttja*»: Mizhnarodna naukovoteoretychna konferencija, 6-7 zhovtnja: [materialy dopovidej ta vystupiv] / redkol. M. A. Kozlovecj [ta in.]. – Zhytomyr: Vyd-vo Jevenok O. O., 2017. – S. 44 – 49.

8. Ghac Gh. O. Kharakterystyka diagnostychnykh metodyk v pedagoghichnij dijalnosti vchytelja fizychnoji kuljtury / Gh. O. Ghac, A. V. Cjosj // *Fizyчне vykhovannja, sport i kuljtura zdorov'ja u suchasnomu suspiljstvi: zb. nauk. pracj Volyn. nac. un-tu im. Lesi Ukrajinky / ukl. A. V. Cjosj, S. P. Kozibrodsjkyj. – Lucjk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrajinky, 2011. – # 3 (15). – S. 34- 38.*

9. Ibraghimov M. M. Filosofija sporta kak novyy antropologicheskiy proekt: monografiya / M. M. Ibraghimov. – K.: NUFVSU. Izd-vo «Olimp. lit.», 2014. – 296 s.

10. Ibraghimov M. Filosofija sportu v konteksti ekzysencialnoji antropologhiji / M. Ibraghimov // *Visnyk Prykarpatsjkogho universytetu. Filosofsjki ta psykholohichni nauky*. – 2014. – Vyp. 18. – S. 43 – 50.

11. Bibikova N. V. Determinanty smyslozhiznennykh orientatsiy studentov fakulteta fizicheskoy kultury i sporta / N. V. Bibikova, Ye. A. Grineva, O. M. Zheleznyakova, L. D. Solomenko // *Pedagogicheskko-psikhologicheskie i mediko-biologicheskie problemy fizicheskoy kultury i sporta*. – 2016. – T.11. – № 2. – S.95–104. lit.», 2014. – 296 s.

12. Bykovsjka L. B. Roljz dorov'jazberighajuchogho osvitnjogho seredovyshha u vykhovanni fizychnoji kuljtury studentiv / L. B. Bykovsjka // *Zbirnyk naukovykh pracj Khersonsjkogho derzhuniversytetu. Pedagoghichni nauky*. – Vypusk LKhKhKhII. Tom. 3. – 2018. – S. 86-91.

13. Ashytok N. I. Zdorov'ja ljudyny jak fundamentaljna cinnistj u movnij kartyni svitu / N. I. Ashytok // *Muljtyversum. Filosofsjkyj aljmanakh*. – 2011. – Vyp. 4 (102). – S. 215 – 224.

УДК 316.124.5

ГУМАНІТАРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

HUMANITARIAN FACTORS OF PERSONALITY FORMATION IN THE CONDITIONS OF INFORMATION SOCIETY

Слубська А. Я.,

кандидат філософських наук,
викладач вищої категорії коледжу,
Буковинський державний медичний
університет (Україна, Чернівці)
e-mail: anna.slubaska@bsmu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7020-2730>

Осипенко В. А.,

кандидат психологічних наук,
викладач Буковинський
державний медичний університет
(Україна, Чернівці)
e-mail: osypenko.viktoria@bsmu.edu.ua
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3948-4116>

Slubaska A.,

candidate of Philosophical Sciences,
teacher, Bukovynsky
State Medical University (Ukraine, Chernivtsi)
e-mail: anna.slubaska@bsmu.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-7020-273>

Osipenko V. A.,

candidate of Psychological Sciences,
teacher, Bukovynian
State Medical University (Ukraine, Chernivtsi)
e-mail: osypenko.viktoria@bsmu.edu.ua
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-3948-4116>

Статтю присвячено проблемам гуманітарного розвитку в інформаційному суспільстві. Розвиток нових соціальних відносин набуває рис гуманітарного характеру, адже передбачає максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення умов для реалізації всіх її творчих можливостей. По-новому постає проблема розвитку особистості, адже їй надається небачена до цього часу широта свобода вибору, реалізуючи яку вона як ніколи раніше здатна проявити свою індивідуальність через власну творчість, розвиток та самовдосконалення, опираючись на власні ціннісні орієнтації. Процес становлення особистості – це гуманітарна проблема, способи вирішення якої сприятимуть ефективному розвитку потенціальних можливостей людини. Аналізується роль гуманітарної освіти, інформативної культури та формування духовних цінностей в становленні людини як особистості, звертається увага на вплив сучасних інформаційних технологій, які значно видозмінюють колишні стереотипи і установки у взаєминах між індивідами, групами, впливають на зміни у психіці та свідомості людини. Саме вони приводять до

зміни стереотипів світосприйняття та способу існування.

Новітні інформаційно-комп'ютерні технології, віртуальна реальність починають відігравати все більшу роль у процесі становлення людини як особистості та формування її інтелектуального потенціалу, а інформаційна культура особистості сприяє активній діяльності людини як її суб'єкта.

Ключові слова: інформаційне суспільство, процес глобалізації, гуманітарний розвиток, інформатизація, особистість, гуманітарна освіта, інформатизація, інформаційна культура, віртуальна реальність.

The article is devoted to the problems of humanitarian development in the information society. The development of new social relations acquires the features of a humanitarian nature, because it involves the maximum disclosure of the potential of each person, creating conditions for the realization of all his creative potential. The problem of personality development arises in a new way, because it is given an unprecedented wide freedom of choice, realizing which it is able to express its individuality as never before through their own creativity, development and self-improvement, based on their own values. The process of personality formation is a humanitarian problem, the ways to solve which will contribute to the effective development of human potential. The role of humanitarian education, information culture and formation of spiritual values in the formation of man as a person is analyzed, attention is paid to the influence of modern information technologies, which significantly change old stereotypes and attitudes in relationships between individuals, groups, affect changes in human psyche and consciousness. They lead to a change in stereotypes of worldview and way of life.

The latest information and computer technologies, virtual reality are beginning to play an increasing role in the process of becoming a person as a person and the formation of his intellectual potential, and the information culture of the individual contributes to the active activity of man as his subject.

Keywords: information society, globalization process, humanitarian development, information, personality, humanitarian education, informatization, information culture, virtual reality.

Актуальність теми дослідження. Докорінні зміни у розвитку суспільства породжують масу гуманітарних проблем, які викликані перш за все небаченими до цього часу стрімкими й радикальними змінами в історії людства. Для того, щоб успішно функціонувати у нових соціальних умовах, людина повинна бути як технологічно, так і соціально підготовленою, набуті нею знання повинні стати основою її професійної та суспільної діяльності. При цьому процес становлення інформаційного суспільства одночасно породжує ряд соціально-гуманітарних проблем і ризиків. Закономірно постають питання гуманітарного характеру: у чому суть цих проблем,

як вони впливають на особистість та в цілому на суспільство; чи зможе людина змінити себе адекватно до тих викликів, які буде диктувати нове глобалізоване суспільство; якими особистими якостями повинна володіти людина у найближчому майбутньому; чи готова сьогодні гуманітарна освіта до змін в соціальних відносинах; яка ідеологія нового суспільства? Це далеко не всі проблеми, які хвилюють сучасну людину. Саме тому питання гуманітарних чинників розвитку сучасної особистості на сьогодні є надзвичайно актуальними.

Ступінь наукової розробки проблеми.

Аналіз наукової літератури з вказаної проблеми свідчить про те, що сьогодні проблема гуманітарного розвитку інформаційного суспільства, ролі особистості в ньому хвилює багатьох науковців. Надзвичайно цікавими і продуктивними є наукові дослідження Запорожченко О. В., Даніл'яна В. О., які розглядають питання впливу гуманітарної освіти на формування особистості в час високих технологій. Так, Запорожченко О. В. вважає, що сучасна освіта має відійти від класичної парадигми навчання, повинна відбутися переорієнтація цілей освітнього процесу з предметно-онтологічної моделі навчання гносеологічного моделлю. За думкою Даніл'яна В. О. сучасній освіті необхідно додати як за формою, так і за змістом інноваційності. Заслужують на увагу роботи Прудникової О. В., Костіної А. В., в яких розглядаються питання перспектив розвитку інформаційної культури. Глибокий аналіз соціальнофілософських проблем інформаційного суспільства провели Штанько В. І. і Бордюгова Т. Г., які підготували навчальний посібник для студентів вищої школи на достатньо високому науковому рівні. Зокрема, вони звертають увагу на вплив новітніх технологій, Інтернету на людину і цей вплив може бути як позитивний, так і негативний, який проявляється у тому, що існує висока ступінь ілюзорності, яка досягається у віртуальних реальностях, особливо в умовах масового захоплення новими технологіями. Схожу позицію обстоює і науковець Л. Дротянюк. Дослідження особливостей сучасного стану інформаційного суспільства як у світі, так і в Україні провели також Токаренко Н. М., Жидкова О. О., Хачатурова С. С., Онопрієнко М. В., Безарова Г. І., Дротянюк Л. Г. та інші.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХХ ст. увійде в історію як переломний рубіж у розвитку світової цивілізації. Глибокі зміни охопили всі основні сфери життєдіяльності суспільства та держави: взаємодію з природою, суспільні відносини, соціальну регуляцію. Вступ у ХХІ століття багато вчених в галузі філософії, психології, інформатики, економіки, юриспруденції та інших наук пов'язують з переходом до інформаційного суспільства, яке характеризується новою структурою, де соціально-економічні успіхи та зрушення зале-

жать в першу чергу від виробництва, переробки, збереження, розповсюдження серед членів суспільства інформації.

Прихід інформаційного суспільства пов'язують з декількома факторами. Перший – зростання обсягу інформації, з якою людині доводиться мати справу; другий – підвищення престижу освіти; третій – зростання цінності інформації у процесах управління та виробництва; четвертий – підвищення значення теоретичного знання і науки; п'ятий – початок формування інтелектуально розвинутої особистості [1, с. 29]. По суті, мова йде про те, що одночасно з перетвореннями в соціальній та економічній структурі змінюється більшість сфер життєдіяльності людини, вирішальна роль якої визначається її знаннями, досвідом і системою особистісних цінностей.

Наприкінці ХХ ст. домінувала думка про те, основою формування інформаційного суспільства є розвиток обчислювальної та інформаційної техніки, але в процесі подальшого розвитку стало зрозумілим, що основою нового суспільства є розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і зростання об'єму інформації, а тому основними напрямками вивчення інформаційного суспільства повинні стати технологічні, інфраструктурні й економічні. Одночасно події у світі початку ХХІ століття свідчили про те, що розвиток цивілізації характеризується зростаючими глобальними процесами, які за своїми масштабами і сутністю стали безпрецедентними: розгортається прискореними темпами нова технологічна революція, яка характеризується планетарною глобалізацією; домінуванням інформації, тотальною комп'ютеризацією та розвитком інформаційних технологій; під впливом безбар'єрного руху інформаційних потоків розпочинається процес децентралізації суспільства; зростає вплив інформації на розвиток різних сфер людської діяльності: на політичні, економічні, соціальні та культурні відносини. Тут доречно нагадати знамениту фразу Натана Ротшильда, англійського банкіра, бізнесмена і фінансиста, сказану більше двох століть тому: «Хто володіє інформацією – той володіє світом». Популярною ця фраза стала після того, як її процитував Черчіль, і ці слова не втратили актуальності й до сьогодні.

Фактично, мова йде про формування нового типу суспільства, що призводить до докорінної зміни звичного способу життя та діяльності практично всього населення нашої планети. Глобальний характер сучасної стадії розвитку перетворює інформації та комунікації на продуктивну силу, що «неминуче призводить... до підпорядкування новим глобальним тенденціям управління, пов'язаним із подоланням національно-державних кордонів і культурно-цивілізаційних просторів. При цьому в межах однієї соціокультурної системи у досить еkleктичному поєднанні можуть

бути подані різні способи знакової фіксації реальності, кожному з яких відповідає певний рівень розвитку соціальності, культурно-історичний та ціннісний зміст» [2, с. 61]. Глобалізм став результатом важливих процесів обміну інформацією всіх зі всім суспільством.

В нових умовах руйнується сама основа індустріального суспільства, яке здебільшого спрямоване на розвиток матеріальної сфери з метою досягнення відповідних економічних цілей. За таких умов «виникає нове соціальне протистояння, більш жорстке, ніж колишнє, оскільки його сторони виявляються прихильними різних цінностей і керуються різними мотивами. «Клас інтелектуалів», що контролює основні ресурси сучасного суспільства, протистоїть значній частині населення як у межах окремих постіндустріальних націй, так і у світовому масштабі» [3]. Ще в свій час М. Кастельс висловлював припущення відносно того, що нова комунікаційна система радикально трансформує простір і час, фундаментальні виміри людського життя; усталені місця позбавляються свого культурного, історичного, географічного значення та реінтегруються у функціональні мережі або в образні колажі, викликаючи до життя потоки, які змінюють простір [4]. Якщо до цього часу відбувалося накопичення та примноження знань, то в умовах інформаційного суспільства основна увага повертається до способів оволодіння накопиченими знаннями, надаючи перевагу розвитку інформатики.

Важливо враховувати, що перехід до інформаційного суспільства може мати передбачені наслідки, тому «задача полягає не в тому, щоби планувати його розвиток, а в тому, щоб не допустити можливі негативні наслідки (в цьому і полягає відмінність спрямованого розвитку від планового, керованого). Небезпечний поворот подій можливий. Достатньо уявити собі ситуацію, яка виникне при умові монополізації планетарної інформаційної системи та її підпорядкування егоїстичним інтересам окремих груп людей. Ось чому проблеми формування інформаційного суспільства – колективна справа всього людства» [5, с. 12]. Науковці, в першу чергу, повернули свою увагу до процесу децентралізації в інформаційному суспільстві, до проблеми впливу нових інформаційних технологій на соціум. В значній мірі процес формування нового суспільства обумовлений тим, що він пов'язаний з глобальними процесами і без міждержавних зав'язків тут не обійтись. Тим більш, що процес інформатизації є достатньо затратний і не може здійснюватися поза державних економічних і політичних рішень. Зрозуміло, що виникнення нових суспільних відносин відповідає тенденціям розвитку національних держав і завдяки цьому формується національні концепції входження в інформаційне суспільство.

Результатом дослідження цієї проблеми стала розробка єдиного бачення місця і ролі держави у цьому процесі: на етапі становлення інформаційного суспільства держава повинна координувати діяльність різних суб'єктів суспільства з метою інтеграції людей в нове інформаційно-технологічне оточення; підтримувати розвиток галузей інформаційної індустрії; забезпечувати прогресивний розвиток демократії та дотримання прав особистості в нових умовах. До речі, сьогодні, як і в багатьох країнах світу, в Україні розроблена концепція інформатизації та ухвалені відповідні закони: про інформацію, про захист інформації в автоматизованих системах, про друковані ЗМІ, про телебачення і радіомовлення, про інформаційні агентства, про участь України в міжнародному інформаційному обміні та інші. Еволюція інформаційного суспільства у світі відбувається прискореними темпами і обов'язково привнесиме багато новизни. У цьому зв'язку необхідним є подальший науковий аналіз ролі та функцій держави в умовах інформаційного суспільства.

Об'єктом активного дослідження стали також нові глобальні процеси в розвитку інформаційних технологій, в якому періодично відбуваються якісні прориви, які «деякі дослідники схильні вважати навіть революційними, що по суті не поступаються за своїми масштабами і впливом на людське суспільство революціям минулого» [6, с. 4]. Відбувається інтенсивний процес формування світової «інформаційної економіки» в умовах глобалізації інформаційних, інформаційно-технологічних і телекомунікаційних ринків. І тому «серед головних чинників розвитку суспільства дослідники виділяють такі: широке усвідомлення ролі знання як умови успіху у будь-якій сфері діяльності, наявність (у соціальних суб'єктів різного рівня) постійної потреби в нових знаннях, необхідних для вирішення нових завдань і створення нових видів продукції та послуг; ефективне функціонування систем виробництва і передачі знань; взаємне стимулювання пропозиції знань та попити на знання» [7, с. 64].

Розвиток нових соціальних відносин набуває рис гуманітарного характеру, адже передбачає максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення умов для реалізації всіх її творчих можливостей. По-новому постає проблема розвитку особистості, адже їй надається небачена до цього часу широка свобода вибору, завдяки чому вона як ніколи раніше здатна проявити свою індивідуальність через власну творчість, розвиток та самовдосконалення, опираючись на власні ціннісні орієнтації. «Інформаційні процеси, в які включилася людина, докорінно змінюють її становище в соціумі, забезпечують зростання її освітнього, професійного, культурного рівня, переростання людини економічної у творчу особистість та її всебічний розвиток у цілому» [6, с. 96].

Звісно, що такі докорінні зміни у розвитку суспільства одночасно породжують масу гуманітарних проблем, які викликані перш за все небаченими до цього часу стрімкими й радикальними змінами в історії людства, а саме: якою буде загальна система існування людства (це планетарна проблема); у чому плюси та мінуси нового так званого сервісного суспільства, яке прийшло на зміну індустріальному; чи всі технологічні інновації узгоджуватимуться з матеріальними і духовно-культурними потребами людей; які духовні цінності можуть бути запропоновані; наскільки і як зміниться культура тощо.

Для того, щоб успішно функціонувати у нових соціальних умовах, людина повинна бути як технологічно, так і соціально підготовленою, набуті нею знання повинні стати основою її професійної та суспільної діяльності. При цьому процес становлення інформаційного суспільства одночасно породжує ряд соціальних ризиків, одним із яких є інформаційна нерівність у суспільстві, так як не всі члени суспільства готові до таких глобальних змін. Або з економічної точки зору (не готові забезпечити себе матеріальними носіями інформації), або з інтелектуальної (відсутня освітня та професійна підготовка) вони не мають якісного доступу до інформації. Таким чином, значна частина населення не залучена до нових інформаційних технологій. А це призводить до поділу суспільства за ознакою доступності до інформації.

Необхідність в інтелектуалізації діяльності людини в умовах інформаційного суспільства вимагає відповідної освіченості не тільки в інформативно-технологічній сфері, але й в системі «соціально-гуманітарної освіти, структура і зміст якої сьогодні ще не відповідають новим викликам ХХІ століття і не враховують специфічних проблем і особливостей інформаційного суспільства» [8, с. 126]. Доречно нагадати, що ще зовсім недавно, в часи індустріального суспільства пріоритет надавався прагматичній, технократичній освіті, а гуманітарна освіта, як вважалося, не впливає на якість життя і не є головним ресурсом інноваційного розвитку суспільства. Склалося традиційне уявлення про гуманітарну освіту як таку, що спрямована на формування фундаментальних основ, які дозволять людині вирішувати світоглядні задачі, орієнтуватися у сучасному соціумі. На жаль, серед освітян і студентів науково-технічних спеціальностей часто домінує думка, що в епоху панування інформативних технологій (ІТ) приділяти серйозну увагу гуманітарним наукам немає сенсу. Не враховується той факт, що сьогодні існує проблема невизначеності майбутнього образу розвитку цивілізації та можливих сценаріїв її перспектив, а це означає, що будуть виникати труднощі у плануванні подальшого розвитку суспільства. Закономірно, постають

питання: чи зможе людина змінити себе адекватно до тих викликів, які буде диктувати нове глобалізоване суспільство? якими особистими якостями буде володіти людина в самому найближчому майбутньому? А це проблеми гуманітарного характеру і саме тому в процесі становлення інформаційного суспільства гуманітарна освіта повинна зайняти належне їй місце. Але щоб це відбулося, її необхідно суттєво перебудувати (реформувати) за принципом єдиної освітньої моделі. Ми погоджуємося з науковцем Данілом В. О., який зазначив суттєву річ: «Щоб підготувати людину і суспільство до інноваційного типу життя – інформаційного суспільства, – необхідно певним чином змінити саму освіту, додати їй як за формою, так і за змістом інноваційності. Серед найважливіших векторів модернізації освіти відповідно до контексту інноваційності, необхідно назвати зміну спрямованості навчального процесу» [6, с. 46].

Одним із основних напрямків розвитку гуманітарної освіти повинно стати підвищення її ефективності шляхом досягнення точності гуманітарного пізнання. Зрозуміло, що гуманітарні науки та освіта є невід'ємною частиною всіх інших наук і освіти як такої. Їм властиві ті ж самі проблеми, що і загалом світу пізнання, а також проблеми суто гуманітарні.

Сьогодні у сучасній освіті закладений принцип міждисциплінарності, який передбачає вивчення механізму взаємодії різних наукових методів з метою їх застосування. Таке зближення, а часто і синтез гуманітарного та природничо-наукового знання дозволяє говорити про те, що усі знання виступають як єдина динамічна система. «Тому тісна взаємодія фундаментальної науки і гуманітарної освіти є не тільки нагальною потребою сьогодення, а й необхідною умовою виживання людства, що опинилося у ХХІ столітті перед обличчям цілого комплексу глобальних і складних проблем, першопричини яких знаходяться саме в гуманітарній сфері» [8, с. 128].

Зростання прикладних досліджень в системі гуманітарних та соціальних знань відбувається під впливом сучасних інформаційно-комунікативних технологій, нових програмних продуктів (програмне забезпечення, розроблене для вирішення задачі масового попиту та призначене для постачання користувачам). Зростання потреб у суспільстві до програмних продуктів призводить до швидкої зміни технологій, а це призводить до запровадження постійно діючої системи перекваліфікації та підготовки кадрів. Нові інформаційні технології створюють умови для прискорення цього процесу (швидкий доступ до нових технологій і знань, формування системи телекомунікацій, можливість дистанційного навчання, застосування нових технологій в освіті). Людина повинна бути підготовленою для майбутньої високоінтелектуальної праці. Проблема комп'ютерної

педагогіки, комп'ютерного виховання, освіти і комп'ютерної культури набуває, у зв'язку з цим, важливого значення. За таких умов значно зростає роль тих особистостей, які створюють і розвивають інформаційні технології і на їх основі створюють програмні продукти, які в інформаційному світі високо оцінюються. Такі ІТ-спеціалісти (частіше їх називають «айтішниками») завдяки власному інтелекту та інформативній культурі складають елітну частину інформаційного суспільства. До речі, українські ІТ-спеціалісти в розвинених інформаційних суспільствах дуже цінуються за їх високоінтелектуальну та якісну роботу.

Нове інформаційне середовище відповідає нагальним потребам гуманітарної освіти і повною мірою може бути використано в гуманітарному освітньому процесі. Значну роль відіграє комп'ютерна грамотність, яка стала одним із компонентів інформаційної культури учасників. Отримуючи доступ до сучасних баз даних, гуманітарій може формувати свій індивідуальний інформаційний простір. Інформаційна свобода, таким чином, є умовою й формою політичної та творчої свободи. У забезпеченні цієї свободи – основний сенс інформатизації гуманітарної освіти [9, с. 124].

Власне «інформаційна культура передбачає не тільки певні знання, а й певне застосування цих знань і вдосконалення їх у процесі тієї чи іншої діяльності, у тому числі діяльності, що пов'язана з інформацією. Причому саме застосування й удосконалення знань є значущим лише у творчості, що реалізується в будь-якій сфері життєдіяльності людини. А тому мотиви творчості, мотиви цієї діяльності людини є природною психологічною компонентою такої характеристики особистості, як її інформаційна культура» [10]. В той же час, як зазначає філософ Запорожченко О. В., інформаційна культура не обмежується тільки інформаційною компетентністю. Вона характеризується: вмінням осмислювати і формулювати свої інформаційні запити; готовністю і вмінням оперувати різними джерелами інформації, здійснювати їх свідомий вибір; вільною навігацією в інформаційних потоках; знанням і самостійним використанням на практиці алгоритмів роботи з інформацією; здатністю створювати, зберігати і поширювати інформацію; вмінням використовувати її в різноманітних пізнавальних і життєво-практичних ситуаціях [8, с. 133].

Формування інформаційної культури особистості в суспільстві знань є міждисциплінарною проблемою, про що свідчить інтерес до її дослідження представників різних галузей знання. Сьогодні все частіше говорять про занепад духовності, антропологічну катастрофу, про ті негативні зміни, які відбуваються в природі людини, пов'язуючи це з кризою інформаційної культури. Новітні інформаційно-комп'ютерні технології, віртуальна реальність

починають відігравати все більшу роль у процесі становлення людини як особистості та формування її інтелектуального потенціалу, значно видозмінюють колишні стереотипи і установки у взаєминах між індивідами, групами, впливають на зміни у психіці та свідомості людини. Закономірним результатом руйнування традиційних цінностей стала соціальна агресія, що прогресує на ґрунті розпаду установлених економічних зв'язків, супроводжується соціально - економічним розшаруванням населення, регіональними конфліктами, стрімким падінням рівня життя більшості людей тощо. Не можна не погодитися із думкою О. Жидкової, яка зазначає, що «створення загальнопланетарного поля інформації, окрім прискорення взаємообміну культур і їх творчих змін, призводить до розхитування традиційних цінностей» [11], оскільки нові умови породжують залежність інформованості однієї людини від інформації, яка набула іншими. Це серйозна і складна проблема, але її потрібно вирішувати, наприклад шляхом залучення вітчизняних фахівців з проблем формування інформаційної культури до розробки варіантів вирішення проблеми.

Активно проникаючи в усі сфери життя суспільства, сучасні інформаційні технології приводять до зміни стереотипів світосприйняття та способу життя, створюючи, з одного боку, принципово нові можливості для самореалізації особистості, її індивідуалізації, з іншого – нові антропологічні й соціокультурні ризики, пов'язані із заміщенням духовної культури вузькопрофесійними знаннями, витісненням реального живого спілкування, зміною характеру людського мислення від творчого до інструментального і формалізованого, створенням можливості уніфікації особистості, маніпуляції її свідомістю, погрожуючи психічному здоров'ю людини [12, с. 113-114].

В сучасному суспільстві динаміка інформаційних процесів досить висока, особистість необхідно готувати до життєдіяльності в інформаційному суспільстві послідовно і цілеспрямовано. Для цього необхідно формувати інформаційну грамотність, яка, в свою чергу, є складовою частиною іншого, більш широкого за змістом феномену – інформаційної культури, що інтегрована у всю загальну культуру людини і людства.

Важливо зауважити, що культура в епоху інформаційного суспільства обумовлюється не тільки матеріальним прогресом, але і ціннісними орієнтаціями особистості, яка налаштована на творчість, самовдосконалення і подальший розвиток. В межах даної культури об'єктивно змінюється активність і роль особистості, яка змінюється під впливом не зовнішніх стимулів, а переважно керується внутрішніми факторами.

Ми погоджуємося з думкою науковця Запорожченко О., що «тільки спеціальне навчання

сучасних споживачів інформації може призвести до масового підвищення рівня інформаційної культури суспільства. Спеціальна підготовка та інформаційна освіта дозволяють людині отримати доступ до культурних цінностей, які зосереджені в бібліотеках та інформаційних центрах, архівах, музеях світу та інформаційних ресурсів. Це важливо в такій же, якщо не в більшій мірі, як і наявність комп'ютерів і каналів зв'язку – неодмінних і більш очевидних для масової свідомості атрибутів інформаційного суспільства» [13, с. 37]. На духовно-культурний рівень суспільства суттєво впливають масові засоби інформації, телебачення і радіомовлення. Розвиток системи комунікацій і поширення інформації по різним каналам дозволить прискорити процеси інтенсивної взаємодії різних культур. Російський дослідник Д. Іванов пише: «Нині незмірно більше комунікацій, ніж будь-коли. Тиражування інтелектуального продукту, передача відомостей про нього за допомогою друкованих видань, телеграфу, радіо, телебачення, лекцій і семінарів у межах системи загальної освіти, а тепер ще й мережі Internet – ось що докорінно відрізняє сучасне суспільство як інформаційне. Вільна циркуляція інформації в суспільстві дозволяє їй стати найважливішим фактором культурного й особистісного розвитку» [14, с. 378].

Але важливим є все ж таки той факт, що нові інформаційні технології розширюють персональний інформаційний простір людини, дають можливість участі в обговоренні суспільних проблем без особистої присутності, а це стимулює людину до вільної творчої самореалізації. «Соціально-філософський аналіз основ соціокультурної сфери інформаційного суспільства свідчить, що інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і роль інформації, що збільшується, істотно перетворюють соціокультурний простір, привносячи нові й суперечливі тенденції» [7, с. 113]. Дослідження взаємодії людини та Інтернет дає підстави стверджувати, що ця мережа сприяє реалізації основних потреб людей у спілкуванні, в пізнанні і розвагах. Сьогодні ми вже не уявляємо себе без Інтернету і, ширше, віртуальної реальності, створеної за допомогою нових інформаційних технологій. Мають рацію Штанько В. І. і Бордюгова Т. Г., які зазначають, що неотехнології «стали потужним агентом вторинної соціалізації людини: соціалізація стосовно не тільки мережевих спільнот, а й офлайнної дійсності – до того реального суспільства, в якому людина живе. Те, що відбувається з людьми «всередині» віртуального простору, безсумнівно, вимагає спеціальних досліджень» [12, с. 119]. Такої точки зору дотримується і науковець Л. Дротянко, констатуючи, що, з одного боку, поява нових технологій стала відповіддю на об'єктивні запити суспільного поступу, які пов'язані «з під-

вищенням соціальних стандартів життя людей», та з іншого «комп'ютеризація сучасних засобів комунікації веде не до звільнення індивідуальної свідомості від стандартів, а, навпаки, до пасивного споживання... нових міфів, породжених інформаційно-комп'ютерними технологіями, що посилює ірраціональний компонент суспільної свідомості» [15, с. 13].

Отже, особистість в інформаційному суспільстві – це, в першу чергу, людина з високим рівнем інтелекту, яка вміє самостійно та виважено приймати рішення, оцінювати та обробляти інформацію завдяки розвинутому абстрактному мисленню. Це людина, яка розуміє, що необхідно регулярно підвищувати свій рівень інформаційної компетентності, загальної освіченості та інформаційної культури. Все це сприяє соціальній захищеності людини в інформаційному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Безарова Г. І. Деякі проблеми формування особистості лікаря в умовах інформаційного суспільства // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. щоквартальний спільний українсько-румунський науковий журнал /. – Чернівці-Сучава: БДМУ, 2015. - №1 (5), с. 29-35.
2. Прудникова О. В. Культура інформаційного суспільства: ключові концептуальні підходи до розуміння сутності // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол.: А. П. Гетьман та ін. – Х.: Право, 2014. – № 4 (23). – 360 с.
3. Токаренко Н. М. Становлення інформаційного суспільства: проблеми, суперечності та перспективи. Зб. наук. пр. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. С. 66-74.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
5. Моисеев Н. Н. Информационное общество: возможности и реальность Электронный ресурс URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/1993-3-2-Moiseev.pdf>.
6. Даніліян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): монографія. Харків: Право, 2008.
7. Онопрієнко М. В. Сучасна технологічна революція: головні ризики і наслідки / М. В. Онопрієнко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. - К.: НАУ, 2017. - №1 (25). - С. 65-70.
8. Запороженко О. В. Виклики інформаційної глобалізації та нові стратегії соціально-гуманітарної освіти. Електронний ресурс DOI: <https://doi.org/10.36059/978-9934-588-42-6/125-144>.
9. Хачатурова С. С. Информационные технологии в социально-гуманитарных областях. Электронный ресурс URL: <http://econfr.uae.ru/pdf/2018/02/6776.pdf>.
10. Прудникова О. В. Інформаційна культура і формування «людини інформаційної» / О. В.

Прудникова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Політологія. - 2016. - №2. - С. 154-165. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_14.

11. Жидкова О. О. Проблемы взаимодействия человека и информационной среды [Электронный ресурс] / О. О. Жидкова. - Режим доступа: sps.kture.kharkov.ua/articles/Статья_6.doc.

12. Штанько В. І., Бордюгова Т. Г. Інформаційне суспільство: соціальнофілософські проблеми становлення: Навч. посібник – Харків: ХНУРЕ, 2012. – 172 с.

13. Запорожченко О. В. Особливості соціалізації молоді в умовах становлення інформаційного суспільства / О. Запорожченко // V Дунайські наукові читання «Інформаційне суспільство XXI століття: взаємодія науки, освіти та бізнесу»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27 вересня 2019 року). – Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019. – С. 36-39.

14. Иванов Д. Общество как виртуальная реальность / Д. Иванов // Информационное общество: сб. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. – С. 355–427.

15. Дротянко Л. Г. Високі технології як засіб трансформації медіа-дискурсу / Л. Г. Дротянко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Зб. наук. праць. - К.: НАУ, 2017. - №1 (25). - С. 10-14.

References

1. Bezarova G. I. Some problems of formation of the doctor's personality in the conditions of information society // Actual questions of social sciences and history of medicine. quarterly joint Ukrainian-Romanian scientific journal /. - Chernivtsi-Suceava: BSMU, 2015. - №1 (5), p. 29-35.

2. Prudnikova O. V. Culture of information society: key conceptual approaches to understanding the essence // Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine". Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology / editor.: A. P. Hetman and others. - H.: Pravo, 2014. - № 4 (23). – 360 p.

3. Tokarenko N. M. Formation of the information society: problems, contradictions and prospects. Coll. Science. Sumy Avenue: Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 2008. S. 66-74.

4. Castells M. The information age: economics, society and culture / Translated. with English under scientific ed. O. I. Shkaratana. Moscow: HSE, 2000. 608 p.

5. Moiseev N. N. Information society: opportunities and reality Electronic resource URL: <http://www.civisbook.ru/files/File/1993-3-2-Moiseev.pdf>.

6. Danilyan V. O. Information society and prospects of its development in Ukraine (socio-philosophical analysis): monograph. Kharkiv: Pravo, 2008.

7. Onoprienko M. V. Modern technological revolution: main risks and consequences / M. V. Onoprienko // Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology: Coll. Science. work. - K.: НАУ, 2017. - №1 (25). - P. 65-70.

8. Zaporozhchenko O. V. Challenges of information globalization and new strategies of social and humanitarian education. Electronic resource DOI: <https://doi.org/10.36059/978-9934-588-42-6/125-144>.

9. Khachaturova SS Information technology in the social and humanitarian fields. Electronic resource URL: <http://econf.rae.ru/pdf/2018/02/6776.pdf>.

10. Prudnikova O. V. Information culture and the formation of "information man" / O. V. Prudnikova // Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine". Series: Political Science. - 2016. - №2. - P. 154-165. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2016_2_14.

11. Жидкова О.О. Проблемы взаимодействия человека и информационной среды [Электронный ресурс] / О. О. Жидкова. - Access mode: sps.kture.kharkov.ua/articles/Article_6.doc.

12. Shtanko V. I., Bordyugova T. G. Information society: socio-philosophical problems of formation: Textbook. manual - Kharkiv: KhNURE, 2012. – 172 p.

13. Zaporozhchenko O. Peculiarities of youth socialization in the conditions of formation of information society / O. Zaporozhchenko // V Danube Scientific Readings "Information Society of the XXI Century: Interaction of Science, Education and Business": Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (September 27, 2019). 36-39.

14. Иванов Д. Society as a virtual reality / D. Ivanov // Information Society: collection. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. - С. 355–427.

15. Drotynko L. G. High technologies as a means of media discourse transformation / L. G. Drotynko // Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology: Coll. Science. work. - K.: НАУ, 2017. - №1 (25). - P. 10-14.

УДК 130.2:[7.035.7:7.045](4)

**СИМВОЛІЗМ ВІЗАНТІЙСЬКОГО
ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА ІКОНОБОРЧОГО Й
ПІСЛЯІКОНОБОРЧОГО ПЕРІОДІВ****SYMBOLISM OF BYZANTINE FINE ART IN
ICONOCLASM AND POST-ICONOCLASM
PERIOD****Стоян С. П.,**

доктор філософських наук,
доцент, Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
(Україна, Київ)
e-mail: sstoyan1974@gmail.com
ORCID 0000-0003-3975-8524

Stoian S. P.,

doctor of Philosophical Science, Associate
Professor Taras Shevchenko National University
of Kyiv (Ukraine, Kyiv)
e-mail: sstoyan1974@gmail.com
ORCID 0000-0003-3975-8524

У статті здійснюється філософсько-культурологічний аналіз символізму візантійського образотворчого мистецтва іконоборчого й післяіконоборчого періодів. Зазначається, що у ранньовізантійський період образотворча практика все ще продовжує знаходитися під впливом елліністичних традицій наслідування. Слідом за ранньохристиянськими апологетами, противники іконописних антропоморфних зображень активізують свої зусилля, що призводить до панування іконоборчих тенденцій на теренах Візантії. Єдиними легітимними зображеннями для іконоборців залишилися хрест як символ Спасителя й хліб і вино як символи євхаристії.

Іконоборчий період розвитку візантійської культури, з одного боку, призводить до знищення значної кількості культових образотворчих зображень, а з іншого боку – у зв'язку із цим активізуються спроби теоретичного обґрунтування легітимності шанування візуальних зображень, у результаті чого формується потужна теорія образу (Іоанн Дамаскін, Феодор Студит, патріарх Нікіфор), завдяки якій у подальші періоди образотворча практика повністю закріплюється в системі православного культу. Поняття подібності образу до первообразу стає стрижнем зазначених теорій.

У межах візантійської теорії активно розробляється проблема символічного трактування літургії як синтезованої форми храмового богослужіння. Символізм, умовність, суворість і християнський аскетизм постають основними домінантами християнського образотворчого мистецтва післяіконоборчого періоду. Важливе символічне навантаження несуть на собі світло і колір.

Ключові слова: символ, символічний образ, символізм, образотворче мистецтво, візуальний образ.

The article provides philosophical and cultural study of symbolism of Byzantine fine art in iconoclasm and post-iconoclasm period. It is noted that fine art practice of early Byzantine period was still under the influence of Hellenistic traditions. Following the early Christian advocates, opponents to the idea of anthropomorphic images in icon painting intensified their efforts which led to the domination of iconoclasm tendencies on the territory of Byzantine Empire. From the point of view of the iconoclasts the only legitimate pictures were the Cross as a symbol of Christ the Savior and bread and wine as symbols of the Eucharist.

On the one hand, iconoclasm period of Byzantine culture development led to the destruction of a great number of cult fine art pictures. On the other hand, it led to intensified efforts to find the theoretical ground for legitimacy of worshipping the visual images resulting in appearance of powerful image theory (John of Damascus, Theodore of Stoudios, Nikephoros I of Constantinople). It was due to this theory that in the following periods fine art practice took roots in the system of orthodox cult. The idea of image and its original prototype similarity became the core element of the aforementioned theories.

Furthermore, the issue of liturgy symbolic interpretation as a synthesized form of religious service was being actively developed within the Byzantine theory. Symbolism, convention, rigidity and Christian austerity were seen as dominants of Christian fine art of post-iconoclasm period. Light and color also had an important symbolic meaning.

Keywords: symbol, symbolic image, symbolism, fine art, visual image.

Постановка проблеми. Іконоборчий, період розвитку візантійської культури, що триває більше ніж сто років, з одного боку, призводить до колосальних втрат – значна кількість культових образотворчих зображень була знищена, а з іншого боку – у зв'язку із цим активізуються спроби теоретичного обґрунтування легітимності шанування візуальних зображень, у результаті чого формується потужна теорія образу, завдяки якій у подальші періоди ікона набуває іншого статусу й повністю закріплюється в системі православного культу.

Аналіз досліджень і публікацій. Філософсько-культурологічні дослідження середньовічного символізму здійснюють В. Бичков, П. Біцилі, О. Добіаш-Рождественська, У. Еко, Д. Лихачов, Е. Пановський, П. Флоренський, Й. Гейзинга; українські дослідники: О. Александрова, В. Гриценко, В. Головей, В. Єфіменко, В. Личковах, І. Остащук, Ю. Чорноморець та ін.; мистецтвознавчі дослідження: Т. Айнман, Х. Бельтинг, Ж. ле Гофф, Н. Кондаков, В. Лазарев, Л. Міляєва, Ц. Нессельштраус, А. Овчинников, М. Покровський, Б. Раушенбах, Б. Успенський, О. Уваров, А. Фрикен та ін.

Мета статті. Дослідити специфіку символізму візантійського образотворчого мистецтва іконоборчого й післяіконоборчого періодів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як і ранньохристиянські апологети, іконоборці апелюють до другої заповіді Старого Завіту, що забороняє створювати собі кумирів через будь-які зображення небесного або земного. У першу чергу повному запереченню вони піддають антропоморфні зображення Ісуса, божественна природа якого, на їх думку, не піддається візуальному втіленню. Шанування ж цих зображень аналогічне для іконоборців поклонінню язичницьким ідолам Античності, що також втілювалися в образи скульптури або живопису. Для декоративного оздоблення храмів прийнятними, з точки зору іконоборців, були лише зображення тварин, рослинні орнаментальні візерунки та деякі світські побутові сцени (половання, рибна ловля тощо). Головний акцент у церковному богослужінні робився на основних християнських догматах, що поставали найбільш гідною прикрасою для храмів. Незважаючи на аргументи іконошанувальників стосовно того, що Христос зображується ними у своєму людському втіленні, іконоборці відповідали подібно до Євсевія Кесарійського: «На питання Костянтина, що бажав найти істинний тілесний образ Христа, де можна знайти цей образ, Євсевій Кесарійський відповів, що істинний образ Христа будь-який християнин повинен носити у своєму серці» [2, с. 512]. А побачивши у храмі м. Анаблати зображення людини, Єпіфаній відразу знищив його, розірвавши й віддавши жебракам для савану померлим.

Таким чином, художник, на думку іконоборців, нездатний не тільки передати, а й навіть наблизитися до передачі божественної сутності Христа, надаючи його образу людських і занадто чуттєвих рис, що є неприпустимим і неприйнятним. Це радикальне заперечення візуальних зображень Христа та святих підсилювалося їх стилістичною подібністю до елліністичних портретів, що відразу викликали асоціації із язичницькою традицією. Як зазначає В. Лазарев, «боротьба іконоборців була боротьбою за суто спіритуалістичне мистецтво» [5, с. 34], що повинно було унеможливити будь-які спокуси й відхилення від християнського віровчення.

Використанням іконоборчих тенденцій задля укріплення своїх державницьких позицій зайнявся Лев III Ісавр, при підтримці чи невтручанні якого «у 726 році група осіб, пов'язаних із двором, знищила особливо шановане зображення Христа над Халкськими воротами – основних входом у палац. Його замінили хрестом і написом, що закріплював значення імператора як супротивника ікон. Цей рік можна вважати початком іконоборчого періоду» [6, с. 89].

Апофеозом іконоборчого руху став собор 754 року, ініційований імператором Костянтином V – противником ікон, на якому у вигляді основних догматів було визначено, що ікони

вважаються ідолами, а усі, хто їм поклоняється, повинні піддаватися анафемі. Радикалізм Костянтина «був відзначений чіткою духовністю і спрямований проти “матеріалізму” релігії. Мімезис Христа, наслідування Йому – це не справа живописця й зображення, а сфера дії добродійності, й вона допускає лише хрест і свхаристію як засіб наближення до духу й до істинної віри» [1, с. 177]. Таким чином, єдиними легітимними зображеннями для іконоборців залишалися хрест як символ Спасителя й хліб і вино як символи свхаристії.

Подібні заборони стимулювали активний розвиток ідей захисників іконописних зображень, серед яких особливе місце належить Іоанну Дамаскіну. Він вважав, що живописний образ є подібним до свого прототипу, хоча і не повністю відповідним йому, й тому явленого Христа у плоті й крові, якого, на відміну від Бога-Отця, люди бачили у земному втіленні, зображувати не заборонено. «Не невидиме Божество зображаю, але зображую побачену плоть Бога» [9, с. 349]. Й саме тому, що раніше Бог не являвся у плоті й крові людям, його ніхто в іудейській традиції, на думку Дамаскіна, не зображував. Надзвичайно важливим постає твердження Іоанна про призначення зображень для неосвічених, тих, хто не вміє читати текст Святого Письма. По суті, це одне із перших проявів розуміння необхідності так званої «Біблії для неграмотних» – зображень, якими заповняються майбутні церкви. Він наголошує, що «образ же є нагадуванням. І що для освічених письменам – книга, то для неосвічених – зображення» [9, с. 355].

А оскільки припустимим є зображення Христа, то, на думку Дамаскіна, повністю виправданим є і зображення його воїнів – святих, образи яких будуть набагато кращим нагадуванням про божественну історію, аніж рослинно-абстрактні орнаменти.

Поняття «подібності» образу до первообразу стає стрижневим в його теорії, завдяки чому зображення, образ починає виконувати гносеологічну функцію – символічного унаочнення божественної прихованої сутності. «Дамаскін приходиться до висновку про існування шести видів образів, які стисло можуть бути представлені у наступному вигляді: 1) природні; 2) божественний задум; 3) людина як образ Бога; 4) символічні; 5) знакові; 6) дидактичні (а стосовно образотворчих мистецтв – мімітичні)» [3, с. 165].

Символічні образи використовуються, слідом за Псевдо-Діонісієм, для позначення того, що не має аналогів у земному світі й не піддається буквальній передачі, – духовних сутностей. Знакові образи, як і у ранньохристиянських мислителів, відповідають смислам біблійних знамень. При цьому Іоанн не заперечує те, що самого Бога, якого ніхто не бачив, зображувати неможливо, але це не стосується, як вже зазначалось, його Сина. Й

оскільки Біблія містить зображення його діянь, то й те саме може бути передано за допомогою візуальних образів, що повинні відповідати своєму текстовому еквіваленту. Тобто Дамаскін також відстоює ідею ілюстративності, що повинна бути притаманна живописним зображенням. Суто символічні образи в його системі виступають поряд із міметичними, виконуючи основні щодо релігійних зображень функції, тобто розгортаючи перед віруючими різноманітні сюжети Святого Письма.

Нікейський собор 787 року приймає у вигляді вихідних основні положення теорії іконошанування Іоанна Дамаскіна, доповнюючи їх новими догматами. Відправним пунктом вважається те, що невидимого Бога зобразити неможливо, на відміну від його земного втілення у Христі, який вже за своє життя залишив перший «нерукотворний образ» на плащаниці. «На Соборі було поставлене питання про те, як саме слід вшановувати ікони. Думки розійшлися: одні, як, наприклад, св. патріарх Тарасій Константинопольський, вважали, що ікони повинні шануватися на рівні зі священними сосудами, інші, як-от представники східних патріархів, вважали, що ікони мають таке ж значення, що і зображення Хреста, і що, значить, їх потрібно вшановувати так само, як Хрест. Собор визнав правильною саме цю точку зору» [12, с. 149-150]. За іконами також були визнані функції нагадування про божественні образи й аналогічна – завдяки якій думки й розум віруючої людини за посередництвом святих образів підносяться до горнього, небесного світу.

Було вказано і на те, що образотворче зображення тією же мірою передає смисл, як і текстовий варіант Святого Письма, тобто зображення знову стає рівнозначним Слову, а іноді й перевершує його, адже тексти доступні не кожному, на відміну від живопису, що на значний проміжок часу стає «Біблією для неграмотних» як у східній, так і у західній християнській традиції. Учасники Собору називають вербальні й візуальні образи «чуттєвими символами», відзначаючи можливість їх сприйняття на рівні, доступному людині, що включена у християнську традицію. Таким чином, візантійська традиція на цьому етапі відмовляється від радикального античного засудження образотворчого мистецтва у душі Платона, піднімаючи його на рівень надзвичайно шанованого в християнстві Слова.

При цьому акцент робиться саме на міметичних зображеннях – символічно-реалістичних образах, що завдяки своїй подібності відсилають нас до первообразу, тобто схожі із ним не тільки за зовнішніми ознаками, але й за своєю сутністю. Саме живописна реалістичність у душі елліністичної традиції справляє, на думку представників Собору, необхідне емоційне враження на глядача, виконуючи дидактичну функцію. Незважаючи на подібне

виправдання й навіть рекомендованість міметичних зображень, подальший розвиток візантійської іконописної традиції свідчить про надання переваги символічній умовності, на відміну від реалістичної алегоричності західноєвропейського образотворчого мистецтва середніх віків.

Подальший розвиток теорії образу пов'язаний з ім'ям Феодора Студіта, який базувався як на символізмі Псевдо-Діонісія, так і на концепції Плотіна. Апелюючи до тексту «Ареопагітик», Студіт вказує на символічну сутність чуттєвого образу, через який відбувається сходження людського духу до споглядання божественної сутності. Саме завдяки символічним образам у християнському культурі божественні смисли стають унаочненими у вигляді різноманітних атрибутів церковного дійства, у тому числі й ікон, які Феодор вважає, і у цьому він наслідує Плотіна, вмістилищем «внутрішніх ейдосів».

В унісон із іншими іконошанувальниками він наголошує на спрямуванні образу до первообразу, зазначаючи, що «коли поклоняються іконі, то поклоняються Христу, Якого вона є подобою, а не речовині, на якій знаходиться подоба, що також проглядається й на зображенні хреста. Хто вважає, що він поклоняється речовині, той немовля» [13, с. 409]. При цьому образ виступає ніби частиною, половиною первообразу, який включає у себе й самий образ. «Власне ікона Христова називається іконою Його, а не називається власне Христом; це у переносному сенсі. Таке ж міркування потрібно мати й по відношенню до животнообразного Хреста та його зображення. Рівним чином й при поклонінні, поклоніння їй подібне тому, як у відношенні до зображення Хреста. Воно відносне, оскільки первообраз і образ суть предмети відносні, за висловлюванням великого Василя; бо вшанування образу сходиться до Первообразу. Поклоніння одне у відношенні до обох, не розсічене й нероздільне, але до первообразу воно звертається суттєво, а до зображення відносно, рівно як саме виявлення суті там є суттєвим, а тут за подобою» [13, с. 436]. Таким чином, ікона виступає лише репрезентантом божественної сутності, образом, який на неї вказує; вона не є безпосереднім втіленням, носієм божественних енергій.

По суті, образ стає символом первообразу, адже в античному визначенні символу він саме складається із двох половин, кожна із яких вказує на іншу. В теорії Студіта ідея, ейдос, набуває значення «подоби», яка реалізується у візуальному образі та постає репрезентацією божественного архетипу. Як зазначає В. Головей, «якщо ейдос речі, або її “подоба” є незмінними, то і всі численні зображення цієї речі в різних матеріалах повинні бути подібними, тобто вони мають наслідувати певний усталений іконографічний тип. Звідси й поширена в пізньовізантійський період робота

живописців за зразками й лицьовими іконописними “взірцями”, в яких містилися прориси сюжетів усіх канонізованих зображень» [4, с. 296].

Тому ікона є не просто відбитком, відображенням, що вказує на реальне існування божественної сутності, а постає значущою формою візуалізації, виявленням невидимої сутності та її внутрішнього змісту. Вона не є, за Платоном, незначущою й вторинною тінню, а являє собою доказ божественної присутності на землі у факті боговтілення. Міметична наближеність зображення до конкретного людського образу не є свідченням її натуралізму, а відображенням онтологічного змісту, внутрішньої незмінної сутності Христа, Богоматері, святих та інших персонажів християнської історії.

Константинопольський патріарх Нікіфор звертається до осмислення символічних образів крізь призму зображуваності, зазначаючи, що не усе те, що піддається описанню, можна зобразити. Саме у таких випадках застосовується символічний образ, що відсилає нас до первообразу. Ікони відрізняються, таким чином, від язичницьких ідолів (міфологічних істот, яких немає в дійсності) відображенням реально існуючого – первообразу. У той же час перевага віддається більш зрозумілим, реалістичним зображенням, що мають конкретний дійсний прототип, а символічні хоча і визнаються, але сприймаються Нікіфором із настоороженістю. Він також зазначає перевагу живопису, який є доступним більш широкому колу християн, на відміну від слова, й справляє більш потужний психологічний вплив, закарбовуючись у пам'яті. Представники іконошанування у такий спосіб максимально підносять значення образотворчого мистецтва по відношенню до культури Слова.

При цьому «хоча Нікіфор іноді й називав християнські ікони символами і знаками, знав і приймав як належне символічні релігійні зображення, вважаючи, що вони створені за божественним задумом, тим не менш усі його симпатії і як релігійного діяча, і як людини були на боці міметичних зображень» [3, с. 201]. Це є свідченням сили вкорінення античної реалістичної традиції, що робить доступним й легким у прочитанні візуальний образ, на відміну від символічного, дешифрування якого людьми менш освіченими представляє неабиякі труднощі.

Отже, у цей період візантійської культури теоретики надають перевагу наслідувальним, символічно-реалістичним принципам у мистецтві, які, зберігаючи спрямування на відображення стрижневих принципів християнства з його спіритуалістичною орієнтацією, роблять це переважно не за допомогою символічно-умовного виду образності, а з використанням більш зрозумілих, але все ж таки не настільки буквальних і прямолінійних символічно-реалістичних зображень.

У той же час у межах візантійської теорії активно розробляється проблема символічного трактування літургії як синтезованої форми храмового богослужіння, у центрі якої постає таїнство євхаристії. Літургійний символізм постає у цьому культовому дійстві фундаментом, який об'єднує усі види мистецтв в єдину символічну структуру. У рамках візантійської символічної теорії була розроблена розгалужена система чіткого тлумачення літургійних образів, формування якої відбувалося у двох напрямках. «Перший, найбільш розповсюджений й орієнтований на колективний суб'єкт сприйняття – учасників богослужіння, – розвивав “реальну” символіку, а другий, більш вузький, пов'язаний із індивідуальним сприйняттям, – “умоосяжну” символіку. (...) Перший напрям розуміє літургію з усіма її елементами як систему особливих “образів”, символів – “реальних символів”, які одночасно й означають, і реально являють собою означуване» [3, с. 209]. У цьому руслі спрямовують свої думки патріарх Герман Константинопольський, Кирило Ієрусалимський, а також Сімеон Солунський, в тлумаченнях яких церква постає символом неба на землі, печера, в якій перебувало тіло Христа, візуалізується у вигляді апсиди, вівтарні рівні символізують різні небесні рівні, стихар стає втіленням тіла Христа, діакони символізують янголів тощо.

Особливого значення набувають в системі літургійного символізму християнські зображення, що на інтуїтивно-емоційному рівні сприяють відповідному наближенню людини до містичного сприйняття горнього світу. Надзвичайно важливим моментом постає багатозначність і варіативність реальних символів богослужіння. Це свідчить про те, що, незважаючи на чітко встановлені канони прочитання символічних образів, у процесі індивідуального сприйняття їх внутрішній зміст і значення можуть значно розширюватися і трансформуватися у залежності від внутрішніх особливостей того, хто сприймає, та рівня його налаштованості й включеності до літургійного дійства.

Післяіконоборчий період (IX–XV ст.)

Після перемоги іконошанувальників у другій половині IX ст. теорія християнського мистецтва починає розвиватися зокрема у напрямку відновлення традицій греко-римської Античності, що передбачає навіть звернення до сюжетів язичницької міфології. Ці періоди зазвичай називають «ренесансами», проводячи паралелі із добою Відродження в західноєвропейській культурі наступних століть. Мислителі цього часу звертають особливу увагу на людське тіло, яке вже не піддається суворому засудженню, а виступає вмістилищем душі, без якого неможливе її існування. Екфрасис Миколи Месаріта виступає унаочненням тодішніх лейтмотивів відношення до візуального образу, однією із найважливіших

ознак якого вважалася реалістичність. Подібна тенденція серед теоретиків цього періоду була надзвичайно поширена; реалізм та натуралістичність зображень вважалися найбільш прийнятними і зрозумілими широкому загалу, в чому вбачався вплив на образотворче мистецтво греко-римської Античності, що продовжувала позначатися на поглядах візантійських мислителів.

Починаючи з X ст. образотворча практика рушила у зовсім іншому напрямку, далекому від міметичної подібності та відвертого психологізму. Символізм, умовність, узагальненість, суворість і християнський аскетизм стали основними домінантами християнського образотворчого мистецтва цього періоду. Монументальні мозаїки Хосіос Лукас, Неа Моні, Софії Константинопольської, Дафні, візантійський іконопис тощо постають втіленням завершеного іконографічного канону в його суворо-символічних формах. В іконописних зображеннях «голова як вмістилище духовної виразності стає домінантою фігури, що підкорює собі усі інші частини. Тіло абсолютно відступає на другий план, перетворюючись на майже невагому величину, що приховується за найтоншими складками одягу, лінійна ритміка яких видає відсторонений, ірраціональний характер» [5, с. 34].

Особливого символічного значення набуває принцип статичності живописних зображень, що своєю божественною сутністю, яка має незмінну, позачасову, вічну природу, протиставляються рухливому й мінливому світу матеріальних речей. Фігура Христа та інших божественних персонажів, як правило, ставала стрижнем композиції; голова зображувалась із німбом навколо неї, символічне значення якого сягає дохристиянських традицій Сходу, оскільки «весь дохристиянський Схід (окрім Індії) і весь елліністичний світ, окремо від Сходу і разом з ним, із перших століть нашої ери (можливо, і раніше) визначали німбом божества – небесні світила – навіть і тоді, коли християнство досить розповсюдилось (I–III ст.) по всьому Сходу. В мозаїках римських провінцій, особливо Північної Африки (у країнах Магриба, Алжирі, Тунісі, Марокко та Єгипті) зустрічаються елліністичні зображення Венери та Діани з німбами» [7, с. 16]. Як зазначає А. Овчинников, німби у різні періоди розвитку християнства зображувались різної форми (круглі, квадратні, трикутні, восьмикутні, із хризмою тощо) та кольору (золотого, білого, червоного тощо), що мали своє символічне тлумачення.

Символічне значення й відчуття позачасовості підсилювалися й використанням зворотної перспективи, завдяки якій глядач ставав центром, від якого розгортається містична оповідь, про переваги якої писав вже у XX ст. П. Флоренський. Пропорційність реалістичного зображення людського тіла поступалась

у візантійських майстрів диспропорційності, свідомій символічній деформації, що була покликана посилити психологічний вплив і відмежувати образ від належності до земного і неважливого.

У цей час відбувається закріплення за певними іконографічними зображеннями своєрідного символічного змісту. Богоматір-Оранта символізувала захист і божественне покровительство, розп'яття – спокутувальну жертву й надію на майбутнє життя, німб вказував на богообраність і спорідненість із небесним світом. Пози і жести зображуваних також мали чітко окреслене символічне значення – від молитовної зажуреності до внутрішньої скорботи. Окрім чітко закріпленого смислу, дані символічні образи набували й своєрідної багатозначності й індивідуальної змістовності відповідно до внутрішньої налаштованості того, хто сприймає. Ми можемо також відзначити суттєве переважання символічно-умовного виду візуального образу, на відміну від попереднього періоду, коли перевага надавалася символічно-реалістичному виду.

Як і в минулі періоди, важливе символічне навантаження несуть на собі світло і колір. Світлоносність реалізується у зображенні золотого тла, що уподібнюється божественному світлу, світлових німбів, а також завдяки використанню штриховки із сусального золота – асіста – при розписах Христа та божественних сутностей. Візуалізація небесного світла унаочнюється у живописі також за допомогою фарб, кольорові варіації яких мають різноманітне символічне значення.

Особливої ваги у візантійській іконографії набуває символізм кольорів, які вибудовуються у певну ієрархію. Як зазначає А. Овчинников, «виходячи з ієрархії світів (кольорів) білий стоїть на першому місці. Золотий, що означав світло Божественне, був також на першому, але значення їх, як ми побачимо далі, різне. Другим за значенням іде червоний колір – символ Воскресіння, третім – синій: “Лазур у своєму абсолютному значенні представляє небесну істину... й символ безсмертя”» [7, с. 108]. Білий колір в унісон ще давньоєгипетській та античній традиції символізує чистоту і святість, але іноді також уособлює божественне світло. Невипадково Христос дуже часто зображується у білому одязі, що уособлює непорочність і святість. Червоний колір символізував полум'я, що може виступати як караючим, так і очишувальним, а також відсилав віруючого до жертвовної смерті Христа, який своєю кров'ю змив гріхи людства. Зелений колір асоціювався із молодістю, народженням нових сил й тому символізував юність. Особливу роль у візантійському образотворчому мистецтві грав пурпурний колір, символізуючи імператорську владу і божественну сутність, й тільки іконографічні зображення із образом василевса могли мати пурпурну гаму.

Потрібно зазначити, що у післяконоборчій період знову відбувається посилення уваги до культури Слова, на відміну від попереднього етапу, коли теоретична рефлексія майже повністю була присвячена проблемам візуальних образів.

Спостерігається й подальше розгортання і поглиблення розуміння самих християнських символів, із яких, по суті, і складається земний світ, що, на думку Григорія Палами, уподібнюється дзеркалу, в якому відображений світ небесний в умовній, символічній формі. Особливого символічного значення набуває у Палами категорія світла, яке у традиції ісихазму пов'язується із містичним актом Преображення. Завдяки аскетизму й молитовній практиці людина може наближатися до осягнення божественної енергії. З усіх символічних образів на перше місце за змістовною значущістю Палама висуває образ хреста. «Хрест бо є найбільш шанований образ і образ оного слова. Але слово й таїнство передували самому образу» [8, с. 56].

Важливе місце, як і в попередні періоди, посідає сакральний символізм літургії, до якого у своїх роздумах звертається Сімеон Солунський, що здійснює детальний аналіз специфіки церковних священнодійств, приділяючи значну увагу символічній ролі культових мистецьких творів, що є органічною частиною символіки храму, який постає уособленням усього світу, створеного Богом, а також, у трактуванні Григорія Палами, відсилає нас до образу гроба Господня. Сімеон зазначає, що «храм, будучи домівкою Божою, зображує собою весь світ, тому що Бог скрізь й понад усе. Знаменуючи це, храм розділений на три частини, бо Бог троїчний. З тієї ж причини із трьох частин складалась скинія Завіту й Соломонів храм» [10, с. 203]. Верхня частина храму символізує видиме небо, а нижня уособлює земний світ. Глибинним символічним змістом наповнені ікони, розписи й усі складові вітваря. «Святіший вітвар – місце перебування ієрарха, який зображує Боголюдину Ісуса й володіє Його силою» [10, с. 204].

Культові образотворчі твори в системі храмового дійства складають нерозривну єдність із самою архітектурою храму та її символічним змістом, що являє нам приклад універсальної візуалізації світобудови. С. Серов, досліджуючи простір символізму хрестово-купольного храму, визначає наступні варіації його тлумачення [11]. Храм як символ може відсилати нас до образу печери, що є притулком, сховищем, в якому народився Спаситель, а також зароджувалась система християнського культу (катакомби перших християн). Наступне символічне значення – храм як гора, із якою пов'язані численні історії Святого Письма: від скрижалей Мойсея, отриманих на горі Синай, до сходження Христа на гору Елеон, а також розп'яття на Голгофі. Гора на-

ближує віруючого до неба, й не випадково усі храмові споруди зводилися у давнину на підвищенні – на горі. Наступна символічна проєкція – храм як людина, оскільки людське тіло також є вмістилищем Божого храму, а земна церковна будівля навіть візуально нагадує людину. Храм, окрім цього, символізує покров і престол та виступає в образі небесного корабля, що перегукується зі східними культурами. До того ж храм є символом Раю, Царства Небесного й уособлює саму Церкву.

Висновки. Після завоювання Візантії Османською імперією теорія і практика символізму набувають подальшого розвитку, хоча й у трансформованому вигляді, в мистецтві Давньої Русі, що наслідує візантійські традиції православного християнства, накладеного на ментально вкорінені звичаї язичницьких вірувань давньоруського дохристиянського періоду.

Список використаних джерел

1. Бельтинг Х. Образ и культ. История образа до эпохи искусства / Х. Бельтинг; [пер. К. Пиганович, М. Грацианский]. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 544 с.
2. Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви: в 4 т. Т. 4. История церкви в период вселенских соборов / В. В. Болотов. – Петроград: Третья Государственная Типография, 1918. – 600 с.
3. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики / В. В. Бычков. – К.: Путь к истине, 1991. – 407 с.
4. Головей В. Ю. Сакральне в мистецтві: проблеми образотворчої репрезентації: монографія / В. Ю. Головей. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 420 с.
5. Лазарев В. Н. Византийская живопись / В. Н. Лазарев. – М.: Издательство «Наука», 1971. – 408 с.
6. Лихачева В. Д. Искусство Византии IV–XV вв. / В. Д. Лихачева; [2-е изд., испр.]. – Л.: Искусство, 1986. – 310 с.
7. Овчинников А. Н. Символика христианского искусства / А. Н. Овчинников. – М.: Православное издательство «Родник», «РИТЭКС Лтд.», 1999. – 520 с.
8. Св. Григорий Палама, архиепископ Фессалонитский. Десять бесед / Св. Григорий Палама. – М.: Типография И. Лопухина, 1785. – 224 с.
9. Св. Иоанн Дамаскин. Первое защитительное слово против отвергающих св. иконы / Св. Иоанн Дамаскин // Полное собрание творений. Т. 1. – СПб: Издание Императорской С.-Петербургской Духовной Академии, 1913. – 442 с.
10. Святитель Сімеон, архієпископ Солунський. Премудрость нашего спасения / Святитель Сімеон. – М.: Благовест, 2010. – 640 с.
11. Серов С. И. Пространство символики хрестово-купольного храма / С. И. Серов // Человек, 1994. – № 5. – С.156 – 162/
12. Успенский Л. А. Богословие иконы православной церкви / Л. А. Успенский. – М.: Изд. Бр-ва во имя св. благ. кн. Александра Невского; АО «Молодая гвардия», 1997. – 656 с.

13. Феодор Студит. Творения. Часть II. Письма к разным лицам / Феодор Студит. – СПб.: Санкт-Петербургская Духовная Академия, 1867. – 620 с.

References

1. Bel'ting H. Obraz i kul't. Istorija obraza do jepohi iskusstva / H. Bel'ting; [per. K. Piganovich, M. Gracianskij]. – M.: Progress-Tradicija, 2002. – 544 s.
2. Bolotov V. V. Lekcii po istorii drevnej cerkvi: v 4 t. T. 4. Istorija cerkvi v period vselenskih soborov / V. V. Bolotov. – Petrograd: Tret'ja Gosudarstvennaja Tipografija, 1918. – 600 s.
3. Bychkov V. V. Malaja istorija vizantijskoj jestetiki / V. V. Bychkov. – K.: Put' k istine, 1991. – 407 s.
4. Golovej V. Ju. Sakral'ne v mistectvi: problemi obrazotvorchoi reprezentacii: monografija / V. Ju. Golovej. – Luc'k: Volin. nac. un-t im. Lesi Ukraïnki, 2012. – 420 s.
5. Lazarev V. N. Vizantijskaja zhivopis' / V. N. Lazarev. – M.: Izdatel'stvo «Nauka», 1971. – 408 s.
6. Lihacheva V. D. Iskusstvo Vizantii IV–XV vv. / V. D. Lihacheva; [2-e izd., ispr.]. – L.: Iskusstvo, 1986. – 310 s.
7. Ovchinnikov A. N. Simvolika hristianskogo iskusstva / A. N. Ovchinnikov. – M.: Pravoslavnoe izdatel'stvo «Rodnik», «RITJeKS Ltd.», 1999. – 520 s.
8. Sv. Grigorij Palama, arhiepiskop Fessalonitskij. Desjat' besed / Sv. Grigorij Palama. – M.: Tipografija I. Lopuhina, 1785. – 224 s.
9. Sv. Ioann Damaskin. Pervoe zashhitel'noe slovo protiv otvergajushhij sv. ikony / Sv. Ioann Damaskin // Polnoe sobranie tvorenij. T. 1. – SPb: Izdanie Imperatorskoj S.-Peterburgskoj Duhovnoj Akademii, 1913. – 442 s.
10. Svjatitel' Simeon, arhiepiskop Solunskij. Premudrost' nashego spasenija / Svjatitel' Simeon. – M.: Blagovest, 2010. – 640 s.
11. Serov S. I. Prostranstvo simvoliki krestovokupol'nogo hrama / S. I. Serov // Chelovek, 1994. – № 5. – S. 156 – 162.
12. Uspenskij L. A. Bogoslovie ikony pravoslavnoj cerkvi / L. A. Uspenskij. – M.: Izd. Br-va vo imja sv. blag. kn. Aleksandra Nevskogo; AO «Molodaja gvardija», 1997. – 656 s.
13. Feodor Studit. Tvorenija. Chast' II. Pis'ma k raznym licam / Feodor Studit. – SPb.: Sankt-Peterburgskaja Duhovnaja Akademija, 1867. – 620 s.

УДК17:[616.98-036.21:578.834-021.68]+[316.3:330.341](045)

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР
POST-COVID- 19 РЕАЛЬНОСТІ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ (ЧАСТИНА 1)**

**SOCIO-ECONOMIC DIMENSION OF POST-
COVID- 19 REALITIES: PHILOSOPHICAL
ANALYSIS (PART 1)**

Шуст Н. Б.,

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії, соціології та
політології Київського національного
торговельно-економічного університету
(Україна, Київ) e-mail: n.shust@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8491-160X

Морозов А. Ю.,

доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, соціології та
політології, Київського національного
торговельно-економічного університету
(Україна, Київ)
e-mail: a.morozov@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8051-7055

Shust N. B.,

doctor of sociological sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy,
Sociology and Political science
Kyiv National University of trade and
economics (Ukraine, Kyiv)
e-mail: n.shust@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8491-160X

Morozov A. Yu.,

doctor of philosophical Sciences, Associate
professor, Professor of the Department of
Philosophy, Sociology and Political science
Kyiv National University of trade and
economics (Ukraine, Kyiv)
e-mail: a.morozov@knute.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8051-7055

У статті здійснено філософський аналіз соціально-економічного виміру «пост-ковідного» стану; розглядаються зміни світу в різних сферах життя суспільства та внесення корективів в баланс розвитку; доведено необхідність реформування сучасного соціуму.

Ключові слова: філософський вимір, соціально-економічний метод, національна економіка, глобальна економічна система, українське суспільство, ковід-нігілізм, цифрова економіка.

The article carried out a philosophical analysis of the socio-economic dimension of the «post-kovid» state; considers changes of the world in different spheres of society and making adjustments to the balance of development; proved the need to reform modern society.

Keywords: philosophical dimension, socio-economic method, national economy, global economic system, Ukrainian society, kovid-nihilism, digital economy.

Постановка проблеми. Майбутнє стрімко насувається на нас, але, як свого часу зазначав Е. Тоффлер [1, с. 35], лише кілька відсотків зі всього населення людства «живуть» у майбутньому, себто психологічно готові до нього. Переважна більшість людей живе старими уявленнями, стереотипами, нормами попередніх поколінь. Це не означає, що ми повинні обірвати «зв'язок часів», і бездумно стерти з пам'яті історичне минуле. Однак, ми не можемо закривати очі на те, що приходить нова епоха, відбувається переосмислення та перезавантаження [2] світу. За короткий час відбулись усталені зміни світового порядку як окремих національних економік, так і в цілому глобальної світової системи. Україна, звичайно ж, не стала винятком: виклики у внутрішній і зовнішній політиці, падіння економіки, оборонному та енергетичному секторі відчуваються все гостріше. Видатний англійський науковець А. Тойнбі писав [3], що життєздатність цивілізації залежить від того, наскільки її еліта («творча меншість») здатна мобілізувати свої інтелектуальні, моральні і фізичні сили, щоб дати адекватну відповідь на виклики, які перед нею стають.

Тож виклики людству необхідні – без них нас очікує духовна розслабленість та інтелектуальна стагнація? Ці слова/питання стають особливо актуальними в наш час, коли нас хвилює, яким буде «пост-ковідний» світ, яких трансформацій зазнає ціннісна «система координат» та світоглядні орієнтири особистості. В свою чергу, дослідження теорії комунікативної дії Габермаса довело, що філософія перебуває у постійному процесі актуалізації, відновлення, становлення та самореалізації та визначає домінуючу сучасної філософії в її соціальному спрямуванні, тому потрібна нова теорія, спроможна врахувати всі нюанси сучасної реальності [4, с. 77].

Пандемія коронавірусу виступає в даному випадку в ролі каталізатора змін, і змушує нас звернути на них увагу. Хоча частина населення земної кулі сповідує принципи «ковід-нігілізму», адже ставить під сумнів як безпеку самого існування вірусу, так і необхідність посилення міжнародних засобів боротьби із ним, однак це не знімає гостроти проблеми і важливості її філософської рефлексії. Погодилося також із тим, що все ж таки ковід-нігілізм – явище скоріше масово-стихийного, інстинктивного плану, якому бракує серйозної теоретичної бази, в той час як переважна більшість інтелектуалів усвідомлюють цю пандемію як поворотний пункт в історії людства.

Передусім, ґрунтовний соціально-економічний аналіз нинішньої ситуації та прогноз майбутніх сценаріїв дають спеціалісти провідних міжнародних банків. Credit Suisse назвав основні глобальні наслідки пандемії. Пандемія прискорила ті тенденції в глобальному світоустрій, які вже розпочалися. Вона

виступила водночас і маркером сучасних соціально-економічних трансформацій, і їх каталізатором. У дослідженні Credit Suisse Research Institute «Що далі? Довгострокові наслідки COVID-19» експерти інституту виділили кілька довгострокових тенденцій в економіці, політиці і соціальній сфері, які виходять на перший план на тлі пандемії коронавірусу. Передусім, це - слабе зростання економік, соціальна нерівність і відродження малих міст. Експерти Credit Suisse також відзначають, що на фоні пандемії посилилася роль держави – в першу чергу, за рахунок бюджетної експансії і контролю над громадянами.

Представляє інтерес прогноз Deutsche Bank. Епоха глобалізації, що тривала з 1980 року, добігає кінця - на зміну їй приходить «століття безладу». У доповіді, підготовленій стратегом банку Джимом Рідом і його колегами [5], йдеться, що нова епоха безладу (хаосу) буде характеризуватися наступними змінами. Перше і саме основне - це погіршення відносин США і Китаю по мірі посилення економічної ваги Пекіна. Скорочення розриву між економіками буде посилювати ймовірність так званої пастки Фукіди (ризик військового конфлікту між двома конкуруючими державами, коли одна наздоганяє іншу за економічною потужністю). «У наші дні військовий конфлікт вкрай малоімовірний, але замість цього більш імовірна економічна війна», - пишуть німецькі аналітики; Протистояння США і Китаю, яке буде набирати обертів незалежно від того, хто буде правити у Білому Домі, буде нагадувати холодну війну СРСР і США. Проявами економічного конфлікту стануть додаткові тарифи, санкції, блокування активів, заборони на трансфер технологій.

Серед інших тенденцій фахівці Deutsche Bank називають наступні: момент істини для Європи: пандемія COVID-19 надала новий імпульс інтеграційним процесам, але є ймовірність, що Європа залишиться в стані економічної стагнації з перспективою політичної фрагментації. Подальше збільшення боргів і поширення політики «вертолітних грошей» (helicopter money) від центробанків, як монетарного мейнстріму, що призведе до ймовірного зростання інфляції. Посилення економічної нерівності в перші роки постковідної епохи, але в подальшому - розворот цього тренду: держави почнуть стягувати більше податків з багатих. Посилення конкуренції між поколіннями: мілленіали і молодші люди до 2030 року наздоженуть старші покоління за чисельністю, що дозволить їм визначати результати демократичних виборів. Зростання глобальної заклопотаності питаннями клімату (ще в поточному десятилітті в світі, ймовірно, буде введений вуглецевий податок). Це, в свою чергу, підготує прихід нової технологічної революції.

Серед провідних топ-аналитиків пандемічної ситуації та її глобальних наслідків для

людства можна назвати Клауса Шваба (дві програмні його книги «The aftermath of Covid – 19: Pandemic» та «Covid-19: The Great Reset» у співавторстві з Thierry Malleret присвячені цій проблемі), Тома Пікетті та Люка Монтан'є. На особливу увагу заслуговує також ґрунтовна праця «10 lessons for post-pandemic world» Фарида Захарія [6].

Вчені солідарні в тому, що світ, який змінився в результаті пандемії Covid-19, здається абсолютно новим і страшним. Криза охорони здоров'я тільки прискорила ряд процесів, які і без того набирали обертів. Але в цілому абсолютно очевидно: той шлях розвитку, за яким зараз йде людство, створює все більші ризики. З різних причин, в тому числі демографічних, багато країн можуть зіткнутися з уповільненням економічного зростання. Нерівність буде посилюватися у міру того, як промислові і фінансові гіганти будуть ставати ще більше. Машинне навчання розвивається так швидко, що вперше в історії люди можуть втратити контроль над своїми ж творіннями. Країни і народи стають більш обмеженими і замкнутими на себе, а їх внутрішня політика - ізоляціоністською. США і Китай рухаються в бік запеклої тривалої конфронтації. «Ми повинні серйозно задуматися над більш стійкою стратегією зростання. Ми можемо звернутися всередину себе і поставити на чільне місце націоналізм і особисті інтереси, а можемо подивитися на спільні виклики - які здатні перетнути будь-які межі - як на стимул до глобального співробітництва і розвитку. Перед нами безліч варіантів майбутнього» [6, с. 20].

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація світової економічної системи відбувається протягом тривалого часу, але залишається непомітною для більшості пересічних громадян нашої планети. Пандемія посилила існуючі соціальні, економічні проблеми в розвинених країнах, вивела на поверхню те, що до цього було приховано в надрах, поставила необхідність всебічної філософської рефлексії цих процесів. З якими ж проблемами стикається сучасний глобалізований світ в останні десятиріччя? Для початку невеликий екскурс в історію.

Ще в 2013 році, задовго до нинішньої пандемії була опублікована монографія французького економіста Тома Пікетті (Piketty T.) [7] «Капітал в XXI столітті», в якій автор стверджував, що суспільство загальною добробуту (welfare state), яке сформувався в ряді розвинених демократичних країн, йде в минуле. Доктрина Welfare state була заснована на класичному принципі лібералізму – а саме на ідеї рівності (передусім, йшлося про правову і політичну рівність, рівність можливостей). Але при цьому чистий капіталізм laissez faire держави як «нічного сторожу» був пом'якшений, компенсований елементами соціалізму. Тобто йшлося про те, що в такому суспільстві інди-

відуалізм буде поєднуватися із справедливим розподілом багатства і суспільною відповідальністю за тих, хто не може забезпечити собі мінімальні умови гідного рівня життя. У такого роду соціальній моделі за допомогою прогресивного оподаткування здійснювався перерозподіл багатства, завдяки якому громадянам, незалежно від рівня їх доходу, в якості безкоштовних послуг надавалися освіта, медичні послуги, а соціально незахищені отримували адресні програми соціальної допомоги. Однак, на практиці, навіть у найдемократичніших країнах, побудова соціальної держави із самого початку стала проблематичною. «Эти сложные и противоречивые отношения Соединенных Штатов с неравенством в немалой степени сохранились и по сей день: с одной стороны, мы видим обещание равенства и большие надежды, которые возлагают на Соединенные Штаты миллионы простых иммигрантов, считая их страной возможностей; с другой - брутальную форму неравенства, выражающуюся и в расовом вопросе, который по-прежнему стоит очень остро (на Юге Соединенных Штатов негры до 1960-х годов были лишены гражданских прав и подчинены режиму юридической сегрегации, имевшей много общего с режимом апартеида, просуществовавшего в Южной Африке до 1980-х) и который объясняет многие аспекты развития - или, скорее, отсутствия развития - социального государства в Америке» [7, с. 117].

Коли Тома Пікетті розмірковує на тему соціально орієнтованої держави, що повинна захищати громадян і створювати суспільство рівних можливостей, він керується давньою філософською традицією, зокрема розумінням принципу справедливості у ліберальній традиції, де потрібно знайти оптимальний баланс між інтересами більшості та інтересами меншості.

В етичному дискурсі окреслені проблеми концентрації багатств і занепаду ідеї *welfare state* прямо стосуються соціальної справедливості, як вона була сформульована Джоном Ролзом (Rawls J) [8] у «Теорії справедливості». Зокрема, йдеться про його другий принцип справедливості, що вказує: «Соціальні й економічні нерівності мають бути влаштовані так, щоб: (а) від них можна було розумно очікувати переваг для всіх, і (б) доступ до посад був би відкритим для всіх» [8, с. 53]. Наведені два пункти другого принципу можна розглядати і як окремі принципи, де принцип 2 (а) називають «принципом розрізнення», а 2 (б) – «чесною рівністю можливостей». За Ролзом, принцип розрізнення передбачає, що нерівності у соціальних позиціях, соціальних та економічних благах прийнятні лише тоді, коли працюють для найбільшої вигоди тих, хто знаходиться у найменш вигідному становищі. Це означає, що для того, щоб нерівність була справедливою, вона має витікати з покращен-

ня найменш вигідного становища порівняно з тим, яке було б без цієї нерівності, тобто за умови рівного розподілу. Мова йде про те, що особи, що знаходяться в найкращому становищі, не можуть морально виправдати свою вигідну позицію, якщо вона встановлена за рахунок інших.

Принцип 2 (а) виступає як умова можливості принципу 2 (б). За Ролзом, розподіл обмежених ресурсів має бути влаштований так, щоб позитивно впливати на найзнедоленіших. «Соціальні і економічні нерівності мають бути влаштовані так, щоб вони були до найбільшої очікуваної вигоди найменш успішних» [8, с. 72].

Принцип 2 (б) вимагає такого облаштування суспільного життя, за якого всі могли би мати можливість розвивати свої таланти і здібності, чесно досягати різних соціальних позицій, зокрема й тих, що пов'язані з більшим багатством чи владою.

Справедливе суспільство, ширше – справедливий дискурс можна будувати із забезпечення висхідної чесної рівності можливостей, яка задається, зокрема, системою освіти, хороми здоров'я, системи працевлаштування тощо. Як зазначає М. Вікторія Коста (M. Victoria Costa), для Дж. Ролза важливо, що всі соціальні інститути можуть і повинні відігравати важливу роль у врівноваженні відмінностей, до певної міри зменшуючи нерівність можливостей. «Кожен громадянин повинен мати однакові юридичні права для того, щоб отримати бажану роботу, посаду у владі, а також освіту і навчання, необхідні для того, щоб посісти таку роботу і посади» [9, с. 244].

Втім, проблема несправедливості залишається, як і регіональному, так і в глобальному плані – не лише окремі особи з низьким соціально-економічним статусом, але й соціальні і професійні групи, навіть цілі країни (наприклад, з третього світу) з низькими рейтинговими показниками мають менше шансів отримати доступ до благ цивілізації, бути конкурентно спроможними на світовому ринку товарів і послуг.

З принципу 2 (а) логічно випливає, що несправедливістю є відсутність покращень у найзнедоленіших. Роз'яснюючи положення Ролза, дослідник Віл Кімліка (Will Kymlicka) вказує, що «для індивіда чесно мати нерівний розподіл соціальних благ, якщо ці нерівності зароблені і заслужені індивідом, тобто коли вони є продуктом дій і вибору індивіда. Але несправедливо для індивідів бути знедоленими чи привілейованими через довільні і незаслужені відмінності у соціальних обставинах» [10, с. 58].

Це твердження Кімліки характеризує становище, в якому опинилося українське суспільство під час COVID 19. Йдеться про те, що замість мерітократії (влади тих, хто заслужив її наполегливою працею, ґрунтовним знанням,

самовідданим служінням власній професії – тобто всім тим, що М. Вебер називав християнськими «протестантськими чеснотами», які й повинні лежати в основі капіталізму), ми часто-густо бачимо на практиці олігархічну систему, в якій існує колосальна соціальна, економічна, правова прірва між тими, хто володіє владою, і «рештою» населення.

Ще один коментатор Ролза Крістофер Лорі (Christopher Lowry), міркуючи про принцип чесної рівності можливостей з огляду на свободу доступу до посад, справедливо зазначає освітній аспект проблеми. Кар'єрне зростання починається з періоду навчання, тому можливості, які дає освіта, Лорі називає «професійними свободами». «Чесна рівність можливостей має на меті упевнити, що цінність професійних свобод не залежить від таких факторів, як гендер, раса, багатство батьків тощо» [11, с. 171-172].

Але в ситуації локдауну і карантинних обмежень ці «професійні свободи» опиняються під загрозою. Наприклад, якщо взяти населення України, що проживає у віддалених сільській районах, у гірських та лісових місцевостях, то зрозуміло, що не всі мають однакові технічні можливості, щоб дозволити собі якісний швидкий інтернет і адекватне комп'ютерне і мобільне обладнання, яке би дозволило здійснювати онлайн-навчання на платформах zoom, google classroom тощо. З часом впливе й ще одна якісна відмінність в знаннях: між поколіннями тих, хто навчався традиційно (оффлайн), і тими, хто знає лише онлайн форму освіти, де ускладнений або унеможливлений неупереджений і прозорий підсумковий контроль знань (зокрема, об'єктивність екзамену) з огляду на те, що далеко не у всіх студентів/школярів/абітурієнтів працює відео-зв'язок).

Повертаючись до книги Тома Пікетті, можна сказати, що за його прогнозом, рівень несправедливості у світі майбутнього буде лише зростати. Тобто, якщо продовжити цю думку, практика капіталістичних відносин не відповідає теорії справедливості, на якій по ідеї і повинно ґрунтуватися ліберально-демократичне суспільство. Адже поступово західний світ відмовляється від такої класичної соціал-демократичної концепції політичного ладу, в якій держава відіграє ключову роль в захисті і розвитку економічного і соціального благополуччя своїх громадян. «Многие наблюдатели... продолжают считать, что достаточно обеспечить все большие гарантии для прав собственности, все большую свободу для рынка и все более «чистую и совершенную» конкуренцию для того, чтобы добиться в обществе справедливости, процветания и гармонии. К сожалению, это более сложная задача» [7]. В ситуації глобалізації національна держава як політичний інститут (а з нею і національна економіка) відмирають. На їх

місце приходять міжурядові і неурядові політичні структури (блоки, об'єднання, асоціації) і транс-національні корпорації. Кінець ери національних суверенітетів означатиме те, що концентрація багатства буде з необхідністю збільшуватися, а нерівність зростати, адже такою із самого початку була глибинна сутність і програма капіталізму з його ідеєю «вільного ринку» і мінімізації держави. Світ, на думку Пікетті, поступово повертається до ідеї спадкового капіталізму (patrimonial capitalism), що призводить до небезпечних тенденцій олігархії, де ніхто не дбає про моральний компонент збагачення. «Ценовая система играет незаменимую роль в координации действий миллионов - и даже миллиардов - людей, если речь идет о новой мир-экономике. Проблема в том, что ей неведомы ни границы, ни нравственные принципы» [7, с. 11].

Отже, коли діагноз поставлений, можна подумати над стратегіями одужання. Щоб забезпечити принцип рівності можливості і «врятувати демократію», на думку вченого, потрібно вводити податок на багатство і повертатися до ідеї державного втручання. І коли на деякий час кордони були закриті і припинений авіазв'язок між країнами у наслідок карантинних обмежень – тепер держава може і повинна стати сильнішою, а глобалізація відступати. Принаймні, це привід для того, щоб національні економіки почали спиратися на власні сили й резерви, не сподіваючись ні на яку допомогу ззовні.

В умовах глобалізації Західні країни різними методами намагаються зберегти за собою провідні позиції в світовій економіці. Анджей Габата, головний редактор міждисциплінарного журналу «Cuadernos Iberoamericanos» («Ібероамериканські зошити») зазначає [12], що Сполучені Штати, які самі були авторами і популяризаторами ліберального світового ладу, в період президентства Дональда Трампа стали все частіше вдаватися до протекціоністських методів і економічних санкцій для утримання своєї домінуючої позиції в світі і просування своїх національних інтересів.

Стратегія країн Західної Європи більш обережна, але і вони роблять все більш помітні спроби посилити свої державні позиції. Так, наприклад, ФРН намагається закріпити за собою позицію лідера об'єднаної Європи, підтвердженням чого є розробка фінансових програм з надання економічної та фінансової допомоги під керівництвом Німеччини в рамках ЄС. Німеччина розглядає порятунком європейських економік, які постраждали від пандемії коронавірусу, як питання своєї власної економічної безпеки.

Сучасний дослідник, економіст і політолог Аугусто Лопес-Кларос, голова Global Governance Forum з огляду на останні події також виступає за посилення ролі держав на світовій арені події. На його думку, криза

COVID-19 стала найбільшим потрясінням для світової економіки з часів глобальної фінансової кризи 2008-2009 років, можливо, навіть з часів Великої депресії початку 1930-х років. Щоб уникнути перевантаження систем охорони здоров'я, уряди прагнуть уповільнити поширення вірусу, застосовуючи різні методи. Центральну роль в цих зусиллях грають заходи соціального дистанціювання. На це вказує досвід різних європейських країн, де різні комбінації локдаунів, тестування і відстеження контактів, імовірно, змогли уповільнити поширення інфекції. В своїх останніх статтях («COVID-19 shows we need to strengthen social protections», «Responding to COVID-19: Priorities Now and Preparing for the Future», «Poverty, Inequality and the Role of International Cooperation in a Post-COVID-19 World», presentation to the International Development Society, London School of Economics, November 4, 2020.//official website of international economist Augusto Lopez-Claros) А. Лопес-Кларос вказує на деякі ключові проблеми – «уроки, що можна винести з досвіду різних країн».

Очевидно, що COVID-19 продемонстрував крайню невідповідність більшості країн і державних систем охорони здоров'я. Брак лікарняних ліжок, респіраторів і іншого життєво важливого обладнання змусили прийняти болісний вибір нормування надання медичної допомоги. Не можна сказати, що дана епідемія є повною несподіванкою для людства, особливо після того, як світ вразили Ебола та атипова пневмонія. Проте, можна констатувати високий ступінь невідповідності систем громадської охорони здоров'я. Тож виникає питання про бюджетні пріоритети і про те, чи достатньо уряди держав роблять, щоб проаналізувати структуру державних витрат і перевірити, чи відповідає вона належному рівню суспільної охорони здоров'я і загальним потребам національної економіки.

Більш того, той факт, що досвід окремих країн різко відрізняється з точки зору результатів щодо охорони здоров'я, передбачає необхідність ретельної оцінки як стану систем охорони здоров'я в усьому світі, так і аналізу того, що необхідно зробити, щоб дати їм можливість більш ефективно справлятися з такими кризами. На думку Лопеса-Клароса [13], є усі вагомі підстави вважати, що це буде стимулювати в подальшому й національні системи охорони здоров'я, Тобто не лише Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), з огляду на глобальний характер пандемії, відіграватиме провідну роль в даній області, а саме від внутрішньої політики держави буде залежить безпека і здоров'я її громадян. Зокрема, інформаційна політика держави повинна бути спрямована на збереження «цифрового суверенітету», а також на пропагандистську роботу з т.зв. «ковід-дисидентами» і «ковід-нігілістами». У цьому контексті дослідник пропонує відновлення

пріоритетів державних витрат. Слід провести широку і серйозну дискусію про пріоритети державних видатків на тлі інших майбутніх вимог до державних ресурсів, пов'язаних зі старінням населення, проблемами з бюджетами, а також пом'якшенням наслідків зміни клімату і адаптацією, екологічними проблемами, що вже відчувають серйозне навантаження в результаті наслідків пандемії.

Питання щодо екологічних загроз піднімається вже кілька десятків років, але активізувалися в зв'язку з епідемією COVID-19, що наклало на людство додаткові ризики. Прогноз можливих екологічних загроз розглядався в міжнародній декларації «Хартія землі», де вказано, що «ми знаходимося в критичний момент в історії Землі, час, коли людство має вибрати своє майбутнє. Оскільки світ стає все більш взаємозалежним і крихким, майбутнє приховує у собі велику небезпеку та великі перспективи». Тому, далі йдеться в документі, «...ми повинні об'єднатися, щоб створити стійке глобальне суспільство, засноване на повазі до природи, універсальних правах людини, економічній справедливості та культурі миру. З цією метою ми, народи Землі, повинні оголосити про свою відповідальність один перед одним, перед більшою спільнотою життя та перед майбутніми поколіннями» [14], тому так важливим є консолідація усіх зусиль країн по охороні навколишнього середовища в інтересах майбутніх поколінь. Цей документ має важливе освітнє значення в якості дорожовказу до побудови справедливого, сталого і мирного глобального суспільства на основі етичних принципів ставлення до Землі у постковідний період [15, с. 39]. Посилена увага до екологічної тематики пояснюється ще і тим, що в світі склалася «драматична» екологічна ситуація, тому світові лідери повинні оголосити в своїх країнах «надзвичайний кліматичний стан», щоб стимулювати дії щодо запобігання катастрофічного глобального потепління [16]. Відповідно, в рамках цієї програми було проведено глобальний віртуальний Лідерський саміт з питань клімату у квітні 2021 року в онлайн режимі, який став певною передумовою та підготовкою до традиційної Конференції ООН з питань клімату (COP26), що відбулася у Глазго в листопаді 2021 року.

Висновки. Кризи - це можливості для зростання, розвитку, виходу з хаосу з новим, більш складним і гнучким порядком. Однак кризи, як індивідуальні, так і соціальні, самі по собі не гарантують прогресу і навчання. Повинні бути свідомі зусилля щодо виокремлення уроків і тверда рішучість внести корективи в неефективні моделі поведінки (зокрема, і ті, що стосуються ковід-нігілізму) та інституційну динаміку. Будемо сподіватися, що COVID-19 стане для країн світу уроком і призведе до реформ.

Підсумовуючи, хотілося б завершити статтю словами з книги «10 років для пост-

ковідного світу» Фаріда Захарії: «Ми можемо зануритися в світ уповільненого розвитку, високого ризику природних катастроф і зростаючої нерівності - і продовжувати вести себе як завжди. Або ж ми можемо прийняти рішення діяти рішуче, використовуючи величезні можливості урядів, щоб інвестувати в безпеку людей і здобуття навичок, які знадобляться в епоху приголомшливих змін. Ми можемо побудувати інфраструктуру XXI століття, створивши робочі місця для більшості представників тих професій, яким загрожують нові технології. Ми можемо скоротити викиди вуглецю, просто призначивши за них ціну, яка відображатиме їхню справжню вартість. І ми можемо визнати, що поряд з динамізмом та зростанням, нам необхідні стійкість і безпека - інакше наступна криза може стати останньою. ... Проблема не в тому, щоб знайти рішення; проблема в тому, щоб знайти політичну волю для їх реалізації. Нам потрібні реформи в багатьох областях, і якщо б вони дійсно були проведені, ці реформи склали б свого роду революцію. Якщо навіть деякі з цих ідей будуть реалізовані, через 20 років світ може виглядати зовсім інакше» [6].

Список використаних джерел

1. Toffler A. Future shock. A Bantam Book /published by arrangement with Random House, Inc., 1971. – 544 p.
2. Столярчук О. Нова постковідна реальність: переосмислення та перезавантаження світу. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/728325.html>
3. Toynbee Arnold J. A Study of History. Abridgement of Volumes I–VI. By Somervell D. C. New York: Oxford University Press. 1947. Pp. xiii, 617.
4. Шуст Наталія, Морозова Людмила. Теорія комунікативної раціональності в соціально-філософському пізнанні http://www.philosophy.chnu.edu.ua/res//philosophy/HPhilos_conf_2019.pdf
5. Deutsche Bank erwartet “Zeitalter der Unordnung” // Retrieved from: <https://www.godmode-trader.de/artikel/deutsche-bank-erwartet-zeitalter-der-unordnung,8693277>
6. Zakaria F. Ten Lessons for a Post-Pandemic World. Published by W. W. Norton & Company; October 6, 2020. – 320 p.
7. Piketty T. Capital in the XXI century /trans by Arthur Goldhammer, Harvard university press, 2014. – 452 p.
8. Rawls J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971. – 560 p.
9. Costa M. V. The Indeterminacy of Rawls’s Principles for Gender Justice / M. V. Costa// John Rawls. Debating the Major Questions / Ed. By J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. – Oxford University Press, 2020. – P. 237–248.
10. Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy. An Introduction / W. Kymlicka. 2nd edition. – Oxford University Press, 2002. – 497 p.
11. Lowry Ch. Sen’s Capability Critique / Ch. Lowry// John Rawls. Debating the Major Questions / Ed. By J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. – Oxford University Press, 2020. – P. 170–182.
12. Gabarta A. The aftereffects of pandemic: social and economical aspects//https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/posledstviya-pandemii-koronavirusa/?sphrase_id=473850
13. Lopez-Claros A. COVID-19 shows we need to strengthen social protections. Режим доступу: <https://augustolopez-claros.blogspot.com/2020/06/covid-19-shows-we-need-to-strengthen.html>
14. The Earth Charter. Режим доступу: <https://earthcharter.org/read-the-earth-charter/preamble/>
15. Філик Н. В., Грабовська Г. М. Екологічні виклики в контексті кліматичних змін та участь України в їх подоланні. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 4 (61). 2021. С.38-44.
16. ООН закликає світових лідерів оголосити надзвичайний кліматичний стан. Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/oon-zaklykaie-svitovykh-lideriv-oholosyty-nadzvychny-klimatychnyi-stand/a-55918556>

References

1. Toffler A. Future shock. A Bantam Book /published by arrangement with Random House, Inc., 1971. – 544 p.
2. Столярчук О. Нова постковідна реальність: переосмислення та перезавантаження світу. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/728325.html>
3. Toynbee Arnold J. A Study of History. Abridgement of Volumes I–VI. By Somervell D. C. New York: Oxford University Press. 1947. Pp. xiii, 617.
4. SHust Nataliya, Morozova Lyudmila. Teoriya komunikativnoi racionalnosti v social'nofilosofskomu piznanni. Rezhim dostupu: http://www.philosophy.chnu.edu.ua/res//philosophy/HPhilos_conf_2019.pdf
5. Deutsche Bank erwartet “Zeitalter der Unordnung” // Retrieved from: <https://www.godmode-trader.de/artikel/deutsche-bank-erwartet-zeitalter-der-unordnung,8693277>
6. Zakaria F. Ten Lessons for a Post-Pandemic World. Published by W. W. Norton & Company; October 6, 2020. – 320 p.
7. Piketty T. Capital in the XXI century / trans by Arthur Goldhammer, Harvard university press, 2014. – 452 p.
8. Rawls J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971. – 560 p.
9. Costa M. V. The Indeterminacy of Rawls’s Principles for Gender Justice / M. V. Costa// John Rawls. Debating the Major Questions / Ed. By J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. – Oxford University Press, 2020. – P.237–248.
10. Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy. An Introduction / W. Kymlicka. 2nd edition. – Oxford University Press, 2002. – 497 p.
11. Lowry Ch. Sen’s Capability Critique / Ch. Lowry// John Rawls. Debating the Major Questions / Ed. By J. Mandle, S. Roberts-Cadyeds. – Oxford University Press, 2020. – P. 170–182.
12. Gabarta A. The aftereffects of pandemic: social and economical aspects//https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/posledstviya-pandemii-koronavirusa/?sphrase_id=473850

13. Lopez-Claros A. COVID-19 shows we need to strengthen social protections. Retrieved from: <https://augustolopez-claros.blogspot.com/2020/06/covid-19-shows-we-need-to-strengthen.html>

14. The Earth Charter. Rezhim dostupu: <https://earthcharter.org/read-the-earth-charter/preamble/>

15. Filik N. V., Grabovs'ka G. M. Ekologichni vikliki v konteksti klimatichnih zmin ta uchast' Ukraïni v ìh podolanni. Naukovi praci Nacional'nogo aviacijnogo universitetu. Seriya «YUridichnij visnik «Povitryane i kosmichne pravo». 4(61). 2021. С.38-44.

16. OON zaklikaє svitovih lideriv ogolositì nadzvichajnij klimatichnij stan. Rezhim dostupu: <https://www.dw.com/uk/oon-zaklykaie-svitovykh-lideriv-oholosyty-nadzvychnyiklimatychnyi-stan/a-55918556>

УДК 101.1: 316

**«НЕ-ИДЕНТИЧНОСТЬ» КАК
ЭПИСТЕМОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП
ПОСТМОДЕРНИСТСКИХ ДИСКУРСОВ
СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ И
ЭСТЕТИКИ**

**«НЕ-ИДЕНТИЧНІСТЬ» ЯК
ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ДИСКУРСІВ
СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ЕСТЕТИКИ**

**“NON-IDENTITY” AS AN
EPISTEMOLOGICAL PRINCIPLE OF
POSTMODERN DISCOURSES OF SOCIAL
PHILOSOPHY AND AESTHETICS**

Ибрагимова М. Э.,

старший научный сотрудник отдела
Эстетики института Философии и
Социологии Национальной
академии наук Азербайджана,
доктор философии по философии
e-mail: ibrahimovam333@mail.ru

Ибрагимова М. Е.,

старший научный сотрудник
відділу Естетики інституту
Філософії та Соціології Національної
академії наук Азербайджану,
доктор філософії з філософії
e-mail: ibrahimovam333@mail.ru

Ibragimova M. E.,

Senior Researcher of the Department of
Aesthetics of the Institute of Philosophy and
Sociology of the National Academy of Sciences of
Azerbaijan, PhD in Philosophy
e-mail: ibrahimovam333@mail.ru

В статье анализируется принцип нетождества как эпистемологический принцип постмодернистских дискурсов социальной философии и эстетики. Цель исследования - продемонстрировать эстетическую природу социальных и социокультурных явлений и процессов и проиллюстрировать принцип нетождества как принцип, раскрывающий единство двух указанных дискурсов, процессов и явлений, являющихся общим референтное поле этих дискурсов. Анализ основан на работах Ж.Делеза и Н.Лумана. Изучение понятий «смысл», «событие», «коммуникация», «тождество», «различие», «отличие» в работах этих ученых позволяет сделать вывод о том, что 1) Социокультурные процессы и явления по своей сути являются «чистыми событиями». (в смысле Делеза) или коммуникации (в смысле Лумана). 2) В этом понимании при изучении социокультурных процессов и явлений мы имеем дело с явлениями эстетическими. Итак: 3) Социокультурные процессы и явления (как явления эстетические) поддаются адекватной концептуализации исключительно на основе принципа нетождества.

Ключевые слова: социальная философия, эстетика, рефлексивность, эпистемология, «Чистые события».

У статті аналізується принцип неідентичності як гносеологічний принцип постмодерністських дискурсів соціальної філософії та естетики. Метою дослідження є продемонструвати естетичну природу соціальних і соціокультурних явищ і процесів та проілюструвати принцип неідентичності як принципу, що розкриває єдність двох зазначених дискурсів, процесів і явищ, що є спільними референтне поле цих дискурсів. Аналіз базується на роботах Ж. Делеза та Н. Лумана. Вивчення понять «смысл», «подія», «комунікація», «ідентичність», «різниця», «розрізнення» у працях цих вчених дозволяє зробити висновок, що 1) Соціокультурні процеси та явища є по суті «чистими подіями». (у сенсі Делеза) або комунікації (у луманівському сенсі). 2) У такому розумінні при вивченні соціокультурних процесів і явищ ми маємо справу з естетичними явищами. Отже: 3) Соціокультурні процеси та явища (як естетичні явища) піддаються адекватній концептуалізації виключно на основі принципу ефлексивності.

Ключові слова: соціальна філософія, естетика, ефлексивність, гносеологія, «чисті події».

The article analyzes the principle of non-identity as an epistemological principle of postmodernist discourses of social philosophy and aesthetics. The purpose of the study is to demonstrate the aesthetic nature of social and socio-cultural phenomena and processes and to illustrate the principle of non-identity as a principle that reveals the unity of the two indicated discourses, processes, and phenomena that are the common referential field of these discourses. The analysis is based on the works of J. Deleuze and N. Luhmann. The study of the concepts “meaning”, “event”, “communication”, “identity”, “difference”, “distinction” in the works of these scientists allows us to conclude that 1) Sociocultural processes and phenomena are essentially “pure events” (in the Deleuze sense) or communications (in the Luhmannian sense). 2) In this understanding, in the study of socio-cultural processes and phenomena, we are dealing with aesthetic phenomena. So: 3) Sociocultural processes and phenomena (as aesthetic phenomena) lend themselves to adequate conceptualization solely on the basis of the principle of non-identity.

Keywords: social philosophy, aesthetics, reflexivity, epistemological, “Pure Events”.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Известно, что традиционные дискурсы социальной философии и социологии построены на основе принципа идентичности. Фундаментальными категориями этих дискурсов являются, как правило, понятия «общество», «социум», «социальное», «индивид», «сознание», «общественное сознание», «индивидуальное сознание», «человек». Речь идет обо

всех понятиях и концептах, которые возникают и легитимируются в контексте философии идентичности, то есть в контексте соответствующей эпистемологии (идентичности) и онтологии (идентичности). Вместе с тем, сами понятия «сознание», «сознание человека», «общественное сознание», «индивидуальное сознание», «поведение человека» и т.п. – это понятия, которые служат определенным контекстом легитимации дискурса идентичности в социальной философии и социологии в классическом (эссенциалистском и субстанциалистском) понимании этого феномена. Апеллируя к вышеперечисленным понятиям, модернистские дискурсы социальной философии и социологии фактически манифестируют эссенциалистскую и субстанциалистскую тенденции в социальных науках. Использование вышеперечисленных понятий всегда свидетельствовало о том, что теория идеологически «нагружена», и имеет самое непосредственное отношение к дискурсам политической борьбы за власть или перераспределение власти на основе определенной идеологии. Это – во-первых. И, во-вторых, использование этих понятий обнаруживает определенную имплицитную или эксплицитную идеологическую аксиоматику в основе социальной теории. Эта аксиоматика сводится к прагматической вере в то, что процессами и явлениями обозначаемыми понятиями «социальное», «общество», «социум» можно рационально управлять посредством тех или иных технологий, в том числе и, главным образом, управляя или оказывая влияние на «человека», «отдельных индивидов», «группы» («людей» или «индивидов»), коллективы, определенные социальные слои и т.д. При этом предполагается также, что во «внешнем мире» «реально» «существует» класс или вид автономных и дискретных явлений обозначаемых понятием «человек» и что это явление («человек») является внешним (объективным) коррелятом определенного компендиума знаний и наук. Иначе говоря, предполагается, что наука располагает определенным знанием о том, «что есть человек» и поэтому может (в принципе) предложить способы и методы управления им и влияния на его «поведение» и «сознание» и тем самым и – методы и способы управления обществом. Естественно, любая теория «рационального» управления «человеком» или попытки «рационального» влияния на «человека» (в единственном ли, множественном ли числе) будут исходить из определенной теории социальной идентичности. Управлять можно только тем, что предварительно идентифицировано. То, что не поддается идентификации, или то, что ей («рациональной идентификации») «не по зубам», не может стать объектом управления, влияния, «усовершенствования» и т.п. В целом то, что не идентифицируется в терминах той или иной конкретной

теории и идеологии, не может стать объектом, по меньшей мере, для данной теории или идеологии. А то, что обозначается понятием «человек» явно не поддается и не подлежит идентификации. Следует отметить, что верно и обратное: все, что поддается идентификации, определению и управлению – это не то, что обозначается понятием «человек», а всего лишь «нечто тому подобное». Резюмируя вышеизложенное, отметим, что традиционный дискурс социальной философии (и социологии), судя по его основным тезисам и положениям, ориентирован на то, что поддается идентификации в контексте ее основных понятий и терминов, то есть в контексте терминов «человек», «общество», «сознание», «общественное сознание», «индивидуальное сознание», «поведение человека». Ориентируясь на «человека» и «его сознание и поведение» в контексте эпистемологического принципа идентичности, социальная философия, не то, чтобы, «бьет мимо цели», она-таки «целится мимо цели». В этом смысле представители постмодернистской социальной философии, в частности, Ж.Делез, Н.Луманн, Ж.Деррида, М.Фуко и другие, избрали наиболее изящный и эффективный эпистемологический принцип исследования того, что обозначается вышеперечисленными понятиями «традиционной» эссенциалистской социальной философии. Это принцип не-идентичности или принцип «различия». И этот принцип не-идентичности практически объединяет дискурсы постмодернистской социальной философии и эстетики. Эта стратегия исследования социальных процессов и феноменов, обозначена еще Мишелем Фуко в начале его книги «Слова и вещи», где он описывает картину Веласкеса, которая для него (для Фуко) символизирует не только определенную перспективу изображения, но и, в целом, – определенную эпистемологическую перспективу. Последняя характеризуется, прежде всего, отсутствием субъекта, «который является одним и тем же». Фуко с исключительным изяществом и мастерством определяет сущность этой эпистемологической перспективы и резюмирует в конце первой главы своей книги: «Возможно, эта картина Веласкеса является как бы изображением классического изображения, а вместе с тем и определением того пространства, которое оно открывает. (...) Однако здесь... все указывает со всей непреложностью на существенный провал – на необходимое исчезновение того, что обосновывает изображение: того, на кого оно похоже, и того, на чей взгляд оно есть всего лишь сходство. Был изъят сам субъект, который является одним и тем же. И изображение, освободившееся, наконец, от этого сковывающего его отношения, может представлять как чистое изображение» [5, с. 60]. Картина Веласкеса здесь представляет собой исключительно удачную метафору эпистемологии не-

идентичности. Применительно к постмодернистской социальной философии, все сказанное означает, что она исследует то, что обозначается понятиями «человек», «общество», «сознание», но не реифицируя, не субстанциализируя все это. Она использует для всего этого совершенно иные термины и концепты, термины и концепты различия, неидентичности, в результате чего, попадает в цель: концептуализирует то, что с трудом поддается концептуализации и принципиально не поддается идентификации. Однако, констатация принципиальной невозможности идентификации процессов и явлений, обозначаемых понятиями «индивид», «социум», «общество», «человек», вовсе не равнозначна констатации невозможности («социокультурной») самоидентификации указанных процессов и/или явлений. Если выразиться, используя язык и термины делезовской социологии и социальной философии, то можно сказать, что осмысленную речь можно вести о «самопроизвольной и автохтонной процессуальности самоорганизации Я». Как формулирует это сам Ж.Делез, сингулярные субъективности «не объясняются никакой целью, они сами – производители всех целей». И имманентное состояние субъективности – это исходный хаос. Последнее (исходный хаос) рассматривается Делезом как доиндивидуальное и доперсональное состояние субъективности, как постоянно воспроизводящаяся процессуальность желаний, как потенциальная креативность («производство»). Как индивидуальное Я, так и социальность вообще рассматривается в этом контексте как контингентные продукты принципиально нелинейных процессов конструирования. Конкретные конфигурации социальности – как на индивидуальном, так и на интегральном уровнях – формируются (конституируются) вне линейного бинаризма. Делез определяет уровень индивидуальных неинтегрированных единичностей или сингулярностей как «хаос импульсов». Конституирование определенным образом структурированных социальных сред задается конкретными структурными конфигурациями неинтегрированных потоков сингулярностей. В этом контексте очень важное значение приобретает делезовская идея различия и соответствующий концепт («различие»). Упомянутая идея – это «не какая-то подобная привидению, туманная абстракция переживаемой вещи». Речь идет именно о реальной системе дифференциальных отношений, которая организует актуальные пространства, модусы времени и ощущения. Иначе говоря, речь идет о самом фундаментальном принципе самоидентификации и на индивидуальном, и на надындивидуальном уровнях. Чистое различие носит вневременный и внепространственный характер. Оно характеризуется как «виртуальное». Это определение не имеет отношения к компью-

терной «виртуальной реальности» информационного общества. Делезовское «виртуальное», по его собственному признанию, – это «реальное, которое не актуально, идеальное, которое не абстрактно». Оно ближе к тому, что Пруст определяет как «нечто неизменное, постоянное как в прошлом, так и в настоящем». Хотя «виртуальные идеи» Делеза внешне могут порождать ассоциации с платоновскими формами и кантовскими идеями чистого разума, они все же не имеют никакого отношения ни к оригиналам, ни к моделям, ни к копиям. Более того «виртуальные идеи» – это и не что-то, что выходит за пределы возможного опыта. Напротив, они как раз представляют собой условия актуального опыта, «внутреннее различие в самом себе», «имманентное различие». Как выразил это сам философ, «концепт, который формирует условия актуального опыта, идентичен объекту этого самого концепта». Ссылаясь на Канта и Шеллинга, Делез иногда называет свою философию трансцендентальным эмпиризмом. Но разница между последним и кантовским трансцендентальным идеализмом носит принципиальный характер. Ведь по Канту интеллектуальные категории, идеи чистого разума как пространство, время и причинность представляют собой необходимые условия опыта. Вне этих категорий никакой осмысленный опыт невозможен. И изъятие этих категорий из контекста опыта, порождает соблазнительные, но бессмысленные метафизические верования. Например, категория причинности, рассматриваемая вне границ возможного опыта, приводит к неверифицируемым спекуляциям о первопричине. Делез инвертирует умозрительные построения Канта: опыт не умещается в рамки наших представлений и концептуальных систем. Необработанный опыт различия предъявляет нам феномены, которые превосходят любые наши концепты, и заставляет нас изобретать новые концепты. Опыт различия актуализирует идею, освобожденную от наших прежних категорий. Тем самым, мы оказываемся перед необходимостью изобретать новые способы мышления. Такая эпистемология основана на идее «мышления без образа», мышления, которое определяется постановкой проблем, а не их решением. Такое мышление совершенно чуждо внутренней рациональности, оно актуализируется в сфере иррационального. Здесь больше сходства с теологией, нежели с традиционной наукой и соответствующими эпистемологическими принципами. Рациональное, любая форма разумности, держится на самой широкой, неограниченной основе иррационального. Иррациональное – это естественная почва рационального. Именно эти эпистемологические принципы определяют и концептуальное поле, в рамках которого мыслитель артикулирует свои идеи. В «Различии и повторении» это поле представлено такими концеп-

тами как «различие», «тождество», «повторение», «общность», «одинаковое», «сингулярность», «симулякр», «интенсивность». В контексте перечисленных концептов осмысливается и интерпретируется проблема идентичности. Осмысливая концептуальное различие, он обращается к учению Аристотеля. Свои рассуждения Делез начинает с того, что различие «между» двумя вещами лишь эмпирическое и поэтому соответствующие определения будут носить внешний характер. Читателю предлагается вообразить некую вещь, которая отличается, но при этом то, от чего она отличается, не отличается от нее. В качестве примеров автор приводит молнию, которая «отличается от темного неба, но должна тянуть его за собой, как если бы она отличалась от того, что неразличимо». Другой пример, к которому нас отсылают – «дно, которое как бы поднимается на поверхность, не переставая при этом быть дном». Эти примеры иллюстрируют авторскую идею о том, что «отличающееся противостоит не отличному от него, продолжая состоять в браке с тем, что с ним [2, с. 45]. Это позволяет ему утверждать, что различие – это состояние определения «как одностороннего различия» и что «его создают» или «оно создается», как в выражении «проводить различие». Делез обращает наше внимание на то обстоятельство, что категориальное (родовое) различие – это различие в аристотелевском смысле. Оно не может трансформировать в инаковость или в простое разнообразие. Различие сохраняет рефлексивность, утверждает Делез, лишь чтобы стать катастрофическим. Оно указывает на катастрофы: либо перерывы непрерывности в ряде подобий, либо непреодолимые пустоты между аналогичными структурами. И лишь в той мере, в какой оно указывает на катастрофы, различие остается понятием рефлексии и не становится подлинно реальным понятием. Рефлексивность и катастрофичность, таким образом, необходимо связаны в Различии так, что «одно без другого невозможно» [2, с. 52]. Эти же идеи «различия», «неравенства», «неравновесия», несколько иначе и в несколько ином концептуальном поле артикулируются в работах известного немецкого ученого Никласа Лумана. Так в своих рассуждениях о сущности коммуникации Луман утверждает, что понятия «действия» и «коммуникации» «обычно используются в отношении субъекта». Эти понятия, как правило, «предполагают автора, обозначаемого как индивид или как субъект, которому могут быть приписаны коммуникация или действие». Однако, указанное понятие («индивид» или «субъект»), представляет собой «пустую формулу для одного, самого по себе высоко комплексного факта, который выпадает из компетенции психологии и уже не интересует социологов». Луман отмечает, что «... ведь в конце концов, всегда были люди, инди-

виды, субъекты, которые действуют или же коммуницируют» [3, с. 114-124]. Но он противопоставляет этому свою точку зрения, которая заключается в том, что «коммуницировать может только коммуникация и что только в сети таких коммуникаций производится то, что мы понимаем, как действие» [3, с. 114-124]. Для того, чтобы лучше понять эту его мысль, следует обратить внимание на его рассуждения по поводу идентичности в его книге «Общество Общества»: «Предположения основанные на смысле систем, будто бы устойчивые во времени идентичности уже существовали изначально и будут существовать и в дальнейшем, и будто бы к ним можно было бы отнестись как к чему-то наличному, – являются самообманом. Всякая ориентация есть конструкция, различие, вновь актуализируемое при переходе от одного момента к следующему. Выйти за пределы этой констатации, которая поначалу звучит как голое утверждение (нет никакого смысла за пределами систем, которые используют и воспроизводят смысл как медиум), можно, если рассмотреть следствие операционной закрытости для отношений системы к операционно-недостижимому окружающему ее миру» [4, с. 46-47]. Далее Луман уточняет своё понимание онтологического и эпистемологического статуса концепта «идентичности» и подразумеваемого этим концептом феномена в более категоричной форме: «Итак, всякая идентичность должна пониматься как результат переработки информации или, применительно к будущему, как проблема. Идентичности «не существуют», они суть лишь функции упорядочивания рекурсивностей, так чтобы во всяком процессировании смысла можно было бы ретроспективно обращаться и предвосхищать нечто многократно используемое. Это требует избирательного сгущения и, одновременно, подтверждающего обобщения того, что в отличие от другого можно характеризовать как то же самое» [4, с. 47].

«Коммуникации» Лумана (которые не имеют цели) – это те же «чистые события» Делёза. В статье «Что такое коммуникация» читаем: «Коммуникация не имеет цели или же имманентной ей энтелехии. Она происходит или не происходит – и это всё, что можно о ней сказать. В этом отношении теория (социальных систем) следует не дуктусу Аристотеля, а скорее, стилю теории Спинозы. Само собой разумеется, что поскольку аутопоэзис функционирует, внутри коммуникационной системы могут образовываться целеориентированные эпизоды. Также как и сознание, которое может эпизодически устанавливать цели, но без того, чтобы такая установка целей была бы целью системы» [3, с. 114-124]. «Чистые события» по Делёзу также не имеют цели. Они нейтральны. Он пишет: «Парадокс чистого становления с его способностью ускользать от настоящего

– это парадокс бесконечного тождества: бесконечного тождества обоих смыслов сразу –будущего и прошлого, дня до и дня после, большего и меньшего, избытка и недостатка, активного и пассивного, причины и эффекта. Именно язык фиксирует эти пределы (например, конкретный момент, когда начинается избыток). Но также именно язык переступает эти пределы, разрушая их в бесконечной эквивалентности неограниченного становления (...). Отсюда и взаимообратимости, составляющие приключения Алисы (...) Все эти взаимообратимости – в том виде, как они проявляются в бесконечном тождестве, –имеют одно следствие: оспаривание личной самоидентичности (Алисы), утрату ею собственного имени. Потеря собственного имени – приключение, повторяющееся во всех приключениях Алисы» [1, с. 10-11]. Делёз поясняет, что гарантией идентичности («наличия собственного или единичного имени») является постоянство знания. Условиями личного Я являются мир и Бог. Но в процессе чистого становления (в событии) Бог, мир и Я утрачивают всякое тождество. Иначе говоря, не-идентичность («личная неопределённость») – это «объективная структура самого события», а не «сомнение, внешнее по отношению к происходящему» [1, с. 12]. Событие, согласно Делёзу, всегда движется в двух смыслах-направлениях одновременно и «разрывает на части следующего за ними субъекта» [1, с. 12]. Таким образом, событие разрушает не только здравый смысл, но и общезначимый смысл (без которого никакое тождество немислимо). Здесь речь идёт о разрушении смысла в классическом и модернистском понимании этого концепта. Но Делёз вводит иную концепцию смысла: «смысл как чистое событие» [1, с. 32]. Именно в качестве чистого события, смысл является условием и основой не-идентичности. И, когда речь идет об исследовании социокультурных процессов и феноменов, то именно «чистые события» или «коммуникации» как «чистые события» должны быть фокусом исследования. Как показывает довольно долгий опыт традиционной социальной философии, изучение социокультурных явлений, исходя из каких-то фиксированных, статичных смыслов и соответствующих идентичностей, которые конструируются на базе таких смыслов, не приводят к адекватному пониманию и описанию этих явлений. Внимательный анализ трудов Ж.Делёза, Никласа Лумана, Ж.Деррида, позволяют с лёгкостью усмотреть и понять, что социальные и социокультурные процессы и явления – это эстетические процессы и явления («чистые события» или «коммуникации» в лумановском понимании). На самом деле, эти явления и процессы, рассматриваемые как «чистые события» не имеют цели. Поэтому исследование и понимание этих феноменов и процессов возможно только на основе принципа не-идентичности.

Список использованных источников

1. Делёз Ж. «Логика смысла». М.: Академический проект, 2011.
2. Делёз Ж. Различие и повторение. Петрополис, 1998.
3. Луман Н. Что такое коммуникация? // Социологический журнал. 1995. №3. с.-с. 114-124.
4. Луман Н. Общество общества. М.: Логос, 2011.
5. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. М.: Прогресс. 1977.

References

1. Deleuze J. "The Logic of Meaning". M.: Academic project, 2011.
2. Deleuze J. Difference and repetition. Petropolis, 1998.
3. Luman N. What is communication? // Sociological journal. 1995. No.3. S.-S. 114-124.
4. Luman N. Society of society. M.: Logos, 2011.
5. Foucault M. Words and things. Archeology of the Humanities. M.: Progress. 1977.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 316.34

**ЛОКАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ****LOCALIZATION OF POLICY IN THE
CONTEXT OF MODERN SCIENTIFIC
RESEARCH**

Гончарук-Чолач Т. В.,
доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії та політології,
Західноукраїнський національний
університет (Україна, Тернопіль)
e-mail: cholachtanya@gmail.com
ORCID 0000-0001-5640-2605

Гурик М. І.,
кандидат історичних наук, доцент,
Західноукраїнський національний
університет (Україна, Тернопіль)
e-mail: cholachtanya@gmail.com
ORCID 0000-0001-5640-2605

Джугла Н. В.,
викладач, Західноукраїнський
національний університет
(Україна, Тернопіль)
e-mail: cholachtanya@gmail.com
ORCID 0000-0001-5640-2605

Goncharuk-Cholach T. V.,
doctor of Philosophy, Professor,
Head Department of Philosophy
and Political Science, Western Ukrainian
National University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: cholachtanya@gmail.com
ORCID 0000-0001-5640-2605

Gurik M. I.,
candidate of Historical Sciences,
Associate Professor, Western Ukrainian
National University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: cholachtanya@gmail.com
ORCID 0000-0001-5640-2605

Jugla N. V.,
teacher, Western Ukrainian
National University (Ukraine, Ternopil)
e-mail: cholachtanya@gmail.com
ORCID 0000-0001-5640-2605

У статті розглянуто проблему визначення політики на основі аналізу праць відомих зарубіжних вчених. Визначено політику як сукупність атрибутів, інститутів та органів влади, яка виступає не фрагментарним феноменом, а у повномасштабній

єдності сучасного суспільства. Показано, що єдність суспільства існує в силу існування політики. Виявлено неможливість існування будь-якого людського суспільства без політики, а значить, без політичного регулювання, яке в кожному суспільстві здійснюється по-своєму, що визначається не тільки засобами регулювання, а й тим, яким чином влада локалізується, вкорінюється в соціальних структурах цього суспільства. Наголошується на тому, що найпоширенішою формою локалізації влади є держава.

Ключові слова: політика, влада, суспільство, держава, політичне регулювання, соціальна спільнота, соціальний примус.

The article considers the problem of policy definition based on the analysis of the works of famous foreign scientists. Politics is defined as a set of attributes, institutions and authorities, which is not a fragmentary phenomenon, but in the full-scale unity of modern society. It is shown that the unity of society exists due to the existence of politics. The impossibility of the existence of any human society without politics, and therefore without political regulation, which in each society is carried out in its own way, which is determined not only by means of regulation, but also by how power is localized, rooted in social structures. It is emphasized that the most common form of localization of power is the state.

Keywords: politics, power, society, state, political regulation, social community, social coercion.

Постановка проблеми. Спроба визначення політики як сукупності атрибутів, інститутів чи органів влади (тобто здібності або право робити або змушувати робити що-небудь) може створювати враження про неї (політику) як про фрагментарний феномен, не здатний до єдності. Наше ж завдання полягає в тому, щоб зрозуміти, яким чином утворюється єдність суспільства. Якщо спробувати коротко висловити формулу єдності суспільства, то ми маємо право сказати: єдність суспільства існує в силу того, що існує політика. Однак, визнаючи факт неможливості існування будь-якого людського суспільства без політики, а значить, без політичного регулювання, не забуватимемо того, що саме це регулювання здійснюється по-своєму в кожному суспільстві. Це визначається не тільки засобами регулювання, а й тим, яким чином влада локалізується, вкорінюється в соціальних структурах цього суспільства.

Найбільш поширеною і очевидною формою локалізації влади, як відомо, є держава, яка утворює спеціалізований і диференційований апарат, покликаний якраз і виконувати функцію регулювання суспільних відносин. І ця функція є політичною. Відразу ж відзначимо, що зазначена функція може здійснюватися і без держави. Мова в даному випадку йде про примітивні, або архаїчні, товариства, в яких, звичайно ж, держави з його спеціалізованими і диференційованими апаратами не існувало, проте політичне регулювання здійснювалося у вигляді часом невидимого феномена у формі соціального контролю або примусу. Але це було на ранніх етапах історичного розвитку. У сучасних умовах в переважній більшості країн функція соціального регулювання здійснюється державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематику локалізації політики у різні періоди досліджували різні автори, такі як Платон, Аристотель, Т. Гоббс, П. Бурдьє, Н. Еліас, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, К. Девіс, П. Кластр, Ф. Теннісу, Р. Арон та інші. Проте цілісного систематизованого дослідження цієї проблеми, особливо того, що стосується цього питання в межах сучасного суспільства не існує.

Мега статті. Систематизувати підходи до розуміння політики, яка сприяє утворенню єдності суспільства на сучасному етапі розвитку держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. У будь-якому суспільстві регулювання соціальних взаємодій значною мірою здійснюється поверх приписів комплексного і детального права і різного роду офіційних заборон, тобто поверх приписів політичної влади. Таке регулювання соціальних взаємодій будується на основі норм і правил, які виробляються самою соціальною спільнотою. При цьому влада, яка отримує своє вираження у виробленні та нав'язуванні поваги цих норм і правил, нікому не належить (ні окремій людині, ні інституту). Функцію регулювання, або, кажучи мовою соціології, соціального примусу, виконує саме суспільство. Про це красномовно писав свого часу один з корифеїв і засновників соціології Еміль Дюркгейм. Говорячи, що способи мислення, діяльності та відчуття володіють тими примітивними властивостями, що існують поза індивідуальними свідомостями, Е. Дюркгейм писав: «Ці типи поведінки або мислення не тільки виходять за межі індивіда, але і наділені примусовою силою, внаслідок якої вони нав'язуються йому незалежно від його бажання» [4, с. 350].

Слідом за Е. Дюркгеймом ми можемо стверджувати, що «поза нами існує громадська думка, яка судить про всі наші потреби і більше того, таким же чином, як суспільство представлено в нас самих, воно протиставляється всередині нас нам самим в цих революційних натяках» [9, с. 215].

Диктуючи певну поведінку в конкретних умовах соціального примусу або сталості тієї чи іншої соціальної групи, соціальний примус може виконувати очевидну функцію політичного регулювання. Наведемо на підтвердження цього два приклади. Один з них пов'язаний з утвердженням у всіх суспільствах заборони на вчинення вбивства, що вносить значний внесок у справу соціального умиротворення. При цьому будь-яка форма соціального або політичного насильства, якщо вона вживається, здійснюється, як правило, на основі законодавства. Інший приклад пов'язаний з майже повсюдною заборонаю кровозмішення (інцесту), що виражається в забороні на сексуальні відносини між родичами.

Як показує практика, в більшості випадків соціальний примус здійснюється при опорі на релігію або концепцію моралі, яка, в свою чергу, тісно пов'язана з релігією. У підсумку виходить так, що релігія підсилює примус, забезпечуючи фактом своєї участі в примусі підставу цього примусу, що виходить далеко за межі поточного часу. Зазвичай, говорячи про соціальний контроль, вказують на «сукупність матеріальних і символічних ресурсів, якими володіє суспільство» [3, с. 45].

Соціальний контроль спонукає членів суспільства визнавати і поважати цілу серію фундаментальних відмінностей: дозволено/заборонено, нормальне/ девіантве, легітимне/нелегітимне і т.д. Потрібно сказати, що поняття «соціальний контроль» є більш широким, ніж поняття «соціальний примус» Е. Дюркгейма [9, с. 271]. Це пояснюється тим, що соціальний контроль включає в себе об'єктивні норми права. Розрізняють дві форми підпорядкування індивідів зазначеним нормам. По-перше, це сукупність так званих зовнішніх регуляторів, що представляють собою суб'єктивно сприймаються індивідами правила як нав'язуванні їм ззовні. Індивіди можуть сприймати їх як справедливі і тому підкоряються їм.

По-друге, існують так звані внутрішні регулятори. Мова в даному випадку йде про змінені індивідами правила. Процес інтеріоризації суспільного життя і засвоєння індивідами норм є результатом соціалізації, процесу, який розвивається за своїми схемами. Соціалізація отримує своє вираження, зокрема, в тому, що П. Бурдьє назвав габітусом. Під габітусом П. Бурдьє розуміє «систему диспозицій структури, схильні функціонувати як структури, тобто як принципи, що породжують і організують практики і уявлення, які можуть бути об'єктивно адаптованими до їх мети» [10].

П. Бурдьє розглядає габітус як «структуровану структуру». Процес інтеріоризації норм і правил соціального життя в Європі, як зазначив відомий соціолог і політолог Н. Еліас, розвивався під впливом, з одного боку, насильства, а з іншого – протидії з боку суспільства як способу регулювання соціального життя

[7, с. 302]. Є всі підстави вважати, що інтеріоризація (прийняття) індивідом соціальних норм може розглядатися як спроба своєрідного зменшення питомої ваги примусу в соціальному житті.

Підпорядкування існуючому громадському порядку в даному суспільстві може розглядатися з позиції лояльності громадян з цим порядком. При цьому той чи інший соціальний актор отримує моральну легітимність свого підпорядкування, яке здійснюється в ім'я, наприклад, цивільного початку або етики, а також на основі раціонального обґрунтування (в ім'я необхідності підтримки соціального життя) і т.д. [8, с. 387].

Крім поваги правил, органічно пов'язаних з мораллю, релігією або магією, інтеріоризація і натуралізація загальних соціальних норм або норм, властивих тій чи іншій соціальній групі, необхідно враховувати, яким чином склалася система ролей в даному суспільстві, яка бере участь в процесах соціального контролю. Було б великим спрощенням вважати, що примусовий характер тієї чи іншої соціальної ролі не залишає місця для маневру індивіда. Все відбувається так, як в театрі, де і запозичене поняття «роль». Втілюючи свою роль на сцені, актор театру діє відповідно з текстом п'єси, постановками режисера. Це факт, але, реалізуючи задум автора п'єси і режисера, актор, поза всяким сумнівом, має нехай відносно, але все ж свободу інтерпретації, яка може істотно змінювати роль від вистави до вистави, надаючи їй різні акценти в деталях [3, с. 48].

Точно так само відбувається і в політичному житті. Навіть володарі найвищих політичних постів, наприклад президента або глави уряду, обмежені в своїх діях рамками конституції і різного роду нормами і правилами, притаманними політичному життю даної країни. Однак, з огляду на співвідношення політичних сил в даній конкретній момент, політики можуть, а часом і повинні діяти на межі, а іноді і виходячи за рамки конституційних і правових обмежень. Слід сказати і про те, що соціальна роль, нав'язуючи соціальним акторам певну поведінку і позиції, виступає як своєрідний провідник поваги правил і поведінки, прийнятого в даному суспільстві. Крім того, подібно габітусу, поняття «роль» дозволяє осмислити артикуляцію індивідуальної поведінки і соціального примусу. При цьому немає необхідності висувати припущення (гіпотезу) про абсолютну інтеріоризацію і натуралізацію норм. Це означає, що будь-який соціальний актор може в певних межах «Грати свою гру». А тому примус тієї чи іншої соціальної ролі може розглядатися як інший, менш дорогий спосіб підпорядкування соціальним нормам [5, с. 402]. І це підпорядкування виявляється тільки частковим, що дозволяє індивіду зберігати своє «Я» і свою індивідуальність. Різноманітні неюридичні форми соціального контр-

оллю є багато в чому породженням сучасних західних суспільств, як би доповнюючи спосіб політичного регулювання. Однак в примітивних або архаїчних суспільствах функція політичного регулювання, як ми вже говорили, здійснювалася, по суті справи, різними формами соціального контролю. Про це свідчать роботи багатьох антропологів в різних країнах. Так, П'єр Кластер, французький антрополог, переконливо показав, що примітивні суспільства аж ніяк не були товариствами, в яких не було політики [11]. Це були товариства, в яких просто не було держави. Це підтвердили дослідження ряду авторів в 70–80-ті рр. ХХ ст. [3, с. 47].

Подальше поширення цих процесів за межі Європи визначалося тим, що державна форма політичної організації суспільства як всередині країни, так і на міжнародній арені полегшила умови експорту цих процесів.

Політичний характер примітивних товариств в сучасних умовах має, можна сказати, другорядний характер, хоча б тому, що майже у всіх сучасних суспільствах політична функція регулювання здійснюється спеціалізованим і диференційованим апаратом держави [6, с. 376].

Держава є однією з форм, хоча і панівною в сучасних умовах, здійснення політичної влади. Правда, ця влада істотно відрізняється за формою в кожному з товариств. Це багато в чому видається впливом феноменів диференціації, спеціалізації і автономізації політики.

Здійснення політичної влади вельми істотне, воно відрізняється від інших функцій, необхідних для існування і виживання соціальних груп. Так, функція політичного глави має тенденцію відділятися від функції релігійного глави. Потрібно враховувати і те, що для тієї і іншої функції характерна все більша спеціалізація [6, с. 380].

Паралельно з розвитком процесу спеціалізації отримує розвиток диференціація ролей і функцій. У сучасних західних суспільствах відбулася не тільки диференціація релігійних або економічних функцій влади, а й диференціація інститутів і персон, які здійснюють політичну владу. А оскільки політична влада здійснюється відтепер через сукупність спеціалізованих інститутів і ролей, вона стає все більш автономною.

Автономізація політичної влади здійснюється по відношенню до інших форм авторитету і соціальної влади. Більш того, політична влада прагне бути незалежною в своїх діях, а також в своїй мотивації і легітимності. Це неминуче призводить до автономізації політичної влади по відношенню до різного роду соціальних сил і груп суспільства, а також по відношенню до різних представників влади. Не дивно, що сучасна держава все більше відрізняється від всіх тих, хто обслуговує цю державу. Ці останні не є її (держави) власниками.

Держава існує і діє багато в чому незалежно від них, об'єкт, який стабілізує та увіковічує систему ролей, названий нами процесами (спеціалізації, диференціації, автономізації) бере участь по-різному в тому, що називається інституціоналізацією політичної влади [1, с. 370].

Включення в історичний рух в напрямку диференціації та спеціалізації політичної влади, необхідно розглядати в контексті двох «важких» тенденцій історичного розвитку людських суспільств.

Цей рух може бути розглянуто і з позицій глобального процесу розподілу суспільної праці, що вивчав ще Е. Дюркгейм. Відзначимо, що цей історичний довготривалий процес не є результатом реалізації добровільно створеного або усвідомленого акторами соціального проекту. Він є фактичним станом, універсальною, за Дюркгеймом, тенденцією, яка може перетворюватися в більш-менш ясно виражений закон. Ця універсальна тенденція неминуче веде до комплексифікації товариств [5, с. 425].

Немає необхідності доводити той факт, що зростання об'єму і щільності соціальних груп веде до трансформації природи соціальних відносин і зв'язків, які об'єднують індивідів. Еволюція товариств, таким чином, відзначена посиленням поділу суспільної праці.

У примітивних суспільствах затверджується механічна солідарність. Для неї характерне наступне: однаковість відносин індивідів до суспільства, їх схожість, особливо за індивідуальною свідомістю, яка повністю підпорядковується свідомості колективній, що створює ситуацію, коли люди пов'язані між собою подібно «соціальним молекулам», які не мають можливості для «власних рухів». Е. Дюркгейм, зокрема, писав: «Солідарність, впливає з подібності, досягти свого максимуму і тоді, коли колективна свідомість точно покриває всю нашу свідомість і збігається з нею у всіх точках; але в цей момент наша індивідуальність дорівнює нулю» [4, с. 341].

У суспільствах, в яких утвердився активний поділ суспільної праці, солідарність стає органічною. Така солідарність передбачає, що люди відрізняються один від одного, мають свою власну сферу діяльності, своєрідну індивідуальну свідомість і, отже, є особистостями. Вплив суспільства на індивіда не втрачається, але колективна свідомість залишає відкритою частину індивідуальної свідомості, яку вона не може регламентувати. Звернемося знову до спадщини Е. Дюркгейма: «І чим ширша ця сфера, тим сильніший зв'язок, що впливає з цієї солідарності» [5, с. 217].

У суспільствах з механічною солідарністю домінує репресивне право з усіма наслідками, що впливають для свободи індивіда. Це право спирається на силу, а не на повагу до нього людей. А тому таке право неминуче набуває

каральної спрямованості, що виражається в зневазі до особистості людини, в обмеженні його свобод, в жорсткості покарання.

Принципово інший тип порядку затверджується в суспільстві з органічною солідарністю. Тут порядок ззовні підтримується законом, а зсередини тим, що індивідуальна свідомість має самостійну значимість у функціонуванні індивіда, діяльність якого стає все більш спеціалізованою і особистісною. Е. Дюркгейм зазначає, що в такому суспільстві необхідно поділяти всю правосвідомість, яка дозволяє на практиці порівнювати свої права з правами інших людей: «Для того, щоб людина визнала права іншої не тільки в логіці, а й в практиці життя, потрібно було, щоб вона погодилася обмежити свої права, і, отже, це взаємна згода могла бути зроблена тільки в душі взаєморозуміння і згоди» [5, с. 321].

Будь-яке суспільство, як вважає Е. Дюркгейм, в залежності від стану функціонування своїх структур може перебувати в нормальному або патологічному стані. Основна причина патології – неправильний поділ праці, який, в свою чергу, веде до аномії.

Аномія проявляє себе в функціональному різногосі елементів соціальної структури, в конфліктах між поколіннями і соціальними групами, в девіантній поведінці, втрати волі до життя, прагненні втекти від реальності. У політиці аномія проявляє себе в смуті, політиканстві, дифузії влади, появі безлічі «рятівників» вітчизни [5, с. 56]. Дюркгейм прямо вказує на прямиий зв'язок аномії і анархії.

Слід підкреслити, що соціальні зв'язки складаються не спонтанно. Вони виробляються суспільством і стають очевидними через вплив інституту соціалізації. Підхід Е. Дюркгейма отримав подальший розвиток в творчості Фердинанда Теннісу, який розрізняє два стани соціальних відносин: спільність (Gemeinschaft), в якій ці відносини ґрунтуються на емоційності, душі групи і взаємному знанні один одного, і суспільстві (Gesellschaft), в якому соціальні відносини є формальними, штучними і заснованими на інтересі [5, с. 81].

Зростаюча інституціоналізація політики, вищою формою якої стає бюрократична держава, вписується чим далі, тим більше в процес раціоналізації діяльності та поведінки соціальних акторів, чому значну увагу в своїй творчості приділив М. Вебер. Раціоналізація охоплює, по суті справи, всі сторони соціального життя. У науці, наприклад, вона характеризується розширенням використання математики і експерименту; в економіці – посиленням ролі робіт по передбаченню тенденцій подальшого розвитку і максимізації рентабельності, прибутку і т.д.: в адміністративній та політичній сфері в появі і зростанні бюрократії, яка, за Вебером, являє собою ідеальний тип раціонального управління, при якому першочергового значення набуває компетентність

чиновників; раціональність в області права ґрунтується на загальних універсальних принципах і т.д. [12].

У житті сучасного суспільства стверджується, крім сказаного, раціоналізація індивідуальної поведінки людей. Раціоналізація, згідно Н. Еліас, властива не тільки людям, а й історії сучасних суспільств. Для цих товариств характерний розвиток самоприниження, яке спрямоване, з одного боку, проти вивільнення пристрастей і неусвідомлених прагнень, а з іншого – на контроль над ними за допомогою зовнішнього примусу як способу регулювання соціальних відносин [8, с. 321].

Процес зростаючої раціоналізації життя супроводжує процес, який М. Вебер назвав «розчаруванням в світі». Протягом тривалого часу західні суспільства перед лицем наростаючого впливу розуму характеризуються відступом в соціальному світі таємничості, магії. Так, пояснення виникнення світу як творіння Бога відступає перед науковими інтерпретаціями виникнення життя на Землі; посуха не розглядається тільки як покарання Бога за гріхи людей; успіхи медицини залишають в минулому віру в чудотворну силу різного роду шаманів і чаклунів і т.д. Те ж саме можна сказати і про політику. Повсюдно в світі затверджуються політичні режими, засновані на розумі (демократія). Демократія змінює способи панування, засновані на вірі в божественне або природний порядок (або волю) [12].

Передбачуваність світу, здатність людини все в більшій мірі впливати на природу неминуче ведуть до демістифікації цього світу, до зменшення місця в ньому для магії і священного, що може вести до втрати сенсу. Про це красномовно писав Р. Арон: «Те, що примножує простір, в якому ми живемо, – це розчарування в світі. У цьому світі, позбавленому своєї чарівності, людські суспільства рухаються до все більш раціональної і все більш бюрократичної організації» [2, с. 453].

Висновки. Таким чином, у сучасному суспільстві регулювання соціальних взаємодій будується на основі норм і правил, які виробляються самою соціальною спільнотою. Функцію регулювання, при цьому, виконує саме суспільство. Важливим у такому політичному регулюванні належить соціальному примусу або сталості тієї чи іншої соціальної групи. При цьому будь-яка форма соціального або політичного насильства, якщо вона вживається, здійснюється на основі законодавства.

Список використаних джерел

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. К.: Юніверс, 2004. 392 с.
2. Арон Р. Опиум интеллектуалов. М.: АСТ, 2015. 480 с.
3. Гончарук-Чолач Т. В., Джугла Н. В. Політична соціологія: навчальний посібник. Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2018. 250 с.

4. Дюркгейм Є. Метод соціології. Західно-європейська соціологія XIX-XX століть. М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. С. 309-365.

5. Дюркгейм Є. О разделении общественного труда. М.: Канон, 1996. 432 с.

6. Дюркгейм Є. Самоубийство. Західно-європейська соціологія XIX-XX століть. М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. С. 366-388.

7. Елиас Норберт. Общество индивидов. М., 2014. 325 с.

8. Елиас Норберт. О процессе цивилизации: Социогенетические и психогенетические исследования. М.; СПб, 2015. 415 с.

9. Публічна політика: навч. посіб. К.: НАДУ, 2016. 340 с.

10. Byrdie P. La Misere du Monde. Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_655.htm

11. Clastres Pierre French Marxists and their Anthropology (Les marxistes et leur anthropologie). Guarani. 1978.

12. Weber M. Politik als Reruf. Vortrage vor dem Freistudentischen Bund. Zweites Vortrag. Munchen und Leipzig, 1919.

References

1. Aron R. Etapy rozvytku sotsiologichnoyi dumky. (2004). [Stages of development of sociological thought]. K.: Yunivers. 392 s.

2. Aron R. Opyum yntellektualov. (2015). [Opium of intellectuals]/ M.: AST. 480 s.

3. Goncharuk-Cholach T., Dzhuhla N. Politychna sotsiologhiya: navchal'nyy posibnyk. (2018). [Political Sociology: Textbook]. Ternopil: TNEU "Economic Thought". 250 p.

4. Dyurkgeym È. Metod sotsiologii. (1996). [Method of sociology]. Zapadno-yevropeyskaya sotsiologiya XIX - XX vekav. M.: Izdaniye Mezhdunarodnogo Universiteta Biznesa i Upravleniya, S. 309-365.

5. Dyurkgeym È. O razdelenii obshchestvennogo truda. (1996)/ [On the division of social labor]. M.: Kanon. 432 s.

6. Dyurkgeym È. Samoubiystvo. (1996). [Suicide]. Zapadno-yevropeyskaya sotsiologiya XIX - XX vekav. M.: Izdaniye Mezhdunarodnogo Universiteta Biznesa i Upravleniya. S. 366-388.

7. Élias Norbert Obshchestvo idividov. (2014). [Society of Individuals]. M. 325 s.

8. Élias Norbert O protsesse tsivilizatsii: Sotsiogeneticheskiye i psikhogeneticheskiye issledovaniya. (2015). [On the Process of Civilization: Sociogenetic and Psychogenetic Studies]. M.; SPb. 415 s.

9. Publichna politika: navch. posib. (2016). [Public policy: navch. Posib]. K.: NADU. 340 s.

10. Byrdie P. La Misere du Monde. Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_655.htm

11. Clastres Pierre French Marxists and their Anthropology (Les marxistes et leur anthropologie). Guarani. 1978.

12. Weber M. Politik als Reruf. Vortrage vor dem Freistudentischen Bund. Zweites Vortrag. Munchen und Leipzig, 1919.

УДК 327.56

КОНФЛІКТ У ПІВДЕННО-КИТАЙСЬКОМУ МОРІ ЯК ВИКЛИК КРАЇНАМ АСЕАН**CONFLICT IN THE SOUTH CHINA SEA AS A CHALLENGE TO THE ASEAN COUNTRIES**

Крупеня І. М.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
та туризму Київського міжнародного
університету (Україна, Київ)
e-mail: 24tokiss@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

Ленський А. П.,
студент кафедри міжнародних відносин
та туризму Київського міжнародного
університету (Україна, Київ)
e-mail: lenskiart@ukr.net

Krupenya I. M.,
Candidate of Political Sciences, Associate
Professor, Department of International Relations
and Tourism, Kyiv International University
(Ukraine, Kyiv), e-mail: 24tokiss@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3336-974X>

Lenskyi A. P.,
student of Department of International
Relations and Tourism, Kyiv International
University (Ukraine, Kyiv)
e-mail: lenskiart@ukr.net

У статті розглядається історія виникнення та подальший розвиток територіального конфлікту у Південно-Китайському морі, аналізуються позиції і підходи АСЕАН та окремих учасників – сторін конфлікту щодо його врегулювання, відзначається роль АСЕАН, як міжнародної організації, у розробці дієвого механізму вирішення територіальних спорів та забезпеченні безпеки у регіоні.

Доведено, що конфлікт у Південно-Китайському морі сьогодні залишається одним з небезпечних осередків напруженості у Південно-Східній Азії та у світі цілому. Країни, які беруть участь у конфлікті, вже тривалий час ведуть переговори, але досі не змогли знайти прийнятні рішення та компроміси. Зазначено, що актуальність проблеми значно посилюється через загальне загострення ситуації на глобальному рівні, у тому числі у відносинах між провідними державами, передусім КНР і США.

Ключові слова: АСЕАН, АТР, КНР, Південно-Китайське море, територіальний конфлікт, США.

The article examines the history of the emergence and further changes of the territorial conflict in the South China Sea, analyzes the positions and approaches of ASEAN and individual participants – conflict's parties to its settlement, notes the role of ASEAN as an international organization in developing an effective mechanism for resolving territorial disputes and ensuring security in the region.

It has been proven that the conflict in the South China Sea remains one of the most dangerous sources of tension in Southeast Asia and the world in total. The countries involved in the conflict have been negotiating for a long time but have not yet been able to find acceptable solutions and compromises. It is noted that the urgency of the problem is significantly intensified by the general aggravation of the situation at the global level, including the relations between leading countries, especially China and the United States.

Keywords: ASEAN, ATR, China, South China Sea, territorial conflict, USA.

В умовах відносно стабільної обстановки навколо територіальних суперечок всередині самої АСЕАН, однією з проблем, яка негативно впливає на загальну політичну і військово-політичну ситуацію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (далі – АТР) та на міжнародну безпеку у цілому, а також викликає напруженість і затяжні дипломатичні конфлікти, є невирішеність територіального питання щодо островів Спратлі (Наньша) і Парасельських островів (Сіша) та проходження кордонів на континентальному шельфі в районі Південно-Китайського моря, на які одночасно претендують низка країн АСЕАН (В'єтнам, Філіппіни, Індонезія, Бруней, Малайзія), а також країни, які не входять до зазначеної організації – Тайвань та ключовий учасник конфліктної ситуації – Китай.

Слід зазначити, що конфлікт у Південно-Китайському морі тривалий час був поза особливої уваги з боку міжнародного співтовариства. Пекін, захопивши ще у 1956 році частину Парасельських островів, постійно робив спроби розширити зону контролю та у результаті військової операції напочатку 1974 року опанував майже усі Парасельські острова, які знаходилися під патронатом тодішнього Південного В'єтнаму. У подальшому Китай продовжив експансію і на острова Спратлі та у середині 90-х років поступово встановлював контроль над одним островцем за іншим. Жодні спроби врегулювати територіальні суперечки політико-дипломатичним шляхом успіхів не зазнали, а сам конфлікт поступово перетворився з двостороннього між КНР і В'єтнамом у багатосторонній, зачепивши інтереси багатьох країн АСЕАН.

Практично кожна з країн регіону, яка була втягнута у територіальні спори, намагалася підтвердити свої претензії власною військовою присутністю на островах в районі Південно-Китайського моря. Зайнявши той чи інший острів, військові контингенти одразу ж приступали до обладнання території в оперативному плані: зводилися бараки, тимчасові вогневі точки, причали, злітно-посадочні смуги. В'єтнам, Малайзія і Філіппіни також почали зміцнювати власні позиції, зокрема, встановили на деяких островах, які вони вважали своїми, апаратуру спеціального призначення – ма-

логабаритні РЛС спостереження за морськими і повітряними об'єктами. Індонезія нарощувала збройний контингент на островах Натуну, Тайвань – на острові Тайпінідао. Проте кожна із сторін намагалася уникати будь-яких збройних сутичок, які могли б призвести до широкомасштабного конфлікту між ними.

Новим етапом розвитку вказаного конфлікту став 2009 рік, коли Пекін у листі до ООН офіційно відзначив так звану «лінію 9-ти пунктирів», за допомогою якої без правових підстав було оголошено про належність до Китаю майже 80% акваторії Південно-Китайського моря [1]. На сьогодні Китай демонструє політику повного ігнорування законних прав і інтересів прибережних країн. Так у 2013 році китайський уряд без жодного узгодження ввів нові правила рибальства, які зобов'язували іноземні судна отримувати офіційний дозвіл на перетин кордону та рибний промисел у водах, на що Китай розповсюджує незаконну юрисдикцію. Зазначене одностороннє рішення було осуджено урядами інших країн та змусило включити проблему Південно-Китайського моря до найактуальніших питань порядку денного регіональної політики АСЕАН.

Наступним кроком у подальшій ескалації конфлікту стало рішення китайського уряду, яке було прийнято на початку 2014 року, про початок проведення геологорозвідувальних робіт з пошуку нафти у водах, які, відповідно до конвенції ООН з морського права 1982 року, належать до СРВ. Тим самим Пекін фактично приступив до впровадження стратегії поступового затвердження своїх прав на спірні води Південно-Китайського моря шляхом «fait accompli», тобто, ставлячи перед доконаним фактом.

На сьогодні китайські нафтові компанії спільно з іноземними партнерами при підтримці ВМС КНР активізували розвідування та видобуток нафти і газу у спірних районах Південно-Китайського моря. При цьому, на законодавчому рівні були внесені зміни до стратегії розвитку нафтової галузі КНР з тим, щоб у першу чергу зайнятися розробкою нафтових ресурсів Південно-Китайського моря, потім, по мірі їх виснаження, перенести акцент на нафтовидобуток у прибережних районах Китаю і лише в останню чергу розпочинати освоєння нещодавно відкритих родовищ у континентальній часті країни. Першочерговими об'єктами розробки були визначені нафтогазові структури у водах островів Ванань, Цзенму і Балаван архіпелагу Спратлі. Крім того, у прискореному порядку було створено три китайських спеціалізованих компанії, які мають права не тільки на нафтовидобуток у межах «традиційного морського кордону», а також можуть оголошувати тендери на розробку свердловин за участю іноземних компаній та здійснювати розвиток відповідної виробничої інфраструктури на островах. З метою реалі-

зації вказаної стратегії китайською стороною у короткий термін було побудовано морську бурову платформу, яка спроможна проводити свердління на глибину 1,5-2 км, а також прискорено реалізацію контракту Китайською національною нафтогазовою корпорацією з американською компанією «Кренстоун» під назвою «Ванань-бей-21», забезпечено заходи безпеки реалізації контракту шляхом патрулювання акваторії китайськими військовими кораблями [2].

Новим елементом політики Китаю стосовно акваторії Південно-Китайського моря стала реалізація програми штучного територіального розширення островів з метою збільшення морського простору, розраховуючи на те, що це автоматично розширить китайський кордон як мінімум на 12 морських миль. Останнім часом спостерігається відкрита мілітаризація островів з боку Китаю, який встановив системи протиповітряної оборони і протикорабельних ракет на штучно створених островах на рифах Субі, Місчіф і Вогняний Хрест у південній частині архіпелагу Спратлі, а також на найбільшому з Парасельських островів Вуді айланд, що надає можливість контролювати усі комунікації Південно-Китайського моря. Загалом у вказаному регіоні знаходиться 27 китайських військових баз, які обладнані злітно-посадковими смугами та оснащені крилатими ракетами радіусом дії понад 600 км. Такими заходами китайська сторона призвичаює міжнародну спільноту до ідеї належності Китаю усіх островів Спратлі.

Таким чином КНР претендує практично на весь архіпелаг Спратлі відповідно до так званої «лінії 9-ти пунктирів», яка визначає зону китайських інтересів від материкового Китаю майже до екватору, а саме до побережжя Малайзії та Брунею.

Усі країни АСЕАН, які втягнуті у територіальні суперечки навколо островів у Південно-Китайському морі, мають власну історію залучення до вказаного конфлікту та підходи до його врегулювання.

В'єтнам, зокрема, наголошує на тому, що Парасельські острова і частина островів архіпелагу Спратлі є історично традиційним місцем рибного промислу. Водночас, Ханой наполягає на тому, що конфліктні ситуації мають вирішуватися виключно у рамках сучасного міжнародного права. Тому більшість островів належить саме йому, оскільки вони знаходяться поблизу його берегів і на значній відстані від Китаю. СРВ, посиляючись на положення Конвенції ООН з морського права від 1982 року, засуджує будь-які дії Китаю, які порушують права В'єтнаму на виключно економічну зону на відстані 200 морських миль від вихідної лінії. До чергового сплеску напруженості призвела поява влітку 2019 року у водах в'єтнамського континентального шельфу довікола рифу Титінь (Vanguard Bank) китайсько-

го науково-дослідницького корабля «Haiyang Dizhi-8» для проведення геологорозвідувальних робіт, що викликало низку політико-дипломатичних кроків з боку керівництва СРВ, а також впровадження В'єтнамом «нетрадиційних» інструментів протидії шляхом направлення підрозділів бойових пловців для встановлення штучних перешкод у спірних районах Південно-Китайського моря, зокрема рибальських сіток та плаваючих об'єктів, які заважали роботі китайського судна.

Філіппіни обстоюють такий принцип розв'язання проблеми: кожен спірний острів має бути переданий під управління країни, яка знаходиться найближче до нього. Проте кожен управитель повинен дати право якірної стоянки та «інших мирних дій» суднам решти сусідніх держав. Водночас, Філіппіни, за прикладом інших країн, посилаються на Конвенцію ООН з морського права, яка дозволяє острівним державам встановлювати виняткову економічну зону шириною 200 морських миль. До 2014 року Філіппіни вели нафто- та газовидобуток на ділянках, розташованих навколо острова Палаван у морі Сулу, а також поблизу Тростникового Берегу (Reed Bank) в Південно-Китайському морі, але через територіальні претензії Китаю були вимушені припинити видобуток та подати позов до арбітражу Гаазького суду, який у 2016 році задовольнив позов Маніли, відкинувши усі домагання Пекіна. Разом з тим Китай категорично відкинув рішення Гаазького суду, що значним чином посилює ризик конфлікту у Південно-Китайському морі.

Досить напруженими залишаються відносини і між іншими територіальними суперниками, зокрема, безпосереднє між Малайзією та Індонезією, і окремо вказаними країнами з КНР, які претендують на одну групу островів. Переговори щодо двох островів Спратлі, розташованих поблизу малайзійського східного штату Сабах на острові Борнео, безрезультатно тривають вже чверть століття. Уряди Малайзії та Індонезії домовилися уникати погіршення відносин у зв'язку з проблемою островів. Малайзійська сторона зазначає, що питання управління островами не може розв'язуватись шляхом демонстрації сили або актів агресії, тому пропонує передати спірне питання на розгляд Міжнародного Суду в Гаазі. Джакарта віддає перевагу двостороннім дипломатичним контактам замість звернення до міжнародних юридичних інституцій. Проте Малайзія розмістила військову авіа базу на острові Лаян, що призвело до фактичного закріплення цієї території. Що стосується територіальних суперечок з КНР, Малайзія та Індонезія дотримуються загального підходу з необхідності дотримання норм міжнародного права, насамперед, Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Слід зазначити, що суперечки довкола островів викликані не стільки історичними і

правовими аргументами сторін, скільки економічними інтересами, передусім тим, що на островах і в межах шельфу відкрито багаті родовища нафти, природного газу та інших корисних копалин. За результатами геологорозвідувальних досліджень найбільш багатими є нафтогазові родовища у південній частині моря в акваторії архіпелагу Спратлі поблизу островів Цзенму (Zengmu), Шаба (Shaba), Ванань (Wangan), Палаван (Balawang), де нараховується понад 50 нафтових і 30 газових родовищ, запаси яких складають 1,07 млрд. тон нафти і 3,2 трлн. куб. м газу, що надає можливість щорічно видобувати до 46,4 млн. тон вуглеводневої сировини. У північній часті моря виявлено 20 нафтових і 8 газових структур з геологічними запасами у 600 млн. тон нафти і 300 млрд. куб. м газу, які спроможні забезпечити щорічний видобуток 17 млн. тон нафти і 6 млрд. куб. м газу. У західній часті відкрито 4 нафтородовища, які можуть забезпечити видобування 15-20 млн. тон нафти за рік. На сході виявлено три нафтогазові структури з геологічними запасами понад 100 млн. тон нафти, що надає можливість щорічно здобувати до 1,5 млн. тон сировини. Останнім часом КНР та прибережні країни активізували видобуток нафти у цьому районі та одноосібно захопили понад 40 островів та почали їх реальне освоєння, практично розділивши між собою архіпелаг Спратлі. В освоєнні акваторії Південно-Китайського моря беруть участь корпорації із 7 країн, включаючи США, РФ, Японію і Нідерланди, які направили в цей район техніку і спеціалістів. Обсяг тільки прямих інвестицій понад 1 млрд. доларів США, що має стійку тенденцію до збільшення.

Неурегульованість питання з визначення морських кордонів у вказаному районі значно перешкоджає освоєнню ресурсів Південно-Китайського моря. Після відкриття нафтових родовищ на шельфі моря, країни регіону активно включилися у боротьбу за належність островів, пред'являючи територіальні претензії на понад 800 тис. кв. км, насамперед, до КНР, яка в одноосібному порядку оголосила всю акваторію Південно-Китайського моря «традиційним китайським морським кордоном». З них на понад 500 тис. кв. км у південній частині моря претендують Філіппіни, і практично на весь «китайський сектор» (260 тис. кв. км) островів Спратлі – В'єтнам, Малайзія, Філіппіни і Бруней. На сьогоднішній день Китай і В'єтнам вважають своїми по 21 острову і рифу цього архіпелагу, по 9 – Філіппіни і Малайзія. Низка острівних територій зайнята китайськими, малайзійськими, в'єтнамськими, філіппінськими і тайванськими гарнізонами.

Треба підкреслити, що країни АСЕАН неодноразово виявляли унікальну здатність вирішувати або стримувати проблеми, які пов'язані з територіальними суперечками і

конфліктами, що було особливо притаманне у період 60-х і 70-х років, коли періодично виникали збройні сутички, передусім, між Таїландом і Камбоджею, Сінгапуром і Малайзією, Таїландом і М'янмою, Малайзією та Таїландом. Саме тому у тексті Декларації з нагоди 50-річчя АСЕАН наголошується на прихильності організації до підтримки та зміцнення миру, безпеки та стабільності, «включаючи мирне врегулювання спорів відповідно до міжнародного права» [3].

За роки існування АСЕАН прийняла низку основоположних документів з ключових аспектів безпеки, у результаті чого, був розроблений унікальний механізм з врегулювання проблемних питань, у тому числі з територіальних і прикордонних спорів. Характерна риса підходу АСЕАН до територіальних проблем полягає у тому, що у якості основної мети ставиться не врегулювання причин їх виникнення та примирення сторін, а забезпечення умов, при яких вказані суперечки не мали би можливості загрожувати безпеці та розхитувати єдність АСЕАН [4].

Виходячи з вказаної мети, можна визначити наступні напрямки зусиль АСЕАН стосовно територіальних спорів:

1. Максимальне обмеження ролі і місця АСЕАН стосовно учасників спорів, надання підтримки двостороннім зусиллям з врегулювання існуючих суперечок та їх посилення за рахунок відповідних механізмів, що діють у рамках АСЕАН.

2. Розмежування сфер компетенції між АСЕАН з одного боку, та членами організації – сторонами конфлікту з іншого. При цьому, питання налагодження співробітництва та взаємодії віднесено до повноважень АСЕАН, а наявні суперечки – до компетенції сторін конфлікту. Подібний розподіл функцій надає можливість АСЕАН виявляти та локалізувати джерела напруги, а суть суперечок становляться предметом перемовин залучених сторін при неухильному дотриманні принципу невтручання іншими членами Асоціації.

3. Розробка норм і ліній поведінки сторін – учасників спорів, де ключовими вимогами АСЕАН є відмова від загрози або застосування сили та врегулювання спірних питань і конфліктів мирними засобами.

4. Надання учасникам спорів виключного права ініціювати питання про започаткування процесу врегулювання та вибору його формату. При цьому найкращим варіантом організації процесу в АСЕАН прийнято вважати прямі двосторонні перемовини між сторонами – учасниками спорів при одночасному проведенні консультацій з іншими членами АСЕАН.

5. Відмова від участі інших позарегіональних держав у посередництві з врегулювання суперечок між країнами АСЕАН і КНР.

Таким чином, відносно до учасників спорів, АСЕАН виступає у ролі «зовнішнього се-

редовища» та своєрідної «буферної зони», яка визнана забезпечити умови для врегулювання спірних регіональних проблем у рамках самого регіону, без зовнішнього втручання [5].

У цьому контексті членами АСЕАН ставиться завдання формування «спільноти безпеки», під яким прийнято вважати групу держав, «учасники якої розробили та протягом тривалого часу діють тільки мирними засобами, які виключають застосування сили для врегулювання між ними спорів, що виникають» [6].

Проблема формування спільноти безпеки, як основного формату для врегулювання територіальних спорів, отримала новий імпульс під час 26-го саміту АСЕАН, що відбувся у грудні 2015 року у м. Куала-Лумпур, Малайзія. У програмному документі форуму «Бачення АСЕАН на період до 2025 року» сформульована стратегічна мета перетворення АСЕАН у «регіон, в якому розбіжності і спори вирішуються виключно мирними засобами, без загроз і застосування сили шляхом впровадження механізмів мирного врегулювання, затвердження мір довіри, превентивної дипломатії та мирних ініціатив з врегулювання конфліктів» [7].

За цих обставин, китайський уряд наголошуючи на тому, що питання забезпечення територіального суверенітету є головним пріоритетом для КНР, чітко усвідомлює, що активне освоєння КНР ресурсів Південно-Китайського моря викликати гостру реакцію з боку прибережних країн та посилюватиме напругу в АТР. Тому Пекін вимушений дотримуватися лінії на виважене вирішення проблеми Південно-Китайського моря, що може забезпечити стабільність і мир у регіоні.

Позаяк Китай прагне вирішувати територіальні питання на двосторонньому рівні, де домінування КНР є особливо відчутним, країни АСЕАН прагнуть перевести переговорний процес у русло АСЕАН-КНР. Одним з стримуючих факторів, який країни АСЕАН вміло використовують у відносинах з КНР – це тайванське питання, що є дуже чутливим для Пекіну. Тому, враховуючи колективні зобов'язання АСЕАН не визнавати незалежність Тайваню і не підтримувати з Тайбеєм будь-яких офіційних контактів, Пекін вимушений лавірувати та змінювати тактику експансії на островах Спратлі, надаючи своїй позиції більш гнучкого характеру.

Також підходи до врегулювання територіальних суперечок, які розроблені АСЕАН, надають необхідний формат для можливого залучення КНР до переговорного процесу. Зокрема, Договір про мир та співпрацю у Південно-Східній Азії, учасником якого є і Китай, передбачає участь держав, які не входять до АСЕАН, у регіональних процесах врегулювання спорів на основі принципів невтручання і мирного вирішення спорів через механізм

Високої Ради. Тому основним майданчиком для наступних переговорів може стати Регіональний Форум АСЕАН, членом якого також є КНР [8].

У цілому Пекін залишається на досить жорсткій позиції у цьому конфлікті та наполягає на незаперечності свого суверенітету над більшістю спірних територій як основи врегулювання. Разом з тим він вимушений розглядати проблему Південно-Китайського моря через необхідність реалізації власного мегапроєкту – ініціативи «Один пояс, один шлях». Тому китайський уряд одночасно виявляє готовність зробити певні кроки щодо зниження гостроти протистояння, активізує двосторонні контакти з учасниками конфлікту з числа членів АСЕАН, просуює різноманітні спільні проєкти з освоєння корисних ресурсів регіону [9].

Висновок. Останніми роками Китай частково змінив свою тактику, намагаючись уникати прямих зіткнень у Південно-Китайському морі та демонструючи готовність до компромісу в переговорах щодо розробки нового Кодексу поведінки в Південно-Китайському морі, про що свідчать зустрічі вищих посадових осіб АСЕАН та КНР. Проте навіть ці зміни у тактиці не заважають Пекіну продовжувати вживати заходи щодо нав'язування свого суверенітету та поетапно здійснювати спроби повного контролю над Південно-Китайським морем. Як і раніше китайський уряд прагне анулювати рішення Гаазького арбітражного трибуналу, який дотримується принципу відмови від практики так званого історичного права, яке так активно використав Китай проти інтересів своїх сусідів, визначає необхідність врегулювання конфліктів і суперечок лише в рамках сучасного міжнародного права з опорою на Конвенцію ООН з морського права 1982 р.

На думку експертів, останнім часом спостерігається значне ускладнення загальної ситуації у субрегіоні Південно-Східної Азії, насамперед, через посилення протиборства провідних країн світу за вплив у АТР. США після закінчення «холодної війни» відійшли від позиції «нейтралітету та невтручання» у прикордонні суперечки Південно-Китайського моря та активізували в регіоні дії свого військового флоту. Авіанесучі угруповання США, які знаходяться у регіоні, регулярно проводять з прибережними країнами спільні навчання, у яких КНР подається в якості «ймовірного супротивника». У 2018 році вперше після війни США у В'єтнамі, в'єтнамський морський порт Дананг з «візитом ввічливості» відвідав американський авіаносій «Карл Вінсон» у супроводі ескорту бойових кораблів. Сполученими Штатами також розгорнуто у регіоні розгалужену систему розвідувального слідкування за діяльністю китайських збройних сил. З цією метою було перебазовано на острів Гуам стратегічні бомбардувальники В-2 і крилаті ракети, проводиться підготовка до розгортання локаль-

ної системи ПРО. У рамках програми FONOP (Freedom of Navigation Program) відновилися операції ВМС США з свободи судноплавства, які полягають у «мирному проході» американських есмінців через зону ближче 12 миль навколо китайських штучних островів, що у відповідь викликає небезпечні маневри літаків ВПС КНР.

Паралельно з ВМС США у Південно-Китайському морі активізувалися флоти Японії та Індії. Японський парламент надав дозвіл національним силам оборони брати участь у спільних військових навчаннях країн Південно-Східної Азії та США з метою забезпечення свободи морського судноплавства. Індійські ВМС також періодично проводять навчання по боротьбі з піратством. При цьому треба відмітити висловлювання індійських посадовців, які час від часу публічно наголошують, що Південно-Китайське море входить до сфери інтересів Індії, оскільки ця територія примикає до її морських кордонів.

Вочевидь, що конфлікт у Південно-Китайському морі, де проходять ключові морські торговельні шляхи, загрожує миру та стабільності у регіоні та не має користі нікому – ні країнам АСЕАН, ні КНР, ні іншим країнам світу, що дає підстави вважати про перемагання у майбутньому шляху мирного врегулювання конфлікту у ПКМ, що базується на повазі до міжнародного права та розумних компромісів.

Контроль над акваторією Південно-Китайського моря має стратегічне значення для КНР, другої економіки у світі, оскільки у надрах цього регіону криються великі запаси нафти та газу, які можуть забезпечити потреби країни протягом тривалого часу. Крім того, через морську акваторію проходять найважливіші шляхи, які зв'язують Китай з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Європи та Африки. Якраз через цей район, насамперед Малаккську протоку, до КНР імпортується основна доля сирової нафти, що має великого значення для енергетичної безпеки Китаю в умовах наростаючої залежності країни від нафтоімпорту. Загальні інтереси зовнішньополітичної стратегії Китаю вимагають від країни виваженого вирішення усіх спірних питань району Південно-Китайського моря. Проблема визначення морських кордонів Китаю зачіпає інтереси багатьох країн АСЕАН та з огляду на особливе місце у питаннях з регіональної політики, економіки та дипломатії, має великого значення для міжнародної стратегії Китаю. Через це Китай найближчим часом буде змушений шукати компромісні шляхи вирішення цієї проблеми шляхом проведення двосторонніх переговорів з зацікавленими країнами, а також в рамках формату АСЕАН – Китай з метою недопущення «інтернаціоналізації» проблеми та втручання до неї США та інших країн, а також спроб країн регіону організувати «єдиний фронт» проти Китаю.

Загострення ситуації у Південно-Китайському морі буде об'єктивно сприяти зміцненню стратегічної позиції США у Індо-тихоокеанському регіоні у цілому, що може нанести шкоду інтересам забезпечення національної безпеки КНР та надасть підстави для США щодо реалізації їх планів стосовно розгортання ПРО та формування системи військово-політичних союзів у регіоні, про що свідчить і нещодавнє рішення про створення AUKUS, військово-політичного блоку за участю Австралії, Великобританії та США. У перспективі у прибережних водах країн АСЕАН можна очікувати і зіткнення американських військових і китайських військових кораблів.

У цих складних умовах найкращим рішенням для країн АСЕАН має бути політика балансування між КНР і США, що на сьогодні є єдино можливим курсом для зміцнення національної та регіональної безпеки. При цьому у подальшому, по мірі загострення загальної ситуації в регіоні та у світі, дотримуватися збалансованого курсу країнам АСЕАН може допомогти налагодження та розвиток особливих відносин з Австралією, Індією, Росією, та Японією у рамках існуючих форматів «АСЕАН+1».

Таким чином, у політичному плані вирішення питання належності островів у Південно-Китайському морі та, як наслідок, усунення передумов для загострення суперництва, що може призвести до збройного конфлікту між будь-якими країнами АСЕАН та КНР є справою віддаленої перспективи. Залишаються незмінними основні рушійні сили суперечок у регіоні, а саме: національні інтереси, боротьба за ресурси та геополітичні протиріччя, до яких додалося суперництво Китаю і США, що посилюється. Вірогідно, що в економічному плані розв'язання проблеми островів знаходиться в площині міждержавних домовленостей щодо спільного використання їх природних багатств.

Список використаних джерел

1. Крупеня І. М. Проблема спірних територій у Південно-Китайському морі. *Проблеми міжнародних відносин*. КиМУ. 2019. URL: <http://vmv.kytmu.edu.ua/series/vipusk15/3.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).
2. Rudy Swennen, Leuven K. U. Shell International and The Development Research Center (Eds.), *China's Gas Development Strategies, Advances in Oil and Gas Exploration & Production*. 2017. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-319-59734-8.pdf/>. (Last accessed: 17.01.2022).
3. ASEAN Leaders' Declaration on the 50th Anniversary of ASEAN. 8 August 2017. URL: <http://asean.org/storage/2017/08/asean-leaders-declaration-on-the-50th-anniversary-of-asean-8-august-2017-final.pdf/>. (Last accessed: 17.01.2022).
4. Protocol on Dispute Settlement Mechanism. *ASEAN*. 1996. URL: [\[dia/download/20140119110714.pdf\]\(http://agreement.asean.org/me-\) \(Last accessed: 19.01.2022\).](http://agreement.asean.org/me-

</div>
<div data-bbox=)

5. Amer R. *The Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) and Conflict Management: Approach, Achievements and Challenges*. 2014. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Ramses_Amer_Full_text_GKS_CSC_2014_Singapore_October_2014.pdf (Last accessed: 17.01.2022).

6. Acharya A. *ASEAN 2030: Challenges of Building a Mature Political and Security Community*. Asian Development Bank Institute Working Paper Series №441 2013. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156296/adbi-wp441.pdf> (Last accessed: 17.01.2022).

7. *ASEAN 2025: Forging Ahead Together*, ASEAN Secretariat. Jakarta. November 2015. p.14.

8. Third Protocol Amending the Treaty of Amity and Cooperation in South-east Asia. Vietnam. 2010. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/238214/8294.pdf (Last accessed: 17.01.2022).

9. Zhao Hong. *The Maritime Silk Road and China-Southeast Asia Relations- Analysis*. *Institute of Southeast Asian Studies. Eurasia Review*. July 12, 2015. URL: <https://www.eurasiareview.com/12072015-the-maritime-silk-road-and-china-southeast-asia-relations-analysis/> (Last accessed: 17.01.2022).

УДК 327.56 (533/534) «20»

**ЧИННИК СУНІТО-ШИЇТСЬКОГО
ПРОТИСТОЯННЯ
В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ
ДОКТРИНИ ІРАНУ**

**A FACTOR OF THE SUNNITIAN-SHIITIC
CONFRONTATION IN IRAN'S FOREIGN
POLITICAL DOCTRINE**

Ходжін М. П.,

аспірант історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
(Україна, Кам'янець-Подільський)
e-mail: maximganic@gmail.com

Hodgin M. P.,

graduate student of the historical faculty
of Kamianets-Podilskiy Ivan Ogiienko National
University (Ukraine, Kamianets-Podilskiy)
e-mail: maximganic@gmail.com

В статті розкриваються основні складові зовнішньополітичної доктрини ісламської республіки Іран. Зокрема автор доводить, що чинник суніто-шиїтського протистояння відіграє одну з визначальних ролей у зовнішній політиці Ірану. Саме з початком Ісламської революції в Ірані прослідковується феномен «шиїтського відродження», що зрештою створило об'єктивну умову для перетворення цієї країни у регіонального лідера всього шиїтського руху. Окрім того, у своїй зовнішній політиці керівництво Ірану використовує фактор суніто-шиїтського протистояння для реалізації власних зовнішньополітичних цілей.

Ключові слова: Ісламська республіка Іран, Ісламська революція, аятола, суніто-шиїтське протистояння, зовнішня політика, «шиїтське відродження».

The article reveals the main components of the foreign policy doctrine of the Islamic Republic of Iran. In particular, the author argues that the factor of Sunni-Shiite confrontation plays a key role in Iran's foreign policy. It is with the beginning of the Islamic Revolution in Iran that the phenomenon of «Shiite revival» can be traced, which ultimately created an objective condition for the transformation of this country into a regional leader of the entire Shiite movement. In addition, in its foreign policy, the Iranian leadership uses the factor of Sunni-Shiite confrontation to pursue its own foreign policy goals.

Keywords: Islamic Republic of Iran, Islamic Revolution, Ayatollah, Sunni-Shiite confrontation, foreign policy, «Shiite revival».

Актуальність теми пропонованої статті пов'язана перш за все з тим, що починаючи з кінця ХХ століття чинник суніто-шиїтського протистояння вийшов за межі окремих країн Близького та Середнього Сходу та вихід на

рівень світової геополітики. Посилення зазначеного чинника, в першу чергу була зумовлена Ісламською революцією в Ірані періоду 1979-1980 рр.

Ця революція, будучи викликана соціально-економічними й політичними причинами, набула релігійної шиїтської форми та спровокувала політизацію та інтернаціоналізацію протистояння між сунітами й шиїтами. Оскільки шиїти у більшості країн ісламського світу складають найменш забезпечену частину населення, вони виявилися сприйнятливими до закликів, що лунали в ході іранської революції. Успіх цієї революції спричинив активізацію діяльності шиїтського населення країн Арабського Сходу, яке усвідомило, що зміни можливі, а ісламська альтернатива капіталізму і соціалізму не лише реально досяжна, але й ефективна.

Починаючи з цієї революції, ми прослідковуємо феномен т.зв. «шиїтського відродження», що, в свою чергу, призвело до чергового загострення проблеми світового тероризму та екстремізму [1, с. 170]. Окрім того, активізація чинника суніто-шиїтського протистояння негативно впливає на сучасну соціально-економічну та безпекову ситуацію в регіоні країн Близького та Середнього Сходу. Тому дослідження процесу використання чинника суніто-шиїтського протистояння в зовнішньополітичній доктрині Ірану є надзвичайно важливим і актуальним, як з позиції наукового інтересу так і з позиції практичного використання отриманих знань при формуванні Україною власної вираженої і ефективної політики стосовно арабських країн.

Ступінь дослідження теми. У вітчизняній історіографії проблема суніто-шиїтського протистояння у зовнішній політиці Ірану досліджена недостатньо. Дотично нею займалися Я. Завада, М. Якубович, С. Зінько. Проблематика, якій присвячене наша стаття займає вагоме місце в діяльності провідних арабських центрів та іранських дослідників. Особливо тут слід відзначити роботу Центру стратегічних досліджень Перської затоки в Лондоні а також Бахрейнський та Еміратський центри стратегічних досліджень.

Виходячи з цього, метою нашої статті є дослідження місця і значення чинника суніто-шиїтського протистояння у зовнішньополітичній доктрині Ірану.

Виклад основного матеріалу. Посилення ролі ісламу в політичному житті багатьох країн ісламського світу почалося приблизно в середині 1960-х рр., тобто задовго до революції в Ірані [2, с. 96]. Серед факторів які спричинили «ісламське пробудження», виділяють наступні:

- очевидні ознаки кризи як західної, так і радянської моделей розвитку, на які орієнтувалася політична еліта у більшості мусульманських держав;

- поразка арабських країн в Шестиденній війні з Ізраїлем в 1967 р., яке підірвало вплив націоналістичних (світських) ідеологій, у тому числі насеризма і баасизма серед широких мас населення мусульманських країн, і люди стали звертатися до ісламу у пошуках відповіді на актуальні питання сучасності;

- невдачі міждержавних об'єднувальних процесів в серед ісламських країн на національній основі (арабська єдність (панарабізм), інтеграція Магрибу) перед лицем інтеграційних процесів, які поглиблюються, на заході;

- значна фінансова допомога і певний політичний вплив, який здобули в зоні поширення ісламу Саудівська Аравія, Кувейт, Лівія й інші держави, які у своїй зовнішній політиці дотримувалися курсу на ісламську солідарність й активно допомагали ісламістським рухам в арабських країнах [3, с. 104].

Сама ж Ісламська революція в Ірані лине прискорила цей процес, надавши йому нової динаміки. У результаті цієї революції в Ірані не лише відбулася зміна державного устрою (головою держави став духовний лідер – імам Хомейні) та політичної системи (норми життя регламентувалися шаріатом, введеним у ранг закону), а й правлячого режиму.

Окрім того, іранська революція вирішила проблему теології влади з позиції шиїзму й тим самим поставила головну зовнішньо-політичну мету Ірану, яка полягала у експорті ісламської революції [4].

Після перемоги ісламської революції 9-11 лютого 1979 р. і проголошення 01 квітня цього ж року Ісламської Республіки Іран (ІРІ) все іранське суспільство було піддане тотальній ісламізації, з метою створення єдиної мусульманської общини – умми. У лютому 1979 р. новий духовний лідер ІРІ Р. Хомейні видав указ Базаргана, який зобов'язував, провести загальнонаціональний референдум про майбутній державний устрій. На голосування виносилося тільки одне питання: чи «Згідні ви з встановленням в Ірані - ісламської республіки?». Слід зазначити, що ряд світських і релігійних діячів виступали проти подібного формулювання, пропонуючи такі назви, як «народно демократична республіка» або «ісламська демократична республіка» [5]. Проте більше ніж 90% прийнявших участь в плебісциті позитивно відповіли на поставлене питання. Такий результат пояснюється тим, що для більшості населення Ірану голосування за абстрактну «ісламську республіку» стало своєрідним відходом від монархічного минулого.

Загалом, своїм кінцевим успіхом у боротьбі за владу, Р. Хомейні та його послідовники повинні завдячувати, сформований в попередній період єдності релігійного крила ісламського революційного руху, який заперечував його світську складову [6, с. 110-111]. В подальшому, саме шиїтські релігійно-політичні ідеї та принципи діяльності склали основу і визначи-

ли основні особливості нової внутрішньої зовнішньої політики ІРІ. Ці ж ідеї сприяли також вирішенню соціального конфлікту у тогочасному іранському суспільстві, а також приведенню до влади т.зв. «законодавця» (в даному випадку Р. Хомейні), який не був пророком, але якого його послідовники за шиїтською традицією називали імамом.

Слід зазначити, що корінь основних догматів ідеології ісламської революції в Ірані тягнеться до раннього шиїтського ісламу. Ідеологи шиїзму в Ірані, у тому числі й аятола Хомейні, у своїх проповідях і творах постійно посилалися на праці середньовічних авторитетних шиїтів, наприклад, таких, як історик і коментатор Корана з Куфи Джабір бін Язид аль-Джуффи, який одним з перших почав інтерпретувати деякі аяти Корана як натяк на Алі бін Абу Таліба [4].

Окрім того, іслам шиїтського тлумачення у вирі революції породив унікальне явище іранського націоналізму, кинувши виклик не лише тогочасним країнам Близького та Середнього Сходу, але й світському культурницькому домінуванню у регіоні [7, с. 34]. Розроблена і втілена у життя концепція ісламської держави базувалась на ідеї прямої участі шиїтських духовних лідерів в управлінні. Сам імам Хомейні не займав ніяких офіційних посад, але був визнаний усіма в якості рахбара («керівника») Ісламської Республіки [8]. Своєю ідеєю створення держави виключно ісламського способу правління Хомейні кинув виклик усім тогочасним усталеним державотворчим традиціям, відмовившись, як від західної моделі загальної лібералізації та демократизації, так і від східної соціалістичної. У своїх промовах він наголошував на кардинальній відмінності ісламського правління від марксистської доктрини, яке у свою чергу не було схоже й на інші відомі форми правління на кшталт монархічної або республіканської [9, с. 109].

Основні положення концепції ісламської влади Р. Хомейні були викладені в його книзі «Ісламська влада: правління богослова - правника». В цій книзі Р. Хомейні доводив, що ісламська влада сприятиме створенню суспільства «влади всезагальної справедливості на землі» під управлінням (велайат) «справедливого факіха», здійсненню владу закону, який є одночасно і «наказом» і «приписом» Бога, а також спроможна тримати під своїм контролем всіх індивідів і ісламський уряд та створити владу всезагальної справедливості на землі» [9, с. 30-31].

Як бачимо, концепція ісламської влади Р. Хомейні відноситься до шиїтської ідеологічної системи світоглядного характеру, оскільки її основні параметри визначаються специфікою використання в ній «принципів релігії» (осул-е-дин) і «приписів релігії» (фору'-е дин). В зазначеній концепції зберігається від попередньої шахської системи

триєдина структурність, яка об'єднує в собі «божественно-соціальне-особистісне», однак принципово змінюється їхній зміст – зі світсько – монархічного до ісламського. При цьому, характерною рисою концепції Р. Хомейні є ідея богообраності іранського народу під керівництвом мудрого керівника – носія божої благодаті. У своїх поглядах імам Хомейні поєднував ідей мусульманської єдності з уявленнями про особливу місію мусульман, месіанську роль шиїтського ісламу в ІРІ, що визначило перманентний характер ісламської революції і поставило в центр теоретичних побудов антагонізм між пригніченими і обездоленими (в лексиконі Р. Хомейні, мостазефін) з одного боку, і «пригнічувачами» чи «високомірними» (мостакберін), - з другого.

Тут нам слід зазначити, що далеко не всі провідні представники шиїтського духовництва з ентузіазмом сприймали теократичну модель управління державою. Серед незгодних з лінією Хомейні найбільш помітною фігурою був аятола Шаріатмадарі. Цей діяч вважав, що ісламське вчення не допускає активної та прямої участі релігійних авторитетів в політичних процесах. З цього приводу, Шаріатмадарі неодноразово піддавав критиці погляди Р. Хомейні і в цілому негативно сприймав факт прийняття ним титулу «імам», який у представленні шиїтів зазвичай асоціювався з дванадцятим імамом Махді, пришествя якого віруючі шиїти чекали в майбутньому. Прибічники Шаріатмадарі неодноразово вступали в пряме протистояння з послідовниками Хомейні, головним чином представлених вихідцями з бідних традиційних верств суспільства.

Проте після гострої політичної боротьби на початку 80-х рр. ХХ ст. Шаріатмадарі був дискредитований своїми зв'язками з учасниками антиурядової змови на чолі з міністром закордонних справ Готбзаде і усунутий від влади [10, с. 119-120].

Стосовно зовнішньої політики ІРІ то у її основу була покладена ідея протидії всім проявам пригнічення і несправедливості, яка склала другий важливий принцип ісламської революції, який слідом за принципом «ні Захід, ні Схід - Іслам» визначив глобальні виміри зовнішньої політики країни. Вищезазначені принципи знайшли найбільш повне своє вираження в гаслі революції «Незалежність» (естеглал). У відповідності до цього гасла, Іран ніколи не був колонією і під «незалежністю» розумілася перш за все його вільна та ініціативна політична воля як норма участі в міжнародних справах, яка забезпечує незалежність країни від впливу наддержав [9, с. 203]. В сучасній дипломатії ІРІ ця особливість зовнішньої політики проявилася у формуванні дипломатичної лінії Тегерану по відношенню до двохсторонніх, регіональних та світових проблем.

Слід зазначити, що після перемоги ісламської революції в Ірані, одним з основних на-

прямків зовнішньої політики ІРІ стало установлення та розвиток відносин з усіма мусульманами світу. Однак основним пріоритетом цієї політики стали ісламські країни. Тут слід зазначити, що аятолла Хомейні поділяв країни «на ісламські та країни з неісламською владою в ісламських країнах» [11, р. 45]. У відповідності до цього підходу, в залежності від оцінки характеру правлячих режимів і їхньої зовнішньополітичної орієнтації всі країни ісламського світу в ІРІ почали поділятися на братні, дружні, нейтральні, ворожі.

Концепція зовнішньополітичної доктрини Ірану була найбільш повно відображена в прийнятій 15 листопада 1979 р. Конституції ІРІ [12]. В ній зовнішній політиці Ірані присвячено десятий розділ під назвою «Зовнішня політика», який складається з чотирьох статей (ст. 152-155 - авт.). Так, в ст.152 Конституції містяться основні принципи зовнішньої політики ІРІ, зокрема зазначається, що «Зовнішня політика Ісламської Республіки Іран заснована на запереченні всіх сферах і територіальній цілісності, захисті прав усіх мусульман і неприйняттю на себе будь – яких зобов'язань гегемонічних держав (до яких перш за все відносилися СРСР і США- авт.)», на мирних взаємовідносинах з державами, які не мають ворожих намірів стосовно Ірану» [12].

Важливе значення для розуміння особливостей зовнішньої політики ІРІ як інструменту для реалізації його «всесвітньої місії» має стаття 154, в якій визначена основна зовнішньополітична мета Ісламської Республіки Іран – «благоженство (са'адат) людини», яка реалізується для кожного жителя планети, і право всього народу на «незалежність, свободу, владу істини і справедливості» [12].

Крім того, в основу зовнішньої політики Ірану також була покладена ідея «експорту революції», яка, з одного боку виходила з розробленої аятоллою Хомейні монової шиїтської ідеології, а з іншого боку була своєрідним прикриттям геополітичних амбіцій Ірану, спрямованих на досягнення статусу регіонального лідера на Близькому та Середньому Сході. Під гаслами захисту пригнічених мусульманських народів (під якими розумілися перш за все представники шиїтського віросповідання – авт.) Тегеран почав вести активну діяльність у міжнародних організаціях і недержавних проектах, основним завданням яких було об'єднання мусульман й активізація їх на боротьбу проти засилля США в Перській затоці [13, с. 102]. Ця зовнішня політика отримала в регіоні широку міжнародну підтримку саме з боку шиїтів, оскільки вони у більшості країн ісламського світу складали найбільш безправну частину населення, і тому виявилися сприйнятливими до закликів іранських лідерів.

Слід також зазначити, що для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей ІРІ мала

саму потужну в регіоні Перської Затоки економіку і армію, а також значний людський потенціал, який складався з 72 млн. осіб в 2010 р., половину з яких становила молодь до 20 років, здійснювала контроль за стратегічно важливими транспортними комунікаціями, виходом до моря, яскравим цивілізаційним спадком тощо. Поряд з цим керівництвом країни намагалося зберегти за нею другу позицію в системі ОПЕК до 2015 р. (7% виробництва і експорту нафти на світових енергетичних ринках), зайняти перше місце до 2025 р. в економіці, науці і технологіях а регіоні загалом, стати «ісламською Японією» [6, с. 207].

На початку 80-х рр. ХХ ст. іранська державна ідеологія прагне зробити акцент на двох чинниках, а саме на революційності Ірану та універсальному характері іранської моделі державного устрою, оскільки в Конституції ІРІ зазначено створення зразкового ісламського суспільства на основі ісламських шіїтських приписів. Іранські апологети прагнуть не лише підтвердити вищі досягнення ісламської революції в Ірані та їх всесвітнє значення, але й довести єдність Ірану з усією мусульманською уммою. Саме з цих міркувань Іран не визначається як шіїтська держава. У конституції відмічено, що «офіційною релігією Ірану є іслам джафаритського толку, що визнає існування 12 імаму, і цей принцип назавжди залишається незмінним. Інші ісламські вірування, зокрема ханафитське, шафіїтське, малікітське, ханбалитське і зейдитське, користуються повною повагою» [14, с. 10-11].

Ісламська Республіка Іран ставиться ними в один ряд з іншими напрямками й богословськими школами в ісламі, тим самим акцентуючи увагу на єдності усіх мусульман і можливості для ІРІ зайняти особливе положення в політичному світі ісламу. Зафіксоване в Конституції ІРІ положення про те, що законотворчість, яка відбиває принцип соціального управління, відповідає положенням Корану і Суни, покликане підтвердити нерозривний зв'язок Ірану з мусульманською спільнотою [15, р. 78].

Цей принципово важливий момент іранської ідеології знаходить широке застосування в зовнішній політиці. Так, згідно з доктриною аятоли Р. Хомейні, в ісламській державі, що забезпечує рівність людей перед Аллахом, можливі громадяни виховані в душі ісламських норм поведінки, не можуть зловживати своїм капіталом, знанням і політичною владою, оскільки повинні будуть керуватися «добримими почуттями» [15, р. 89].

Важливо зазначити, що лідер іранської революції ніколи не підкреслював шіїтський характер іранської революції. Він завжди акцентував увагу на загальноісламському утриманні революції, прагнучи переконати усю мусульманську умму в наступному: попри те, що перша в історії ісламська революція була здійснена силами шіїтів, проголошена в Іра-

ні держава є саме «ісламською» в тому сенсі, який вкладають в це слово усі мусульмани, незалежно від течії або мазхаба [16].

Серйозною перевагою іранської моделі є те, що, будучи мало залежним від Заходу, зокрема, від США, Іран демонструє високу міру інтегрованості своєї економіки у світову систему господарювання, а також незалежність в зовнішній політиці, особливо у вибиранні засобів і методів реалізації своїх інтересів на світовій арені. Окрім цього, глобальною зовнішньополітичною метою Ірану є формування «великого простору» Ірану у рамках ірано-шіїтської цивілізації.

Проте варто зазначити, що є цілком правомірно говорити про цілі Ірану в створенні єдиного «шіїтського світу». ІРІ проводить «пан-шіїтську» політику, яка спрямована на захист шіїтських общин регіону. По початок ХХІ ст. іранський вплив найбільш активно проявляється переважно серед шіїтів-імамитів (тобто серед шіїтів Іраку, Лівану, Кувейту, Бахрейна, Саудівської Аравії, Йорданії, Афганістану).

Загалом, якщо проаналізувати досвід експорту ісламської революції в інші країни, і перш за все в ісламські держави, який здійснювався різноманітними засобами: воєнним насиллям в Іраці, Лівані, Афганістані, напіввоєнними, охоплюючи терор та підривну діяльність (Саудівська Аравія, Кувейт, Бахрейн, Об'єднані Арабські Емірати), а також мирні, шляхом пропаганди ісламу в Туреччині, Пакистані, Омані, Дубаї тощо. В результаті цієї політики Іран опинився у фактичній ізоляції не тільки від США та СРСР, а й навіть країн – учасників Руху неприєднання. Все це заставило іранське керівництво піддати свою зовнішньополітичну доктрину суттєвій корекції.

Починаючи з 1989 р., у зв'язку з приходом до влади нового рахбара А. Хаменеї, а також правління президентів ІРІ А. А. Хашемі-Рафсанжані (1989-1997 рр.) і М. Хатамі (1997-2005 рр.), була розроблена нова концепція зовнішньої політики Ірану. На відміну від попереднього періоду, ця концепція відзначалася своєю поміркованістю, з неї були виключені найбільш радикальні положення, які були пов'язані з «експортом ісламської революції» воєнними та напіввоєнними методами, замінивши їх положеннями духовно – культурницької пропаганди ісламу та економічної співпраці. Сам А. Хаменеї з цього приводу зазначав, що Іран «іде по шляху творчого будівництва і відновлення своєї економіки», а «ісламська умма прагне отримати віру в себе, свою релігійну гідність і незалежність». Для досягнення цієї мети рахбар ІРІ намагався створити об'єднаний фронт ісламських країн від Індонезії до Північної Африки» [17].

Фактично Р. Хаменеї започаткував період прагматичної дипломатії в історії сучасного Ірану. Ця політика, загалом була направлена на вихід країни з міжнародної ізоляції, через

пошук спільних інтересів із сусідніми країнами. Крім того, сама зовнішня політика була переорієнтована із «експорту революції» на забезпечення власної внутрішньої безпеки та територіальної цілісності Ірану, а також підтримку добросусідських відносин з межуючими державами.

Після приходу до влади в 1997 р. М. Хатамі висунув концепцію «діалогу цивілізації», яка виходячи з основних постулатів шіїтського віровчення, була структурована на три рівні:

- всередині ісламського світу;
- між ісламською і західною (християнською) цивілізаціями;
- ісламом і іншими цивілізаціями і конфесіями [14, с. 10-11].

Одним з центральних положень концепції М. Хатамі стало твердження, проте, що лише ті культури і цивілізації змогли вижити і в подальшому розвиватися, які володіли вмінням «говорити», «слухати», і «розуміти» [18]. На його думку, діалог в межах світу ісламу повинен вестися в ім'я повернення «в спільний ісламський дім» всіх мусульманських народів і створення «ісламського громадянського суспільства» [6, с. 225]. М. Хатамі також став першим з президентів ІРІ, який виступив за пошук діалогу і примирення між шіїтами і сунітами.

Однак, незважаючи на всі ці, на перший погляд миролюбиві ініціативи, головною метою ІРІ при президентстві М. Хатамі і надалі залишалося досягнення Іраном регіонального лідерства. Шлях до цього лідерства ним вбачався у виході ІРІ з міжнародної ізоляції. Активній реалізації цієї політики завадили трагічні події 11 вересня 2001 р. в США. Після них більшість країн регіону слідом за самими США посилили свій тиск на Іран. Як результат в релігійному керівництві Ірану, знову почали отримувати верх сили, які виступали за відновлення політики «експорту революції». Але це не принесло на самій державі на її жителям ніякого позитиву, а лише затримало процес виходу ІРІ з міжнародної ізоляції.

Таким чином, перемога революції під ісламськими гаслами в Ірані та встановлення режиму, при якому влада опинилася в руках шіїтського духовенства, будівництво держави по ісламській моделі, конфронтація нового іранського режиму із США і проголошення їм зовнішньополітичного курсу на формування «ісламського світу порядку» - усе це справило велике враження на маси в інших мусульманських країнах, помітно ожививши інтерес до шіїтського ісламу, особливо серед молоді. У всьому ісламському світі та за його межами різко зросла активність рухів, які згодом отримали назву «фундаменталістських». Розробляючи свою зовнішньополітичну доктрину, керівництво ІРІ намагалося максимально використати чинник суніто-шіїтського протистояння для вирішення власних проблем і

зовнішньополітичних амбіцій, які полягали у перетворенні Ірану у провідного лідера мусульманського світу.

Список використаних джерел

1. Мельянцева В. А. Причины кризиса в арабском мире / Виталий Альбертович Мельянцева // Восточная аналитика. – 2011. – №2. – С. 165-176. – ISBN 978-5-89282-593-1.
2. Ихсаноглу Э. Исламский мир в новом веке. Организация Исламского сотрудничества: монография / Экмеледдин Ихсаноглу. – М.: ИВ РАН, 2013. – 416 с. – ISBN 978-5-89282-566-5.
3. Рагимова А. Ф. Политизация ислама в современной историографии / А. Ф. Рагимова // Историография общественных и политических движений в XX столетии: тенденции и проблемы / Москва, 2008 – 104 с.
4. Аль-Мусави Х. Лицо шиизма (перевод с арабского книги «Сначала Аллах, потом история. Раскрытие тайн и оправдание пречистых имамов») / Х. Аль-Мусави [Электронный ресурс] 06.01.2012 - С. 21-22 – Режим доступа: https://issuu.com/badr_docs/lico_shiizma.
5. Defense Intelligence Agency Secret Documents [Электронный ресурс] / Syria: Muslim Brotherhood / May 1982/Document/Author:(b)(3):10USC424/ - P.1 - 3 – Режим доступа: <https://syria360.files.wordpress.com/2013/11/dia-syria-muslimbrotherhoodpressureintensifies-2.pdf>
6. Иран в мировой политике. XXI век / [М. С. Каменова, И. Е. Федорова и др.]; под ред. Н. М. Мамедова. М.: ИВ РАН, Издатель Воробьев А.В., 2017. с.260.
7. Игнатенко А. А. Расколота умма в ожидании страшного суда // А. А. Игнатенко // Нужна ли реформа исламу: Материалы / Казань, 2005. – 119 с.
8. Common Customs Law of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf [Electronic resource] / Common Customs Law for GCC States // United Arab Emirates Federal Custom Authority. – Electronic data. – Mode of access: <https://www.fca.gov.ae/en/homerightmenu/pages/gccstates.aspx?SelectedTab>.
9. Ислам: религия, общество, государство: сб. статей. – М., 1984. – 290 с.
10. Разливаев А. А. Исламский фактор в Турции и его влияние на вступление в Европейский Союз / А. А. Рахлимаев // дис. канд. пол. наук: 23.00.04. – 2009. – М.: С.191.
11. Dr. Diwan Taskheer Khan. Mu'tazilism: An Introduction to Rationality in Islam [Электронный ресурс] / International Journal of Engineering and Applied Sciences, October 2017 - Vol-4 - Issue-10 – 61 p. – Режим доступа: https://www.ijeas.org/download_data/IJEAS0410018.pdf.
12. Конституция Исламской Республики Иран [Электронный ресурс] / 28.07.1989 - Режим доступа: https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf.
13. Алиев А. А. Иран vs Ирак: история и современность / А. А. Алиев // Москва МГУ, 2002. – 199 с.
14. Марьясов А. Г. Внешняя политика и дипломатия ИРІ (1979–1983 гг.) / А. Г. Марьясов // автореф. дисс. канд. ист. наук. Москва, 1985 – 23 с.

15. Wehrey F. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation and Implications for U.S. Policy. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008. 130 p.

16. Warner B. The Islamic Doctrine of Christians and Jews / B. Warner PhD. // Center for the study of political Islam Czech Republic, 2016 – 4 p.

17. Shanahan R. “Iranian foreign policy under Rouhani” [Електронний ресурс] / Sydney NSW 2000 Australia/Lowy Institute for International Policy / February 2015 – 3 p. – Режим доступу: <https://www.files.ethz.ch/isn/188299/iranian-foreign-policy-under-rouhani.pdf>

18. Тронов А. Иран, его арабские соседи и их отношение к ядерным амбициям ИРИ / А. Тронов // Азия и Африка сегодня. – 2007. – №1. – С. 31-34. – ISSN 0321-5075.

References

1. Melyantsev VA The causes of the crisis in the Arab world / Vitaly Albertovich Melyantsev // Eastern Analytics. - 2011. - №2. - P. 165-176. - ISBN 978-5-89282-593-1.

2. Ihsanoglu E. The Islamic world in the new century. Organization of Islamic Cooperation: monograph / Ekmeleddin Ihsanoglu. - М.: IV RAN, 2013. - 416 p. - ISBN 978-5-89282-566-5.

3. Ragimova AF Politicization of Islam in modern historiography / AF Ragimova // Historiography of social and political movements in the twentieth century: trends and problems / Moscow, 2008 - 104 p.

4. Al-Mousavi H. The face of Shiism (translated from the Arabic book “First Allah, then history. Revealing the mysteries and justification of pure imams) / H. Al-Mousavi [Electronic resource] 06.01.2012 - P. 21-22 - Access mode: https://issuu.com/badr_/docs/lico_shiizma.

5. Defense Intelligence Agency Secret Documents [Electronic resource] / Syria: Muslim Brotherhood / May 1982 / Document / Author: (b) (3): 10USC424 / - P.1 - 3 - Access mode: <https://syria360.files.wordpress.com/2013/11/dia-syria-muslimbrotherhood-pressureintensifies-2.pdf>

6. Iran in world politics. XXI century / [MS Kameleva, IE Fedorova, etc.]; under ed. NM Mammadov. М.: iv RAS, Publisher Vorobiev AV, 2017. p.260.

7. Ignatenko AA Split ummah in anticipation of the Last Judgment // AA Ignatenko // Do we need a reform of Islam: Materials / Kazan, 2005. – 119 p.

8. Common Customs Law of the Cooperation Council for the Arab States of the Gulf [Electronic resource] / Common Customs Law for GCC States // United Arab Emirates Federal Custom Authority. - Electronic data. - Mode of access: <https://www.fca.gov.ae/en/homerightmenu/pages/gccstates.aspx?SelectedTab>.

9. Islam: religion, society, state: Sat. articles. - М., 1984. – 290 p.

10. Razlivaev AA Islamic factor in Turkey and its impact on accession to the European Union / AA Rakhilivaev // dis. Cand. sex. Science: 23.00.04. - 2009. - М.: S.191.

11. Dr. Diwan Taskheer Khan. Mu'tazilism: An Introduction to Rationality in Islam [Electronic resource] / International Journal of Engineering and Applied Sciences, October 2017 - Vol-4 - Issue-10 - 61 p. - Access mode: https://www.ijeas.org/download_data/IJEAS0410018.pdf.

12. Constitution of the Islamic Republic of Iran [Electronic resource] / 28.07.1989 - Access mode: https://publicofficialsfinancialdisclosure.worldbank.org/sites/fdl/files/assets/law-library-files/Iran_Constitution_en.pdf.

13. Aliyev AA Iran vs Iraq: history and modernity / AA Aliyev // Moscow Moscow State University, 2002. - 199 p.

14. Maryasov AG Foreign policy and diplomacy of the IRI (1979-1983) / AG Maryasov // author's ref. dissertation of Cand. ist. Science. Moscow, 1985 – 23 p.

15. Wehrey F. Saudi-Iranian Relations Since the Fall of Saddam: Rivalry, Cooperation and Implications for U.S. Policy. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2008. 130 p.

16. Warner B. The Islamic Doctrine of Christians and Jews / B. Warner PhD. // Center for the Study of Political Islam Czech Republic, 2016 – 4 p.

17. Shanahan R. “Iranian foreign policy under Rouhani” [Electronic resource] / Sydney NSW 2000 Australia / Lowy Institute for International Policy / February 2015 - 3 p. - Access mode: <https://www.files.ethz.ch/isn/188299/iranian-foreign-policy-under-rouhani.pdf>

18. Tronov A. Iran, its Arab neighbors and their attitude to the nuclear ambitions of Iran / A. Tronov // Asia and Africa today. - 2007. - №1. - P. 31-34. - ISSN 0321-5075.

УДК 323:329

**ПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ОСНОВА
ДЕТЕРМІНАНТУ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ
ПОВЕДІНКИ УКРАЇНЦІВ НА МІСЦЕВИХ
ВИБОРАХ 2020 РОКУ****POLITICAL IDENTITY AS THE BASIS OF THE
DETERMINANT OF ELECTORAL BEHAVIOR
OF UKRAINIANS IN THE 2020 LOCAL
ELECTIONS****Цурканова І. О.,**

кандидат політичних наук, асистент
кафедри філософії та політології Український
державний університет науки і технологій
(Україна, Дніпро) e-mail: irina1987b@i.ua
ORCID: 0000-0002-7152-4448

Tsurkanova I. O.,

candidate of Political Science, Assistant
Professor of Philosophy and Political Science
Ukrainian State University of Science and
Technology (Ukraine, Dnipro)
e-mail: irina1987b@i.ua
ORCID: 0000-0002-7152-4448

У статті автором проаналізовано політичну ідентичність як основу детермінанту електоральної поведінки виборців в Україні, на прикладі міста Дніпро. Увага акцентується на формуванні політичної ідентичності та ролі громадянського суспільства на політичну поведінку в процесі формування політичної свідомості індивіда.

Ключові слова: політична ідентичність, партії, електорат, вибори, суспільство.

In the article the author analyzes political identity as the basis of the determinant of electoral behavior of voters in Ukraine, on the example of the city of Dnipro. Emphasis is placed on the formation of political identity and the role of civil society in political behavior in the process of forming the political consciousness of the individual.

Keywords: political identity, parties, electorate, elections, society.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день однією з найактуальніших проблем у політичній науці є вивчення політичної ідентичності. Не дивлячись на те, що починаючи з початку XIX ст. сама категорія ідентичності розглядалася виключно в предметному полі психології, потім набула поширення в науковому дискурсі соціології та соціальної антропології. Пізніше аналіз даної категорії виходить за предметні рамки цих наук і проникає в область інтересів філософів та вчених, які займаються політичною проблематикою. Вже у другій половині XX століття починається становлення теорії політичної ідентичності та її вивчення в рамках політичної науки.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблематики займалися

такі видатні вітчизняні вчені як: В. Андрусів, Т. Воропай, С. Горобчишина, О. Добржанська, В. Землюк, Г. Луцишин, Ю. Мацієвський, Л. Нагорна, Г. Палій, Н. Пашина, Н. Пеллагеша, Ю. Тищенко, О. Токовенко, Г. Щедрова, Л. Шимченко та інші.

Якщо ми візьмемо праці закордонних вчених, які займалися вивченням політичної ідентичності, то можна сказати, що хронологічно першими тут були розробки представників мічиганської школи: А. Кемпбелла і Р. Кана, а також Ф. Конверса, У. Міллера і Д. Стоукса в області партійної ідентичності засновані на аналізі електоральної поведінки американських виборців. Де під партійною ідентичністю, в цьому випадку, розуміється саме політична ідентичність в цілому, оскільки, на думку вчених, саме партійна ідентифікація виступає в якості її основи. Особливий інтерес з точки зору дослідження теми представляють роботи: П. Бергера, Е. Еріксона, М. Кастельса, Т. Лукмана, У. Мішлера, С. Перегудової, О. Попової, Р. Роуза, І. Семененко, С. Хантінгтона та інших науковців.

Мета дослідження. Для дослідження політичної ідентичності, в першу чергу, пропонуємо здійснити аналіз взаємовідносин між політичними партіями та виборцями. Пропонуємо детально вивчити їх практичну взаємодію та показати чинники впливу на окрему особистість, її поведінку у суспільстві в контексті громадянської участі та спільної діяльності на основі політичних цінностей та інтересів.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти, яку роль відіграє політична ідентичність в сучасному суспільстві, необхідно проаналізувати її як основу детермінанту електоральної поведінки виборців в Україні 25 жовтня 2020 року.

Під детермінантами ми розуміємо чинники, які здатні впливати на політичні процеси і визначають специфіку їх простору.

Адже, як зазначає С. Коврига, політичний простір – це не лише реальні географічні межі певної держави, території, де існує влада і громадяни, а ще й абстрактне поняття – середовище спілкування та контакти, що виникають у процесі діяльності особи політичної. Політичний простір не є монополією одного актора, він – зона конкуренції та інституалізованого конфлікту самостійних суб'єктів [6, с. 164].

Політична ідентичність – це складний феномен, який формує ставлення актора до політичної системи, інститутів і процесів, з одного боку, і виникає під впливом політичних технологій – з іншого. Політична ідентичність безпосередньо впливає на характер і динаміку політичних процесів у державі і суспільстві. Крім того, політична ідентичність є результатом реалізації політики ідентичності та процесу її цілеспрямованого конструювання з боку інститутів держави і громадянського суспільства, політичних еліт і груп інтересів.

Політична ідентичність є одним з видів установок політичної свідомості індивіда, що детермінують його поведінку і взаємодію з соціальними групами. Як елемент загальної матриці ідентичностей індивіда, можна сказати, що політична ідентичність взаємодіє з етнічною, расовою, регіональною, національною, цивільною, наднаціональною, релігійною, конфесійною, професійною, гендерною та іншими видами ідентичності.

Так, наприклад, відомий український політолог М. Кармазіна у своїх наукових роботах зазначає, що «ідентичність є результатом ідентифікації. Вона зумовнюється пошуком способів задоволення потреб індивіда у процесі соціалізації. Індивід не тільки аналізує ситуації і середовища, у яких є можливості для задоволення його потреб, але й шляхом ідентифікації себе з «іншим», «іншими» у найрізноманітніших сферах (соціокультурній, економічній, політичній та ін.), середовищах (від професійного до злочинного), групах і спільнотах (соціальних, релігійних, расових), на різних рівнях (етнічному, національному, цивілізаційному) тощо. Віддаючи перевагу тим чи іншим, він віднаходить «своїх» («своїх» інших індивідів, більшу чи меншу «свою» групу, середовище), дистанціюючись при цьому від «інших-чужих», «інших-нейтральних», «інших-непізнаних», «інших-ворогів», їхніх груп і середовищ» [7, с. 14].

Кожен варіант ідентичності, безумовно, не знаходиться у «вакуумі», а взаємодіє з іншими в рамках ідентифікаційної матриці. Ідентифікація являє собою процес формування ідентичності. Політична ідентифікація є розуміння індивідом себе як суб'єкта політичного процесу, включення в нього, а також прийняття (або в деяких випадках відкидання) будь-якої політичної позиції в сукупності з визнанням цього іншими учасниками політичних відносин.

Політична ідентифікація виконує ряд суспільно важливих функцій. По-перше, політична ідентифікація сприяє формуванню громадської думки, оскільки впливає на те, яку політичну інформацію сприймає індивід, як її інтерпретує та оцінює. По-друге, ідентифікація впливає на електоральну поведінку. По-третє, політична ідентифікація конкретного актора впливає на рівень його зацікавленості політикою в цілому, а також допомагає індивіду орієнтуватися в політичному просторі, адаптуватися до ситуації. Разом з тим політична ідентифікація також виконує функцію структурування суспільства, інтеграції інтересів соціальних груп і соціального контролю.

Серед факторів, що роблять серйозний вплив на політичну ідентичність, необхідно відзначити соціалізацію, в ході якої відбувається визначення громадських ролей індивіда. Фактично політична ідентифікація (результатом якої є політична ідентичність) проходить в руслі політичної соціалізації. В її ході індивід

починає ототожнювати себе з членами політичних спільнот для яких характерні певні політичні цінності, цілі, установки та орієнтації; індивід рефлексує з приводу власного положення щодо політичної системи, формує свою структуру поглядів, співвідносить їх з політичними об'єктами та соціальними групами.

Ці чинники багато в чому визначають те, в якому руслі проходить політична соціалізація індивіда. Під їх впливом він може переймати і ретранслювати політичні цінності та установки, на яких буде ґрунтуватися його політична ідентичність.

Наприклад, відомий дослідник цієї проблеми Г. Айвазян під політичною ідентичністю розуміє детерміновані уявлення індивідів про своє політичне «Я», що складаються у результаті співвіднесення з іншими акторами політичного процесу, часткою якого і є електоральна поведінка. На думку автора, формування політичної ідентичності може проходити навіть несвідомо, у процесі політичної дії [1].

Видатний український соціолог О. Резнік розглядає політико-ідеологічну ідентичність як складову комплексної політичної ідентичності, при цьому у складі останньої він виділяє три рівні: ціннісно-ідеологічна ідентичність, узагальнена політична ідентичність та ситуативна політична ідентичність. Ціннісно-ідеологічна та узагальнена ідентичності є досить сталими, тоді як ситуативна ідентичність має мінливий та нестабільний характер. Якщо хоча б один з вищих рівнів ідентичності не є змістовно відповідним, визначальною стає ситуативна ідентичність і саме тут розгортається поле діяльності політтехнологів [10, с. 94].

Важливо відзначити первинність політичної програми, ідей і платформи партій в структурі партійної ідентифікації індивіда стосовно цінностей. На думку вчених, особистість швидше перегляне порядок ранжирування цінностей і власне до них ставлення, ніж вирішить змінити своє ставлення до якоїсь політичної сили (партії). Однак партійну ідентифікацію актора, на думку деяких вчених, багато в чому визначає ставлення до партії на ірраціональному рівні (афективне сприйняття символів, лідера, членів та інше), що і робить можливою її лабільність в рамках електорального процесу.

На думку українського історика та політолога Т. Бевз, «у процесі формування політичної ідентичності громадян важливу роль відіграють політичні інститути, зокрема партії, які посідають певне місце у політичному просторі» [2, с. 200].

Таким чином, ми пропонуємо на практичному досвіді проаналізувати місцеві вибори до міської ради, на прикладі міста Дніпро, які відбулися за пропорційною системою 25 жовтня 2020 року в Україні.

Зазначимо, що у місцевих виборах міста Дніпро брали участь 17 партій, а саме: Бать-

ківщина; Блок Вілкула «Українська перспектива»; Голос; Громадська сила; Демократичний альянс; Європейська солідарність; За майбутнє; Команда Дніпра; Національний корпус; Наш край; ОПЗЖ (Опозиційна платформа – За життя); Партія зелених України; Партія Шарія; Пропозиція; Свобода; Слуга народу; Справа.

Але в результаті передвиборчої гонитви до міської ради пройшли лише 6 партій, які подолали 5% бар'єр («Пропозиція», «ОПЗЖ», «Слуга народу», «Громадська сила», «Європейська солідарність» та Блок Вілкула «Українська перспектива»). (Див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Депутати Дніпровської міської ради
VIII скликання 25.10.2020 р.**

№ п/п	Партія	Кількість депутатів	Чоловіки	Жінки
1	«Пропозиція»	22	18	4
2	ОПЗЖ	13	11	2
3	«Слуга народу»	9	6	3
4	«Громадська сила»	8	7	1
5	«Європейська солідарність»	7	5	2
6	Блок Вілкула «Українська перспектива»	5	1	4
	Всього	64	48	16

Одразу виникає питання: «Чому більшість електорату проголосували саме за ці партії?». Відповідь досить проста. Бо цей електорат, у більшості випадків, голосує саме за лідера тієї чи іншої політичної сили, яка має високий рейтинг серед опитаних респондентів, а також за даними різних соціологічних досліджень.

Ідеальним сценарієм напередодні виборів можна вважати такий, де кожен активний громадянин повинен ознайомитися з передвиборчою програмою усіх партій та проаналізувати сильні та слабкі сторони кожної з них і лише після цього зробити свій вибір.

Ми вважаємо, що перемогли саме ті партії, в яких, по-перше, був сильний лідер, по-друге, кожна з них мала професійну команду фахівців та переконливу політичну програму. Однак, жодна з вищеперелічених партій не зуміла здобути в місцевих перегонах «моновладу», хоча найбільшу кількість депутатів міської ради здобула партія чинного мера Б. Філатова. Не дивлячись на те, що ці вибори продемонстрували все ж таки значний рівень підтримки регіональних політичних партій.

Досить дивним залишається той факт, що ВО «Батьківщина» по всій Україні набрала вагомий відсоток голосів виборців, крім міста Дніпро. Адже відповідно до соціопитувань, які проводилися напередодні виборів, саме ця політична сила мала усі шанси подолати 5% бар'єр та зайняти своє місце в дніпровській міській раді.

Що ж стосується низької явки виборців, то ми вважаємо, що це відбулося, по-перше, через те, що в країні вибори проходили саме у період пандемії COVID-19 і люди не хотіли наражатися на небезпеку, а по-друге, як показує практика останніх років, українці вирішили голосувати не за «нове, перспективне», а за те, «щоб не було ще гірше».

Відомий політолог та керівник Центру політичного аналізу «Пента» В. Фесенко зазначає, що «місцеві партії, які не мають суттєвого впливу на виборах парламентських, частіше за все взагалі не беруть в них участь. У соціологічних опитуваннях значна частина респондентів робить інакший вибір в голосуванні за конкретну партію, коли йдеться про місцеві та парламентські вибори одночасно. На загальнонаціональних виборах визначальну роль грають рейтингові політичні лідери і партії, які вони очолюють» [9].

Як бачимо Б. Філатов, вже у другому турі отримав 80,61% підтримки громадян та здобув перемогу мера вдруге, а його нова партія «Пропозиція», яку він створив напередодні виборів, зайняла своє ключове місце в міській раді Дніпра.

На думку голови громадської організації «Асоціація Політичних Наук» Д. Сінченко стверджує, що «ці місцеві вибори засвідчили що, по-перше, демократія в нашій країні працює – вибори були конкурентними й загалом відповідали виборчому законодавству. Проте виборче законодавство, за яким відбулися ці вибори, на його думку, було найгіршим за всю історію незалежності. «Ідею «відкритих списків» було повністю дискредитовано. По факту ми отримали не відкриті списки, а ускладнену звичайну пропорційну систему. Виборець не обирав кандидатів – він вибирав політичну силу, і тому мандати отримали передусім кандидати, які мали прохідні місця у єдиному виборчому списку» [9].

Як зазначає О. Резнік «саме партії зацікавлені в самоідентифікації із ними якомога більшої кількості виборців. Але ця дещо спрощена схема політичного вибору індивіда не відображає соціально-психологічних механізмів формування політичних орієнтацій, потреб та інтересів, їх психологічних та соціальних детермінант» [10, с. 23-24].

Що стосується свідомості людини, яка має прямий вплив на політичну поведінку, на наш погляд, досить цікавою є думка Т. Євгенєвої, яка пропонує виділити декілька функцій установок в процесі пізнання та мотивації

поведінки: пізнавальну, афективну, оцінювальну і поведінкову. Однак одну з вагоміших вона виділяє функцію бар'єру та зазначає, що «сформована у свідомості людини, вона не допускає інформацію, яка могла б їй суперечити. Так, позитивна установка відносно певної політичної партії або лідера змушує підсвідомо не помічати і не запам'ятовувати інформацію протилежного характеру. Так само і негативна установка не дозволяє бачити в суб'єкті нічого позитивного. Негативна установка спрямовує особистісну або масову увагу лише на одну сторону об'єкта, здійснюючи своєрідний відбір інформації» [5, с. 63-65].

Зміна партійної ідентичності індивіда можлива, якщо він змінює відношення не стільки до конкретної партії, скільки до всіх політичних сил в цілому.

Партійна ідентичність займає важливе місце в загальній матриці ідентичностей, багато в чому визначає політичні пристрасті індивіда і прихильність до певної партії, структурує політичні погляди з питань політичних подій, а також формує ставлення індивіда до спірних питань, його переваги. При цьому вона тісно пов'язана з персоніфікованим та ідеологічним рівнями, які опосередковано зумовлюють партійні орієнтації, а також політичну поведінку актора. Збіг всіх трьох типів ідентифікації дає право вважати індивіда відданим прихильником політичної сили або об'єднання, в той час, як їх неузгодженість веде до нестійкої структури. Ступінь стабільності всіх трьох рівнів і їх збіг або розбіжність багато в чому формують електоральні переваги. Крім того, партійна ідентичність робить непрямий вплив на процес легітимації чинної влади, прийняття наявних «правил гри», а також виступає в ролі «фільтра», який надходить ззовні політичної інформації, оскільки допомагає індивіду в процесі її інтерпретації.

Якщо розглядати формування, зміни та розвиток партійної ідентичності з точки зору соціалізації індивіда, то впевнено можна сказати, що основним «агентом» виступає сім'я. Тобто індивід спонтанно переймає партійні установки родичів в процесі практик сімейного спілкування, а також отримує відповідну інформацію від них з питань політики, що може впливати на його партійну ідентифікацію. Одним із головних факторів також можна вважати політичну освіченість або аполітичність особи.

У той самий час аполітичність, викликана довірою до влади чи втратою віри у можливість проводити хід політичних процесів, сприяє зростанню впливу демагогів і радикалів і накопиченню протиріч, які, не знаходячи виходу в конституційному руслі, у перспективі можуть призвести до соціального вибуху та малокерованих конфліктів [3, с. 25-27].

Таким чином, може відбуватися розпорошення суспільних сил, що сприяє маніпуляціям у політичних процесах.

Партійна ідентичність складається з багатьох чинників. У політології є дві точки зору на цю проблему: 1) партійна ідентичність формується в дитинстві за допомогою впливу батьків; 2) вона визначається десятиліттями життя через вплив суспільного середовища, економічної ситуації в країні, особистого доходу, інтересів, походження та інших індивідуальних критеріїв. Жодна з цих позицій окремо не визначає сутність феномена, що розглядається. Вони є доповненням і роз'ясненням одне одного. На підтвердження першої варто зазначити, що вже в ранньому віці з'являються зразки політичного мислення, що передаються батьками [11, с. 74-76].

Хочеться зазначити, що все ж таки визначення партійної ідентичності виявляється у приналежності людини, соціальної групи до конкретної політичної партії, членом якої вона може бути, а також усвідомленні її політичної ідеології, програми та реалізації політичних цінностей у політичному житті. Людина отримує партійну ідентичність лише у тому випадку, якщо вона набуває її під час соціалізації індивідуальної ідентичності як члена колективу.

Як зазначає Т. Бевз «з усвідомлення належності себе до певної соціальної спільноти чи групи в особистості виникає відчуття тотожності з цією соціальною спільнотою» [2, с. 192].

Поняття партійної ідентичності відіграє величезну роль у дослідників, які вивчають електоральну поведінку з точки зору соціальної психології; вони відводять партіям роль основних суб'єктів, із якими ідентифікують себе виборці. Схильність голосувати за певну партію виробляється у індивіда в процесі ранньої соціалізації.

Проте слід зазначити, що політичні уподобання змінюються протягом усього життя. Крім того, істотний вплив на структуру партійної ідентичності надають безпосередньо політичні інститути, партії (які залучають нових шляхом поширення своїх програм в маси, в тому числі за допомогою політичної реклами та політичної пропаганди), засоби масової інформації, а також суспільна думка. Простежується взаємозв'язок соціальної мобільності та політичної ідентичності: зміна соціального і майнового статусу часто веде до зміни політичних переваг в цілому.

Слід зауважити на тому, що неодмінною складовою електоральної поведінки індивіда або соціальної групи є її соціальне середовище. Адже на політичну ідентифікацію індивіда і його електоральну орієнтацію впливають такі параметри, як стать, вік, дохід, національна і расова приналежність, професія, релігійні переконання, місце проживання тощо.

Ми також вважаємо, що на електоральну поведінку досить суттєво впливає і сам політичний процес. Таким чином партійна ідентичність набуває деякі специфічні форми. Так,

наприклад, партії у ході перевибірчої кампанії намагаються зібрати якомога більше голосів свого електорату.

На сьогоднішній рівень довіри населення до політичних партій, громадських організацій, центральних та місцевих органів влади залишається досить низьким: за даними досліджень Інституту Соціології НАН України майже 80% українців не схильні довіряти не лише громадським та державним інститутам, але й своїм співгромадянам [12]. Це дуже високий відсоток недовіри, який надалі може призвести до низької громадянської відповідальності. Адже недовіра до навколишніх перешкоджає формуванню групової солідарності та підвищенню рівня самоорганізаційної активності населення.

Важливо зазначити, що лише чверть населення країни відчуває відповідальність щодо стану держави в цілому, міста або села, де вони проживають.

О. Добржанська пропонує формувати європейську ідентичність в українському суспільстві через засоби масової інформації та комунікації з врахуванням феномену впливу ЗМІК на суспільну масову свідомість, що передбачає спрямоване об'єктивне інформування української спільноти та підтримку Державної цільової програми з питань європейської інтеграції [4]. Але чи готові українці до цієї європейської інтеграції? І не треба забувати про те, що все ж таки структурними елементами політичної реальності є політичні інститути суспільства, які об'єднують громадян за їх політичними поглядами та інтересами.

А політичні інтереси, своєю чергою, набувають ваги та значення тоді, коли вони володіють одностайністю і рішучістю, що є свідченням їх політичної волі та усвідомлюються їх суб'єктами, які починають їх виразно висловлювати і реалізовувати через організацію нових політичних інститутів або посилення свого впливу в рамках вже тих, що існують. Тобто, починає відбуватися боротьба за розширення політичного впливу партій та участь у виборчих кампаніях з метою збільшення кількості своїх представників у владних структурах тощо.

Як зазначає Н. Пашина «головним завданням стратегії розвитку політичної ідентичності є демократична консолідація українських громадян» [8, с. 12].

Ми з впевненістю можемо сказати, що на вибір громадян при голосуванні впливають, по-перше, партійні симпатії або симпатії лідера; по-друге, передвиборча компанія та політтехнології; по-третє, інформаційна атака з боку ЗМІ та найближчого оточення (сім'я, друзі, знайомі тощо); по-четверте, дії уряду, а також соціальна, економічна та політична ситуація в країні. Всі ці чинники безпосередньо впливають на електоральну поведінку виборців та політичну ідентичність.

Висновок. Підсумовуючи отримані результати ми можемо зробити висновок, що для дослідження політичної ідентичності громадян необхідно провести, в першу чергу, аналіз місцевих інститутів влади та їх взаємовідносини з політичними партіями та електоратом у період виборчої кампанії та після неї. Адже ці питання стосуються інтересів політичної орієнтації, ідеологічних поглядів та партійних уподобань громадян. В цьому випадку дуже вдало підходять такі інструменти впливу як ЗМІ, котрі безпосередньо впливають на політичний процес. Головним завданням політичних партій є передусім боротьба за кожного виборця. Зазначимо, що великий вплив на політичну свідомість мають партії, які використовують у своєму арсеналі маніпулятивні технології. Таким чином, політична ідентичність виступає складовою політичної системи, що містить в собі важливі цінності та сприяє розвитку єдності країни.

Список використаних джерел

1. Айвазян Г. А. Политическая идентичность как аналитический инструмент политологии Социум и власть. – 2010. – №3. – С. 29 – 32.
2. Бевз Т. Теоретико-методологічні підходи та алгоритм дослідження політичних ідентичностей у міській громаді // ДВНЗ «Київський національний університет імені Вадима Гетьмана», 2017. - №6. – 191-208.
3. Bennet W. Lance. Personalization of Politics: Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation // The Annals. 2012. Vol. 644. P. 20-39.
4. Добржанська О. Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах Європейської інтеграції : дис. канд. політ. наук: 23.00.03 / Олена Леонідівна Добржанська. – К., 2008. – 215 с.
5. Евгеньева Т. В. Технологии социальных манипуляций и методы противодействия: спецкурс по политической психологии / Т. В. Евгеньева. – СПб.: Питер, 2007. – 80 с.
6. Коврига С. Детермінанти політичного простору // Політичні виміри свободи людини.// №4, 2010 - С.164-171.
7. Кармазіна М.С. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька. – К.: ПП-ЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. – 232 с.
8. Пашина Н. П. Формування політичної ідентичності в умовах демократичної трансформації українського суспільства: Монографія / Н. П. Пашина. – Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013 – 416 с.
9. Перші місцеві вибори в Україні в умовах пандемії та децентралізації пройшли з рекордно низькою явкою та без абсолютних переможців [Електронний ресурс] // Укрінформ. – 24 листопада 2020 року. - Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3142240-miscevi-vibori2020-pidsumki-tendencii-ta-so-bude-dali.html>
10. Резнік О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства / О. Резнік. – К.: Інститут соціології НАН України., 2003. – 184 с.
11. Russel J. Dalton. Party Identification and Its Implications. Oxford research encyclopedias.

URL: <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-72> (accessed 19.01.2022).

12. Соболева Н. На шляху надій і розчарувань: сподівання та страхи сучасних українців / Н. Соболева // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 1/ Аналітичні матеріали / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д. соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2011. – 576 с. – С.268.

References

1. Aivazyan GA Political identity as an analytical tool of political science Society and power. - 2010. - №3. - P. 29 - 32.

2. Bevz T. Theoretical and methodological approaches and algorithm for the study of political identities in the urban community // SHEI «Kyiv National University named after Vadym Hetman», 2017. - №6. - 191-208.

3. Bennet W. Lance. Personalization of Politics: Identity, Social Media, and Changing Patterns of Participation // The Annals. 2012. Vol. 644. P. 20-39.

4. Dobrzhanska OL Political identity of Ukrainian society in the conditions of European integration: dis. Cand. flight. Sciences: 23.00.03 / Olena Leonidivna Dobrzhanska. - K., 2008. – 215 p.

5. Evgenieva TV Technologies of social manipulation and methods counteraction: a special course in political psychology / TV Evgenieva. - СПб.: Питер, 2007. – 80 с.

6. Kovryga S. Determinants of political space // Political dimensions of human freedom.// №4, 2010 - P.164-171.

7. Karmazina MS Political identities in modern Ukraine: Donetsk city community. - K.: IPIEND them. IF Kuras NAS of Ukraine, 2016. – 232 p.

8. Pashina NP Formation of political identity in terms of democratic transformation of Ukrainian society: Monograph / NP Pashina. - Luhansk: Knowledge Publishing House, 2013 – 416 p.

9. The first local elections in Ukraine in the conditions of pandemic and decentralization were held with a record low turnout and without absolute winners [Electronic resource] // Ukrinform. - November 24, 2020. - Access mode: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3142240-miscevi-vibori2020-pidsumki-tendencii-ta-so-bude-dali.html>

10. Reznik O. Political self-identification of the individual in terms of the formation of civil society / O. Reznik. - Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine., 2003. – 184 p.

11. Russel J. Dalton. Party Identification and Its Implications. Oxford research encyclopedias. URL: <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-72> (accessed 19.01.2022).

12. Soboleva N. On the path of hopes and disappointments: hopes and fears of modern Ukrainians / N. Soboleva // Ukrainian Society. Twenty years of independence. Sociological monitoring: In 2 volumes Volume 1 / Analytical materials / Ed. Ph.D. V. Voroni, Doctor of Social Sciences M. Shulgi. - Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2011. - 576 p. - P.268.


ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Кириченко М. С. Сучасне філософське антигуманістичне розуміння життя і смерті як альтернатива агональній біополітиці	7
Кравчук Л. В., Дарморис І. В., Яворський А. А. Специфіка філософії соціогуманітарних наук. Особливості соціального пізнання	12
Пінчук Є. А., Олексин І. Я. Освітній вимір спортивної діяльності у структурі соціальних цінностей остіндустріального соціуму	16
Слубська А. Я., Осипенко В. А. Гуманітарні чинники формування особистості в умовах інформаційного суспільства	22
Стоян С. П. Символізм візантійського образотворчого мистецтва іконоборчого й післяіконоборчого періодів	29
Шуст Н. Б., Морозов А. Ю. Соціально-економічний вимір post-covid - 19 реальності: філософський аналіз (частина 1)	36
Ибрагимова М. Э. «Не-идентичность» как эпистемологический принцип постмодернистских дискурсов социальной философии и эстетики. («Не-ідентичність» як епістемологічний принцип постмодерністських дискурсів соціальної філософії та естетики)	43

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Гончарук-Чолач Т. В., Гурик М. І., Джугла Н. В. Локалізація політики в контексті сучасних наукових досліджень	48
Крупеня І. М., Ленський А. П. Конфлікт у Південно-Китайському морі як виклик країнам АСЕАН	53
Ходжін М. П. Чинник суніто-шиїтського протистояння в зовнішньополітичній доктрині Ірану	59
Цурканова І. О. Політична ідентичність як основа детермінанту електоральної поведінки українців на місцевих виборах 2020 року	65



CONTENT



PHILOSOPHICAL SCIENCES

Kyrychenko M. S. Contemporary philosophical inhumanistic understanding of life and death as an alternative to agonal biopolitics	7
Kravchuk L. V., Darmorys I. V., Yavorskyi A. A. Specifics of philosophy of socio-humanities. Peculiarities of social knowledge	12
Pinchuk Y. A., Oleksyn I. Educational dimension of sports activity in the structure of social values of post-industrial society	16
Slubska A., Osipenko V. A. Humanitarian factors of personality formation in the conditions of information society	22
Stoian S. P. Symbolism of Byzantine fine art in iconoclasm and post-iconoclasm period	29
Shust N. B., Morozov A. Yu. Socio-economic dimension of post-covid- 19 realities: philosophical analysis (part 1)	36
Ibragimova M. E. "Non-identity" as an epistemological principle of postmodern discourses of social philosophy and aesthetics	43

POLITICAL SCIENCES

Goncharuk-Cholach T. V., Gurik M. I., Jugla N. V. Localization of policy in the context of modern scientific research	48
Krupenya I. M., Lenskyi A. P. Conflict in the South China Sea as a challenge to the ASEAN countries	53
Hodgin M. P. A factor in the Sunni-Shiite confrontation in Iran's foreign policy doctrine	59
Tsurkanova I. O. Political identity as the basis of the determinant of electoral behavior of Ukrainians in the 2020 local elections	65



Правила оформлення та подання рукопису до наукового видання «ГІЛЕЯ: НАУКОВИЙ ВІСНИК: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ»

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Мова написання рукопису: статті подаються мовою оригіналу: українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська, польська, чеська.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції gileya.org.ua@gmail.com у форматі «Автор – Назва статті.doc».

4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки збірник є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор статті та рецензенти.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису – 20–24 тис. знаків** (як виняток, не більше **40 тис. знаків**), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows** (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
- **формат аркуша – А4 (210x297)**, орієнтації сторінки – «книжна»; **інтервал між рядками – 1,5 пт**;
- **рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт.** Положення об'єкта – «в тексті»;
- **рисунки**, створені у вбудованому у Microsoft Word редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти;
- **рисунки та таблиці** не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **ім'я, по-батькові, прізвище** автора (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень); **e-mail; ORCID** (<http://orcid.org/>).
- **назва статті та анотація** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами. Анотація повинна бути структурованою, містити мету дослідження, застосовані методи, основні одержані висновки;
- **ключові слова** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами;
- **Список використаних джерел.** Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки)** – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
- **References.** Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

8. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

9. Рукопис статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія завіреною печаткою. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

10. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

11. Відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я, по-батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи (без скорочень), службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e-mail, відділення Нової пошти.

Наукове видання

«Гілея: науковий вісник»
В и п у с к 167-168 (12-1), Філософські науки, Політичні науки

Scientific edition
«Hileya: scientific herald»
Volume 167-168 (12-1), Philosophical sciences, Political sciences

СПІВЗАСНОВНИКИ:
**Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;
ВГО Українська академія наук, «Видавництво «Гілея»**

Шеф-редактор: *В. П. Андрущенко*
Головний редактор: *В. М. Вашкевич*

Видавництво: «Видавництво «Гілея»
04070, м. Київ, вул. Почайнинська, 62
Моб. тел. +38 (067) 509 33 99

Підписано до друку 27.02.2022 р.
Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Друк. арк. Умов. друк. арк 8,6
Обл.-видавн. арк.
Наклад 100 пр. Зам. №
Віддруковано з оригіналів замовника.
Виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>

Ціна договірна